

Szabó Dezső: Az individualizmus csődje*

sok félelem közt a legnagyobb félelem: nem fognak-e az újabb generációk, téves általánosítással, egy abszolút individuális morál szükségére következtetni a mai napokból? Ez az idő, mikor a közösség mintegy mithologiai szörny ül a városok felett s követeli napi enivalóját: testet, intelligenciát, érzést, akaratot, jövőt, életet, mindent, ez az idő nem fog — érthető reakcióképen — egy borzadalmas anarkiát teremni a túlélőkben?

Pedig ez a következtetés végzetes történelmi tévedés volna. A legnagyobb tévedés, a mai egyetemes feláldozásban a szociális princípium győzelmét látni. Kellőleg megtágított horizontból élesen látható, hogy a világháború a százötven év óta dühöngő individuális folyamat paroxizmusa, logikus legvégső kifejlése.

Ezt a horizontot próbálom iderajzolni. Előbb azonban, téves következtetésekről lévén szó, rá kell mutatnom azokra az ellentmondásokra, melyek a nagy vihar meglepetésében azonos forrásokból eredő megállapításokban észlelhetők. A nagy ciklonban az emberek agya, mint valami megkergült delejtű vak tapogatással mutogat északot délnek és viszont. S mindezt anélkül, hogy hétfőn a leghalványabb sejtelve volna, hogy ma ellenkezője vasárnapi önmagának. így pl. mindjárt a háború kezdetén a nacionalista szellem teljes diadala, a szociáldemokrácia abszolút csődje konstatáltatott. Épen akkor, mikor huszonnégy óra leforgása alatt tetőtől talpig, rendőri fedezettel, rikoltva és cintányérokkal szociáldemokraták lettünk az élet minden terén. Szociáldemokraták a nemzetiségi felfogásban. Az 1914 július 31-én még beolvasztó és imperialista hazafi augusztus 1-én zengő testvériséggel hullott oláh, német, tót, ruthén, cseh, olasz, horvát, vend, cigány polgártársaink nyakába, rájuk akasztva saját fajuk színeit s lehetőleg az ő nyelvükön kiáltva a zsiviót. Minden vérnek és minden nyelvnek szent lett joga az élethez, mert minden vére égető szükség volt. Szociáldemokraták a gazdasági élet terén. Az indi-

* Bár a *Huszedik Század* minden őszinte és kellőképp megokolt véleménynek tért nyit és így a benne megjelent cikkek elsősorban szerzőjük álláspontját fejezik ki: mégis Szabó Dezső cikkének nem egy része oly éles ellentétben áll a szemlének által képviselt világnézettel, hogy vele szemben ezen régi szerkesztőségi elvünk újból való hangsúlyozása talán nem felesleges. Különben gondunk lesz rá, hogy a kitűnő munkatársunk által nagy művészi erővel védelt felfogás kritikáját is bemutassuk olvasóinknak. *A szerk.*

viduális állam máról holnapra szociális állam lesz, félrelöki a magánjogot s ráteszi kezét a közösség érdekében termelésre és magánvagyonra. Szocialisták a lelkiismereti szabadság terén: minden meggyőződés egyenlő létjogosultsága deklaráltatik, midőn a meggyőződők egyenlően halálkötelesek. Sőt: szocialisták a háború felfogásában. Mindkét fél hivatalosan hirdeti, hogy a hódító imperializmus szervezett gyilkosság s hogy a háborút csak az utolsó percben, az élet megvédésének ösztönös kényszerével vették fel. És így az a nagy történelmi humor keseredik elénk, hogy az individualizmus végső orgiáját a szocializmustól kölcsönzött kerekben tombolja végig.

De más ellenmondásra is érdemes rávilágítani. Egy kiváló katolikus püspökünk, akitől az ékesszóló jelzöt ellenfelei sem tagadják meg, egy könyvben, mely erre a jelzöre egyáltalán nem hazudtol rá, kimutatja, hogy Isten akkor is bölcs, ha ilyen szadista eszközökkel töreti gondviselése útjait. A kiváló püspöknek ékesszólóan igaza van: ezt be kellett bizonyítania. S mint netto haszonra, rámutat azokra a nagy erkölcsi értékekre, amiket az emberiség naponta bezsebel a halál pudliján.

Azt hiszem, sohasem lehetünk eléggé óvatosak, mikor ily bonyolult eseményszövedéknél teszünk megállapításokat. Mert ha egy igazságot egy hajszálnyival vastagabb hangan mondunk, az már nagy valótlanság lehet. És szónokzseniknél ez a túlhangsúly olyan könnyen előbukkan, hiszen ott a lendület a fő. Nagyon valószínű, hogy morális téren tényleg csodálatos termést produkált a világháború. De okozta az ellenkezőjét is végtelen sok esetben. A morális értékek megállapításánál pedig minden körülményre jól kell figyelni. Mert ha a zivatarban belém üt az istenharagja s én meghalok: nem vagyok morális hős. Egyszerűen: belém ütött az istennyila s én meghaltam. Magam is tanúja voltam, mikor egy paraszt, aki tényleg csodás bravúrt követett el, a leghülyébb elbámulással nézett azokra, akik okvetlen belé akarták magyarázni, hogy ő most hős. Mert az ő tudatában hőstette ugyanaz volt, mint egy vasárnap délutáni elintézés, mely egész más reakciót szokott kiváltani.

De itt egy érdekes ellentmondás van. Ugyanaz az ékesszóló püspök és sok kiváló egyházi vagy konzervatív elvtárs, akik most a háború nagy morális termelését kiáltják, éveken át hirdették az Istentől és erkölctől elfordult modern kor dekadenciáját. S íme mi történik? A lázadó, haladó, radikális, szocialista, dekadens, atheista, modern s más szörnyű jelzőktől polluált generációból a nagy idő csodálatos erkölcsi értékeket vált ki. Az erkölcsi halottnak hirdetett „istentelen és dekadens” Franciaország az erkölcsi erőfeszítésnek olyan példáját adja, amilyenről XIV. Lajos különben bámulatos korában sem mertek volna álmodni. (Tessék megkérdezni az ott küzdő németeket.) A szocializmus hazátlan bitangjai mély honszerellemmel göngyölgetik be testükkel a hazai földet, pedig ennek a honszerellemnek csak fájdalmai vannak meg bennük, illúziói nem. A jól feltáplált szerzetes nem mondja: — íme, most eljött az idő, midőn férfi testem a legszebb áldozat Istennek. Bűn volna most egy meddő

lelki onaniában kéjelegni. Elmegyek s úgy szeretem Istenem, hogy életem hazámnak adom. — De az ösztövért proletárból kitör a nép mélységes földszeretete s odatartja életét a rokon röögök elé, melynek gyümölcsei ugyan másé, de gondjai az övé. Tehát az istentelen szocializmus tanainak terjedése nem dekadenciát, nem a honszeretet, a szociális kötelesség, a heroizmus gyengülését jelenti. Hanem jelent több öntudatosságot az áldozásban, jelent önzetlenebb,* tisztább, emberibb heroizmust. Nem lehetne ezt az ékesszólások svungjában is észrevenni?

De most nem azt a nyereséget akarom vizsgálni, amit a szociális tanok terjedése adott a közösségnek. A másik nagy történelmi folyamat: az individualizmus rövid szintézisét akarom adni, annak a folyamatnak a szintézisét, amelynek végén mint az összeg az összeadásnál, a konklúzió a következtetésnél: a világháború áll.

II.

Romanticizmus, individualizmus, kapitalizmus, szabadverseny-demokrácia: íme az utolsó százötven év nehéz nyavalyája. Helyesebben ez utolsó százötven év nagy betegségére elég e két fogalmat megjelölni: romanticizmus és szabadverseny-demokrácia. Az első az ok, az okozó lelki forma, a második az összes eredményeket magában foglaló okozat, az általános állapot. Mert mindazok az individualista változások, melyek a vallási és erkölcsi téren, a művészetben és irodalomban történtek, a mai gazdasági és politikai intézményekben megtestesültek, logikus következményei a romantikus lelki formának s mindezeket az eredményeket teljes joggal lehet a szabadverseny-demokrácia név alá összefoglalni. Kifejtettem már egy ízben azt a különbséget, mely az egyházi-monarchikus-rendi világ és a szabadverseny-demokrácia pszichéje közt van, de ez a különbség oly fontos mondanivalóim kidomborítására, hogy itt is kénytelen vagyok részletesen ismételni.

A romantikus pszichével szemben a klasszikus terminust szokták használni. Én — nehogy e terminus igen szűk legyen, vagy félreértésekre adjon okot — a szociális vagy logikai lelki alkat kifejezést használom.

A keresztény-monarchikus-rendi világot tehát a szociális vagy logikai lelki forma teremti meg. Helyesebben: az a világ ennek a lelki állapotnak a külső objektiváltsága. A logikai jelző itt egy megtágított értelemben van használva. Logikum alatt itt a tudatos énbé rendezett ösztönök, akaratok, érzések, gondolatok összeségét értem. Lehet tehát e lelkiformájú ember túlnyomólag érzelmi, sőt a szenvedélyek embere is. De ezeknek az érzéseknek vagy szenvedélyeknek

* A történelmi materializmus híve meglehetősen zavarba jönne, ha a tömegek erő kifejtésének mozgató tényezőit keresné. A tömegekben — legalább nálunk — a legcsekélyebb illúzió sincs, hogy a világháborúból a legkisebb haszon is fog ráhárulni. Sőt még fájára, nemzetére sem remél nagyon tarka dolgokat. Érdekes, hogy míg a felső rétegekben a legvadabb anarchia dúl, a népben ilyen erejű szociális kötelességérzet fejlődhetett ki.

tudatos értelmi tartalmuk van és bele rendeződnek a tudat egységébe. Az exaltáltak legizigóbb isten-örülete is éles, határozott, vonalú logikai tartalommal bír, mely körül egységbe rendeződnek lelkének többi elemei. Annyiban vagyunk szociális egyedek, amennyiben ilyen tudat, ilyen logikum vagyunk, ezen túl az egyén, a tiszta én sötét anarkíája áramlik. A keresztény-monarchikus-rendi világ embere ebben a tudatban vagy logikumban éli meg életét. Maga az e korban gyakran előforduló csoda és az úgynevezett intuíción, mely a hitbeli megismerés terén oly nagy szerepet vitt, sem mondanak ellent ennek az állításnak. Az intuíción végeredményben tudatunk egy olyan bizonyossága, egy olyan konklúzió, melynek eredetét és következtetési láncait nem látjuk. Ránk lépően, mintegy a környező világ termi belénk az intuitíve élénk topanó bizonyosságot. Mi azt hisszük, hogy pillanat-szerűen állott elő bennünk, vagy csodás megnyilatkozás szava. Pedig talán évek hosszú sora óta folynak bennünk azok a folyamatok — de tudatunkon kívül — melyeknek eredménye egyszerre, a természeti előfakadás követelő bizonyosságával lép tudatunkba. Épen ezért van egész életünknek ez az igenlése, ez a valóságos organikus hit, mert e bizonyosság mintegy az egész tudatunkba nem rendezett énk megismerése, melynek csak végső eredményét könyveli el a tudat. Mert tudunk kell, hogy egész testünk, orrunk, fülünk, szemünk, bőrünk, lábunk folytonosan következtet és emlékszik, de ha ez a következtetés nem a tudatban folyik le s csak eredménye topan oda: mintegy csodának, belső revelációnak, feltétlen bizonyosságnak tartjuk, mert nem voltunk jelen az igazságkészítés ingadozó munkájánál. De azért ez az intuitív igazság, bár énk ismeretlen, egyéni sötétségében keletkezett s bár logikai láncolattal nem mindig támogatható: végeredményben egy élesen kidomborult tudatbeli képlet. Ezek a nagy intuitív igazságok mintegy logikus, fizikailag determinált eredői a ránk ható életnek s így egy korban a közösség majd minden tagjában előfakadnak s így végeredményben szociális tudatelemek. Mert nem szabad itt az intuíción szót abban a ködös és anarchikus értelemben venni, amelyben az individuális, kor fogja használni.

A szociális lelki forma mindenk előtt az emberek erős egységét, a közösségek erős központosítását jelenti. Tudatunk gépezete körülbelül mindenkivel azonos és mindenkivel azonos módszerrel hozható működésbe. Mivel ez a tudat, ez a logikum énknek a test életéből legeltávolodottabb folyamatai, e kor embere erős tagoltságban külön testnek és külön léleknek érzi magát. Ez a lélek szükség-szerűen feltételezi Istent s Isten létéből logikusan következik, hogy Isten a maga történelmi akaratát vezető intézményben testesíti meg. Egyház és állam a folyton fejlődő emberiség gerince, a vezető isteni gondolat. Egyház és állam megszabja az egyed helyét, élete irányát, célját, értelmét. A közösség egy tiszta, átlátszó logikus mondat, melynek logikus hierarchiájában foglalnak helyet végtelen egymás-alattiságban az egyedek. Ez a hatalmas hierarchikus struktúra megkívánja — nemcsak előállításának történelmi jogánál fogva — hogy a társadalmi tagoltság örökkévaló jegyű legyen, mint egy természeti

kényszer. Az isteni gondolat nem a múltó egyedben, hanem *sub specie alternitatis*, a genusban testesül meg. A király nem önmaga külön egyediségében király,* hanem együtt összes elődeivel és utódaival s a jobbágy hasonlóképpen így jobbágy. Minden átingadozás egyik helyről a másikra, a kereteknek minden megtágítása líraivá, zavarossá tenné ezt az örökkévalóságra épített logikus egészet s katasztrófát készítené elő. Az emberiség, mint egy csodálatosan átgondolt mondat logikus tisztasággal mondja az isteni akaratot. Mi lenne, — ha a mondatrészek össze-vissza cserélődnének, ha az alany, állítmány, kötőszó rendelt hivatásuktól más szerepre kényszerítetténe?

Természetes, hogy ha az egyed önmagában értelmetlen valami s csak annyiban van, amennyiben a közösség értelmet ad neki, a megismerés forrása, az igazság kritériuma csakis az az intézmény lehet, melyben a közösség mintegy megtestesül. Dogma, törvény, szabály, minta, etikett: ezek adják meg az egyed életét, mert ezek a közösség nagy életerei. Nem magamban keresem az életeligazodás elvét, hanem a közösségben. Hozzányírbálni magam mindenben azokhoz, akikkel egy helyem, egy értelmem van a közösségben: ez az egyed kötelessége. Dogma, törvény, szabály, minta, etikett szabja meg az egyed útját a vallásos, morális, művészi, gazdasági, politikai s társadalmi életben s ezért minden mintegy az örökkévalóság jegyében folyik le s a világ végérvényesen berendezettnek látszik.

Épen ilyen élesen tagolt berendezése van a lelki és a morális világnak. A gondolat, érzés és akarat határozottan különne tagolt folyamatok és szigorú hierarchiájuk van. A morál terén halálos ellentétte különülve vannak az erények és a bűnök. A bűn bűn minden körülmény között és semmi retorika sem kendőzheti erénnyé. A bűn logikus következménye a büntetés. Megakadályozni e büntetést annyi, mint zavart hozni az isteni logikába. Örök kárhozás és üdvözülés logikus következményei ennek a felfogásnak. A rosszért Isten, a minden jó, nem lehet felelős s mivel rajta kívül más okozó princípium nincs, a rosszért az egyed felelős. Tehát van szabad akarat.

Mikor egy világ-szisztémáról mondunk kritikát, a maga egészében, összes termelésében kell néznünk és nem szabad a részletektől, vagy pláne a ma igényeitől megzavarni hagyni magunkat. Gyermekes és tudatlan kritika szidni ezt a világot azért, mert Giordano Bruno benne egészen a megégetésig nem lehetett Giordano Bruno s mert hasonló eszközzel akadályozta meg Húsz Jánost, hogy az Úr vérét kehelyben vegye, pedig ez természetesebb. Kétségtelen, hogy ezek a szörnyű merevre alkotott közösségek nagy egyéni értékeket tiportak el. De ezek az értékek, bármily nagyoknak is látjuk őket mai szemünkkel, teljesen semmik voltak ahhoz az óriási terméshöz, amit ezek a közösségek adtak s melyeknek életét ezek az egyének veszélyeztették. Legantipatikusabb fomájában talán így lehetne kimondani ezt az igazságot: bizonyos zsarnoksági princípium semmilyen életképes közösségből sem küszöbölhető ki. Máskülönben az

* A választó királyság így egy történelmi nonsens s az alkotmányos királyság ez intézmény első fokú lírai feloldása.

a sokat említett tragikus eset áll elő, ahogy a protestantizmus közönségbe hívta az embereket a szabadvizsgálódás elvével: Gyertek, alakítsunk egy erős együttlevést azon az alapon, hogy mindenki szétfuthat arra, amerre tetszik és akkor, amikor jónak látja. Az ilyen elvi alap is hozhat létre ideig óráig valami negatív közösséget, melyet a közös támadások és védekezések érdeke összetart. De ez csak múló, felületes, külső kapocs s a közös veszély múltán szétzüllik. És addig is — minden követelés jogcíme nélkül — ez a közösség mindig csak igen kis hányadát éri meg saját termelő képességének.

A romantikus lélek úttörése, az egyéni princípium előnyomulása a következő nagy történelmi étapeokban történt: A protestantizmussal a hitbéli megismerés forrása, a hitbéli igazság kritériuma az egyén lesz. Descartestál általában a megismerés, a logikai igazság forrása és kritériuma az egyén lesz. Rousseauval a morális megismerés forrása, a morális igazság kritériuma az egyén lesz. Talán nem tévedek, ha a politikai élet egyéni princípiumra helyezését is neki* tulajdonítom elsősorban. A szűkebb értelemben vett romantikusokkal az esztétikai megismerés forrása, a szép kritériuma az egyén lesz. Az angol iskolával s általában a termelés és kereskedelem terén a szabad verseny kimondásával a gazdasági élet is egyéni princípiumra helyeztetett.

Melyek a legáltalánosabb vonalai ennek a romantikus pszichének, mely a természeti szükségszerűség erejével termi meg ezt az egész szabadverseny-demokráciát?*

A romantikus lélek élete lényegének, énje legértékesebb természetének saját, másoktól külön énjét, nem tudatát, nem logikumát tartja. A logikai ember pszichológiája szükségszerűen intellektuális, a romantikusé általában voluntarisztikus. Értve itt akarat alatt elsősorban nem azt az akaratot, mely élesen látott folyamatok küzdelmében tudatunkon belül történik, hanem életünknek azokat a mélyről jövő igenléseit vagy tagadásait, melyek énünk ismeretlen mélyeiből, az összes szenzációk és ösztönök bozótjából lepődnek elénk. Életünknek azokat a végzetes hajlásait, melyek megszabják életünk áramát s melyeknek nem tudjuk tudatos miértjét adni, vagy legalább is nem mindig. Egész tudatéletünk aránytalanul jelentéktelen, praktikus elváltozásnak látszik önünk e végzetes megnyilatkozásai közt, egy kis megvilágított allé a társaság számára, melyen túl önünk beláthatatlan, termő rengetege sötétlik. Ezekben a végzetes akaratokban, önünk e szükségszerű történésében mintegy összekeverve áramlik minden; elragadott kis tudatunk, látott akarataink, érzéseink, szenvedélyeink. A lelki élet derült tagoltsága megszűnik s mintegy minden

* Rousseau politikai nézeteinek eredete most már teljesen tisztázva van, de ő tette e nézeteket történelmi hatókká. A *Contrat social*-ból épen úgy kikövetkeztethető egy abszolút individuális, mint egy abszolút szociális politika.

** Természetes, hogy itt mindkét lelkiformának csak a legeslegáltalánosabb vonalait vázolom; könyvet lehetne írni külön mindkettőről.

szétválaszthatatlanul benne van e teremtő akaratkaoszbán. És mennyiben enyimek ezek az akaratok, vagy — énem egységébe nézve — ez az akarat? Épen mert nem tudatomban keletkező, tudatosan küzdő elemek eredménye, idegennek érzem és nem tudom magam értük felelősnek. Ősök, korok, emberek, környező élet, mintegy az egész világ zuhan át rajtam fatális visszatükröződésekben s én annyira sem felelhetek érte, mint a fal a rajta rángó árnyékokért. Determinálva van az ember.

És ez a folyton buzgó ős forrás, ez az ismeretlen, az egyén, külön énem: ez az egyetemes akarat akarata, ez adja az élet nagy értékeit. Szét kell tehát törni minden korlátot, mely ezt a termést akadályozza. Ős életjoga van minden egyénnek minden eszközzel érvényt szerezni saját külön énjének, mert ez az egyetemes élet akarata. A romantikus lelkiformának szükségszerű következménye a demokratikus gondolat: minden egyén egyenlő joga az érvényesüléshez és a szabadverseny gondolata, melyben ez az érvényesülés megvalósul. Egyszóval: kész a szabadverseny-demokrácia. A világ egy óriási líra lesz: lírai művészet és irodalom, lírai közgazdaság, lírai politika. És a végén egy örült, bűnös haláltánc, a világháború: mint bekasszált tiszta nyereség.

III.

Vallási téren ez a lelki forma egyszerre megszünteti a tételes vallásokat. A protestáns elv* már elég jószívű volt Bagó Pistire és Cseber Katára bízni az isteni kijelentés magyarázatát s mindenki papja lett magának. Olyan édes ám az ilyen mondatokat hallani: mindenki azzal az emberi joggal születik, hogy olvasson. Pláne azoknak, akik nem tudnak olvasni. Hiszen így jogukban van a betűknek egyéni értéket adni s fordítva tartott könyvből is galagolyhatnak valamit. De a protestantizmus még meghagyta Isten hagyományos körvonalait, szigorú tartalmi meghatározottságát. A fejlődő folyamat azonban, formák és dogmák halálán, Istent is végképen feloldotta. Isten megszűnt a legerősebb, legtágabb s egyik legtermékenyebb közösség lenni. Mindenki maga érzelgi vagy bölcselkedő ki a világból a maga istenét s a leghatározatlanabb ködképletek és leghígabb generál-zószok tiszteltetnek meg e nagy történelmi névvel. Bántó zagyvaság és botrányos *entoutcas* istenek keletkeznek egyéni használatra. Természetes, hogy minden szervezet a maga önzése szankciójául szüli meg a maga istenét s így lesz a legerősebb egység a leggyalázatosabb anarchia. Az erő, az eszme, a rend, a főök, a nem személyes s más szóbuborékok a legzagyvább diszharmóniában puffognak ki felületes és tanulatlan agyakból. Megszületik az emberi

* E kérdésnél mindegyre találkozom a protestantizmus kérdésével és ez sok félreértésre adott okot. Senki sem értékeli jobban nálam ezt a nagyszerű történelmi folyamatot, aki akaratomon túl is protestáns vagyok. De itt e gondolatmenetben egyébről van szó s nem volna becsületes, sőt nem volna protestáns dolog: kitérni ez elől az egyéb elől.

elme egyik legtorzabb szülőtte: a liberális isten.* Ez harmadrészben közép-kort, harmadrészben tizennyolcadik század, harmadrészben modern természettudomány isten, se nem szőke, se nem barna, se nem morális, se nem személyes, olyan amilyennek akarom — isten. Ez az isten borzasztóan alkalmas lehet arra, hogy valahol képviselővé válasszák, de milyen közösséget hoz létre s milyen termő egységet ad neki? Már pedig mit ér egy olyan isten, mely nem termő ereje egy olyan közösségnek, mely őt alkotta s melyet ő alkotott? Végtelenül tisztelen a szabadkőművességet s nemes munkájában így kívülről is igyekszem részt venni. De talán megértésre találok, ha az ő Építőmesterüket is ide számítom. Mert istennek — ha a fogalmakkal és szavakkal nem élek vissza s nem nevezem a tartármártást toknak — Istennek csak azokat a nagy történelmi produktumokat ismerhetem el, melyek tételes vallásokba jegecesedtek ki s a történelem nagy kialakító erői közé tartoztak. Népek és generációk húsából és véréből valók ezek az Istenek s ebben a világításban nem igaz, hogy a zsidó Isten azonos a kereszténnyel, vagy a mohamedánnal. Külön-külön emberrétegből fakadt óriásképződmények ezek s csak szerepük volt hasonló; a legfelsőbb szociális kényszer és szankció. Minden más modern kotyvasztás a szegény egér gyötrődése, aki, ha ételt nem rághat, rág minden istencsodáját, mert olyan szervi szokása a rágás, hogy bele pusztulna a nemrágásba.

Íme tehát a szabadverseny-demokrácia első terméke: egy saját használatra alkotott lírai isten, ki egyéni érvényesülésem minden módozatát szankcionálja, anélkül hogy észrevenném, hogy én magam szankcionálgom a magam kis játékait.

IV.

A morálban a liberális Isten szerepét a szív tölti be. Ez a fölötte tevékeny testrészt lesz a szimbóluma az egyetemes elvtelenségnek. Nem dogma, törvény, szabály, a szív mondja meg, hogy mi a jó, ez adja meg az ember morális értékét, ez teszi kicsinné vagy nagygyá. És egyszerre lesz külön mindenkinek egy külön szívhangja, egy speciális revelációja a morális értékekben. Bár csakis a determináció adhat egy igazán erős, egészséges közmorált,** félremagyarázva és saját használatra torzítva a determináltság elve a legvadabb anarchiára vezet. Mivel minden szív az egyetemes életnek, vagy Istennek egy parancsoló szája, mindenki megy ez után a száj után, mert ez mondja a nemes, a helyes életet. El lehet képzelni egészséges közösséget ott, ahol a morális kritérium ennyire az egyén?

* A determináltságban magában benne van az emberi szolidaritás gondolata: közösen védekezni a közös fátum ellen s közösen módosítani, a közösség érdekében, a ránk zúduló ható erőkn. A szabadakarat alapján anarchikus, a közösség szempontjából immorális elv, melynek anarchiáját csak az Egyház katolikus tekintélyi elve tudta ellensúlyozni.

** E „liberális isten” történelmi keletkezését és funkcióját teljesen értem és értékelem. De most már holt, terméketlen isten s hiában tart lekötvé értékes erőket.

Forradalom és reakció, szörnyűség és eposz: minden ebből a „szív”-ből fakad. A bűn és erény külön tagoltsága megszűnik. Akaratom a rám ható erők eredője s a szívem csak van elég jó ahhoz, hogy bizonyos körülmények közt a legundorítóbb tettem is erénnyé dikciózsa. Mert a szívnek pompás dialektikája van és az ember olyan kutya módra közel áll önmagához, annyira „megérti” önmagát! *Tout comprendre c'est tout pardonner*, ez a kerítő mondat, melyre a szív, az egyetemes szajha, minden eltévelyedéshez odacirógatja magát. A gyávaság, a megalkuvás, az akaratlanság, a morális fajtalanság millió formái szemérmetlen affektáltsággal reklámozzatnak a „megértés” szó alá. A legantiszociálisabb, leganarchikusabb szenvedély, a szerelem, egy új természeti csodává, isteni revelációvá, vagy ha tetszik, istenné dagályoztatik s így a morális reveláció forrása a szívnél is lennebb száll. Az irodalmat émelygős, vad erotika önti el, azt a látszatot adva, hogy ebben a korban szégyenletes nyárspolgáriasság volt nemileg egészséges lenni. A nő a maga kis sexuális huncutságaival mint egy mindent elemésztő Siva, életeket és akaratokat szétmorzsoló démon szuggeráltatik a köztudatba. S mikor beteg üzekedésével gyilkolt, csalt, rabolt, rombolt, a romokat leöntik a megható limonádéval: Bocsássatok meg, mert igen szeretett.

A legjobban jellemzi a kor hihetelen morális naivságát a halálbüntetés vitája. Mert ha csak azon veszekedtek volna, hogy célra vezető-e a halálbüntetés vagy nem, érthető volna. De a jogi alapját támadták! Hiszen ezen az alapon épen olyan könnyen szónokolhatnak a foghúzás, a gyufamonopólium és minden közösség ellen. Hát van-e más jogi alap, mint a közösség?

A lírai morál megtermi eredményeit az alkalmazott külső morálban: az etiketben is. Hasonlítani: ez volt az előbbi kor becsületes parancsa. Most a drága jó szív, a belső hang kitalálja az egyéni érvényesülés reklám-fogását: különbözni. Külömbözni különleg is minden áron s a világ egyén-örültek vad rángása lesz. A legnemesebb típus, az ember sub specie aeternitatis, a kultúra legmélyebb, legcsodálatosabb alkotása: a nyárspolgár neveltség tárgyává lesz.

Ez tehát a második eredmény, a saját használatra termett, egyéni morál, mely a neki gurult egyén minden rombolásánál lefogja adni a maga érzékeny helyeslését.

V.

Az esztétikai megismerés és alkotás terén, művészetben és irodalomban szintén a végleges egyéni princípium. Nincs többé minta, nincsenek műfajok, szabályok és lehetetlenségek. A zseni az isteni megnyilatkozás, a természetnek egy minden mástól eltérő rendkívüli akarata, az életnek egy új meglepő revelációja. Esztétikai determináltság van; minden logikán és megokolhatóságon kívül a fátum erejével alkotjuk vagy ismerjük meg a szépet. Ami a zseniből előterem, az az élet legnagyobb mélységeinek gazdag feltárulása, azt szent áhítattal kell fogadni, minden szociális és morális érdek kicsinyes vele szemben. Mert a szép a legfőbb szuverén s a szépség kritériuma maga a termő zseni.

Hozzá kell mindig visszatérni: csöcselék Rousseauhoz, ha erről a betegségről van szó. Ő az első kapitalista típus, az új morál és esztétika első papír-bakkancs szállítója. Ez a kicsi ember egy nagy-nagy tehetség tetején kuporog. De féktelen érvényesülési éhségben nem tud elég nemest, örökkévalóan tiszta emberit szállítani a művészetnek. Művészetté cicomázza tehát apró egyéni disznóságait s kimondja az új piac fő reklám-elvét: a mindenkitől különbözés, a minden áron való újság cinikus elvét. Ő zseni, isteni reveláció s ezért minden a művészetbe tartozik, ami benne van, nemi életének kis perverzításai s az, hogy mire használja a szomszédasszony fazekát. Őszinte és egyéni lenni, ha az Őszinteség az utcai lány szemérmetlen mutogatása s az egyéniség örült bizarrság is. Ezek a vezető elvek, melyek a művészetet egy végletes anarchiába vezetik.

Íme tehát a szép kritériuma is az egyén s az egyén lesz elég okos először is a maga ügyeinek adni ezt a szankciót, hogy az új versenyben ezzel is mások elé gáncsolhassa magát. Egyéni vallás, egyéni morál, egyéni esztétika: kész a szabadverseny-demokrácia!

VI.

És készen is van. Ez a lelki forma termi az új gazdasági és politikai életet. Fájdalom, itt — a mai viszonyok közt — igen szűkszávúnak kell lennem, de az idevágó tények olyan ismeretesek, hogy kevés szóból is végig lehet építeni a gondolatmenetet. Azt hiszem mindenki belátja, hogy a nagy kapitalista típusok, a gazdasági és politikai élet nagy törtetői azonos lelki formák a Rousseaukkal és Byronokkal. A szabadverseny szükségszerűen magával hozta a minden eszközzel való versenyzést s ez felszabadította az eddig leszocializált ős, kegyetlen vad ösztönöket. A valamennyire nagy nehezen policírozott világ újból egy rengeteg lett, melynek törvénybozótjában a nagy zsványok lesnek.

A gazdasági és politikai élet törtető bravóit táplálták s mintegy szentesítették a filozófia nagy örültjei az *Uebermensch* mind jobban kifejlő gondolatával. Hozzájárult az a páratlan történelmi szerencsétlenség, hogy a legegényibb és a legszociálisabb elv találkozott a népképviselőt szükségének elismerésében. Így a politikai élet is egy épen olyan minden eszközzel való verseny, egyéni örök versenye lehetett, mint a gazdasági élet. S a politikai élet e líráját azok a megkötöttségek, amit a királyságok jelentenek, nem ellensúlyozhatják többé. A politikai élet igazi vagy papír-bakkancs szállítói szükségszerű egymásrautaltságban szövetkeznek a gazdasági élet hasonló törtetőivel. Az állam erős egyének eszköze, mintegy érvényesülésük intézményes biztosítása lesz. Törvény nekik csinál utat és biztonságot, mert a parlamenti versenyt magukkal ragadták s az uralkodó hatalom lépést sem tehet náluk nélkül. Sajtó nekik csinál néphangulatot, filozófia és irodalom nekik gyárt imperializmust. Így természetesen az egyes államok egymás közötti versenye is nagy érvényesülésre törrő egyének lírai viszonya lesz. És a lírai hit, lírai morál, lírai közigazdaság és lírai politika: e szisztematizált gyilkos anarchia végső, kikerülhetetlen jelenete: a világháború.

VII.

Igen sokan, jó vagy rossz akarattal, állították, hogy minden forradalmi jóakaratom és felégetett hídjaim dacára katolikus és konzervatív lelki forma vagyok. Ha a vád csak személyem érdekelné, jelentéktelen dolog volna és illetlenség lenne előhozakodni velem. De ez a vád az itt tárgyalt kérdések lényegét érinti s megvilágítása talán legalkalmasabb formát ad mondanivalóimnak.

A vád egy igen élesen körülírható értelemben igaz. Különbözik e váddal már sok olyant is illettek, kik a nagy szociális forradalom élén voltak, többek között Auguste Comteot. Vele szemben sem volt ez a vád egészen oktalan. És azt hiszem, hogy akik a szociális forradalom szolgálatába elégséges kultúrával állottak, úgy hogy értékelni tudták a történelmi folyamatokat s horizontjukba minden emberi törekvés befért, többé-kevésbé szükségszerűen e vád alá kerültek.

Először is a katolikus vádja. Ami a katolicizmus hitbéli tartalmát és szertartásait illeti, azoktól éppen olyan derült távolságban vagyok, mint a görög mitológiától. Egy pathetikus, kirakatba jól beállított megtérés (receptjét lásd Bourget, Rétté, Huysmans és száz más társánál vagy saját külön Erdős Renéknél) éppen olyan természeti lehetetlenség nálam, mint bárminő dühös tajtékozás ellene. Mert jól meg kell érteni, itt nem tagadásról van szó, éppen úgy, ahogy nem tagadom Zeust, Apollót vagy Afroditét. Zeus, Apolló és Afrodite tényleges történelmi hatók voltak, emberi energiákat indítottak meg, akaratokat irányítottak s hatásuk nagy történelmi értékekben objektiváltak. Ugyanez az álláspontom a katolicizmus és bármely más vallás összes pozitív állításaival szemben is. S ha erős dolgokat mernék hinni, azt hinném, hogy valóságos becstelenség a történelmi belátás e minimuma nélkül szólni hozzá a nagy szociális kérdésekhez. Azt merném hinni, hogy a szociális forradalom előkészítőinek sokkal többet kell tudniok, megérteniök, sokkal teljesebb történelmi érzékkel kell bírniok, mint bárki másnak a világon. Nincs undorítóbb és megvetendőbb, mint mikor tanulatlan agyvelők, az iskolából alig kipottyant természettudományos pökhendik ilyen mondatokkal köpik le a nagy történelmi folyamatokat: — Csak a félkegyelműek hihetnek a predestinációban, — vagy: — Hogy lehet egy zsidó ács feleségét istennővé tenni! — Lehet ugyan, sőt magam is azt hiszem, hogy az ilyenekre is szükség van, mert a nagy tömegeket tudatlansággal, betegséggel, gazsággal lökik a nagy tisztulások felé. De azért ez, ha szükséges is és felhasználása néha kikerülhetetlen: tudatlanság, betegség és gazság marad.

Miben igaz hát a katolikus vádja? Annak a szükségnek átérzésében, hogy a katolicizmustól kell eltanulnunk az emberek egységbe szervezését s ez egység termőképességének a növelését. Kétségtelen ugyanis, és éppen a szocialistáknak nincs miért tagadniuk, hogy a világtörténelemben a katolicizmus volt az az erő — odavéve a klasszikus demokráciákat is — mely a legnagyobb ember-tömeget a legerősebb és legtartósabb egységbe tudott szervezni s e közösségnek termelő képességét, éppen az egység elvével, aránylag a

legmagasabbra tudta fokozni. Kétségtelenül azért, mert eljutott a lelki mechanizmus oly alaptörvényeihez, melyek — minden hiten kívül — legalkalmasabbak egy legexpanzívabb és legintenzívebb emberegységre. A büszke görög nem átalult kultúráját tanulni a megvetett barbároktól, a kereszténység szisztematikusan kihasználta a kárhozatra ítélt pogány és klasszikus tapasztalatot, miért ne tanulhatna a szocializmus legközvetlenebb jogelődjétől: a katolicizmustól?

Az első és kikerülhetetlen szükség, ami nélkül nagy termőközség el sem képzelhető: a dogma szüksége. Természeti szükség, hogy azok a legfőbb igazságok,* melyek a közösség lelki alapjai, változtathatatlan, minden egyéni kritikán felül álló, vérré és hússá hitt mondatokban legyenek meg a közösség minden tagjában. És nehogy valaki a dogma és a „hit” szavakra középkort rikoltozzon. Ez így volt és így lesz mindig, ez lelki alaptörvény. Mert a föld forgása, vagy egy szérum-oltás épen olyan hit Nagy Jánosnál, a szocialistánál, mint a menyország vagy Mária csodatételei Kis Péternél, a kongreganistánál. Mert a természettudományok nagy eredményei mindig csak rövid mondatokba összefoglalt hit lehetnek a nagy tömegekben s nem egy tudományos rendszer logikus részei, így a szociális igazságok is. És ezek a minden emberből egyenlő körülmények közt egyenlő eszközökkel egyenlő formában kiváltható azonos mondatok a legvégső hajtói a közösség szociális erejének. Ezek a szociális dogmák, melyeknek erejétől függ a közösség termőképessége. Ezeken az alapdogmákon kívül igen tágas tere lehet a képebb elmék szabad vizsgálódásainak és külön termelésének, de aki ezekhez nyúl, az legyen *vogelfrei* és minden eszközzel eltiprandó. Mert minden közösségnek kell, hogy legyen a használatra legalkalmasabb pallosjoga.

A második feltétlen szociális alapszükség: az erős diszciplináris tagoltság. *Frère et cochon* alapon elképzelhetetlen erős és termékeny közösség. Ez a helyes diszciplináris tagoltság biztosítja a közösség munkafelosztását, mechanizmusát, egészséges vérkeringését. Ez ellen minden individuális támadás eltiprandó.

A harmadik szociális alapszükség: az illető közösség szociális dogmáin felépülő egységes szociális nevelés. Ez az a mély forrás, mely a spontánság óriási lendületét kölcsönzi a közös termelésnek. A mai iskolákban kevesebb szellemi egység van, mint az ideg-szanaszatóriumok falain belül. A mai iskolás egy szerencsétlen harmonika, melyet minden tanár és tanuló a maga nótájára nyúz jobbra, balra, és ezer másfelé. Ez a szabadverseny-demokrácia sivár iskolája. Szükség, hogy minden tantárgy minden betűje, minden tanár minden szava: a közösséget éltető dogmákat illetőleg egységes lelket neveljen a tanulóba. Ez minden hadseregnél erősebb ereje lesz a közösségnek.

Ezeknek az állításában igaz a katolikuság vádjá. Lássuk a konzervativizmus vádját.

Aki a dolgok értékét nem ismeri, úgy áll a nagy történelmi

* Az igazság szó alatt ez értendő: a közösség életéhez szükséges termékeny gondolat.

folyamatokkal szemben, mint a Phaedrus tyúkja: könnyen fitymál és prédái. De aki tudja, hogy az egyes történelmi folyamatok, intézmények, lelki szerzettségek mily óriási ember-munkát, energiát, áldozatot, szenvedést jelentenek és mennyi potenciális erőt, az óvakodik az erőpazarlástól s igyekszik lehetőleg a saját céljaira kihasználni azokat. Ezért a rombolás munkájához kell a legtöbb tudás, a leg szélesebb horizontú konzervativizmus. Ez csak a pallérokra érvényes, napszámosokul alkalmasabbak a tudatlanok. Amennyiben egy történelmi érték beilleszthető a szociális dogmák keretébe, mint erőforrás feltétlenül megtartandó, még ha nekünk antipatikus is vagy intellektuális meggyőződésünk ellen való. Csak azt kell kíméletlenül kiirtani, ami e dogmák ellen van, még ha nekünk szimpatikus is, vagy meggyőződésünkkel egyezik. Minél több ilyen konzervált történelmi erőpontja van a szociális forradalomnak, annál gyorsabb, annál teljesebb, annál tartósabb győzelme lesz. Semmit sem szabad a priori száműzni a mérlegelésből. Ha az ördög szükséges egy erős szociális egység létrehozására és megtermékenyítésére: hát legyen ördög, ha tagadni kell az ördögöt, hát tagadjuk. A szociális igazság — egy termékeny momentum.

VIII.

Az utolsó fejezetben mintegy betetőztem a lehetőséget arra az igen olcsó és általam szándékosan megolajozott vádra, hogy: az egyéni princípiumnak e teljes kiküszöbölése a legborzasztóbb zsarnokságot idézné elő s örökre kizárna minden haladást.

Igaz, hogy pl. a villámot hiába zárom ki elvileg az életből, azért egész nyugodtan belém üthet. De viszont, amiért ez így van, sült bolondság volna az, hogy édes magunk vezessük a villámot a fejünk búbjához. Sőt igen megokolt a villámhárítók építése. Amiért az individualizmus robbantó ereje kiölhetetlenül megvan az emberiségben, örültség volna oly elvek alapján próbálni közösséget, mely elvek eleve szétrobbantanak minden egységet. Kell, hogy minden egészséges közösségben bőséges tere legyen az egyéni energiák kifejlődésének. De ha ezek az erők a pozitív termeléstől eltérnek, ha az egységet fentartó dogmákhoz, vagy a szociális disciplinához akarnak nyúlni: feltétlenül és minden eszközzel kiölelendők. Másként közösség el sem képzelhető.

Ami a zsarnokságot illeti, említettem már, hogy bizonyos zsarnoksági princípium nélkül nincs közösség. De annak a közösségnek a zsarnoksága, melynek alapp princípiuma a legexpanzívabb és legintenzívebb jólét lesz, mégis csak többet fog érni, mint e gyalázatos individualizmus zsarnoksága, melynek kezében a milliók felelőtlen gyilkoló eszközök. A világ megállásától sem kell ám félni. Bármily erős és termékeny legyen is egy közösség, egyszer csak kitermi dogmái összes erejét, új szükségek, új lelki formák állanak elő s a közösség elvénül. Ekkor az egyének megszaporodnak, az egyéni folyamatok megerősödnek, mint azok az individuális folyamatok, melyeket én itt szükségszerűen az elítélés letiprásával írtam le, de amelyek azért nélkülözhetetlen, szükséges, értékes történelmi folya-

matok voltak. Az új individualizmus mindjobban kezdi támadni a közösséget s annak alapdogmáit és diszciplináját. Egy darabig a közösséget fentartja a megszerzett holt erő s addig az individualizmus híveiből kerülnek ki a mártírok. Egyszerre aztán jön a nagy összeomlás, kitör a forradalom, tumbol az individualizmus és kiadja minden új értékét. És ekkor aztán a mór mehet is, új szociális egység épül az új értékekkel s az elhatalmasodott individualizmust minden eszközzel el kell pusztítani. Ezen a történelmi ponton állunk most. Ezen a történelmi ponton állunk. Hiszem, hogy a világháború csak bevezető Európa államaiban talán ádázabb és komolyabb belső harcokhoz. Bár e harcoknak eredménye egy új, erős termékeny emberegység lenne, és lenne egy nagy halottja: a legfertelmesebb történelmi hulla, a szabad-verseny demokrácia.

Zigány Zoltán: Szövetkezeti alapelvek

zzal az ártatlan leleplezéssel kell kezdenem mondanóimat, hogy a *Társadalomtudományi Társaság* Neuschloss-díjáért sikertelenül pályázó munkatervezetet én írtam. Nem fontos ez a körülmény, de mindenesetre őszintébbé és talán rövidebbé teheti a vitát. Arról van szó, hogy Dr. Czákó Zsigmond, Dániel Arnold és Vágó József uraknak bírálata (megjelent a *Huszedik Század* legutóbbi számában) súlyos tárgyi tévedéseket tartalmaz.

I. Az első tévedés az, hogy bírálóim szerint én a szövetkezet lényegéül elsősorban a tőkenélküliséget állítottam volna fel tervezetemben. Ez nem így van; én nagyon gondosan és több helyen megmagyaráztam, hogy alaptőkére nincsen szükség a szövetkezetben. Más egyéb tőkét, pl. kölcsönpénzt, takarékbetétet, folyószámla-hitelt, áruhitelt, reeszkomptot stb. igenis használhat, alkalmazhat a szövetkezet, csak épen az alaptőkétől kell tartózkodnia. Az alaptőkének jogi és gazdasági természete ellenkezik t. i. a szövetkezeti gondolattal. Jogilag az alaptőke olyan tőkét jelent, mely tulajdonosa részére jogot biztosít arra, a) hogy részt vegyen a társaság ügyeinek alkotmányoszerű intézésében (közgyűlés); b) hogy az évenkénti nyereségben részesedjék (osztalék); c) hogy a társaság feloszlása alkalmával a társasági vagyon reá eső részét követelhesse. Hozzá tartozik az alaptőke természetéhez még az is, hogy mindezeket a jogokat a tőke nagysága arányában gyakorolhatja az illető szövetkezeti tag: tehát a tőke arányában illeti meg az egyeseket a szavazat joga, továbbá a nyereségben és a társasági vagyonban való részesedés joga. Az alaptőke tehát a tőke aránya szerinti jogegyenlőségeket létesít a szövetkezet kebelében, úrrá teszi a tőkét a szövetkezetben, holott a szövetkezet nem a tőke-koncentrációnak, hanem a személyi társulásnak az intézménye.

Gazdaságilag pedig az alaptőke a nyereséget és a nyereségnek a tőke arányában való szétosztását jelenti. Az alaptőke a kapitalista termelés elvét képviseli a szövetkezetben. Tervezetem 10. lapján szóról-szóra ezt írtam: „Ahol az alaptőke megjelenik, ott csakhamar fellép és fokozódik a nyereségre törekvés vágya és jelentkezik a munkanélküli jövedelem. Mennél nagyobb és energikusabb ez a jelenség valamely szövetkezet életében, annál kapitalisztikusabb az illető szövetkezet és annál távolabb van a szövetkezeti gondolat lényegétől.” Ugyanerről írtam a 12. lapon: „Az igazi szövetkezetben

csak idegen tőkének van helye és a szövetkezet tagjai is csak mint kamatozó betétet, mint kölcsöntőkét helyezhetik el szövetkezetbe pénzeiket. A tőke t. i. a szövetkezetben nem uralkodik, hanem csak szolgál, szolgálatának árát előre ki kell alkujni és a legmerevebben ki kell zárni annak a lehetőségét, hogy a szövetkezetben a tőke nyereszkedésre törekedhessék. A tőke tendenciája homlokegyenest ellenkezik a szövetkezeti érdekekkel; ez utóbbi a tagok szükségleteinek lehetőleg jutányos ellátását követeli, amaz ellenben a nyereség szaporítására törekszik.” Majd a 13. lapon: „A maga üzemében ugyan a szövetkezet is alkalmaz tőkét, de ezek a tőkék nem mint vállalati termelő-tényezők, hanem csak mint kamatozó kölcsöntőkék léphetnek be a szövetkezet körébe. A termelőtőkének koncentrációjára szolgálnak a többi kereskedelmi társaságok valamennyien: a szövetkezet létének épen abban van jogosultsága, hogy kizárja magából a nyereszkedésre törekvő termelőtökeket és a másik termelő tényezőnek, a személyiségnek a koncentrációjára építi fel egész életrendjét.” Egyszóval tehát az alaptőkének és a tőkenyereségnek kizárását tartom én egy-egy sarkalatos szövetkezeti elvnek. E felfogásom azonban korántsem az én egyéni elméleti thézisem, amint azt bírálóim nekem tulajdonítják, hanem a szövetkezeti irodalomban nagyon régen sikeresen vitatott alapelv, amely a szövetkezetek gyakorlati életében is eredményes alkalmazást talált. És én valóban őszintén csodálkozom bírálóim nagyfokú tájékozatlanságán, hogy általuk kárhozottat álláspontomat az én egyéni thézisem gyanánt állítják oda.

Hogy egészen közelről kezdjem, idézem Nagy Ferenc: *A magyar kereskedelmi jog kézikönyve* (Budapest 1895.) című könyvéből a következőket: „. . . . A szövetkezeteknél az egyesek rendszerint sem számbavehető kész tőkével, sem meglévő hitelerővel nem járulhatnak a társasághoz, hanem a társaság a legszorosabb értelemben személyes alapon nyugszik, igazi személy-egyesület, mely egyes tagoktól kész tőkét és hitelt nemcsak nem kap, hanem éppen megfordítva arra szolgál . . .” stb. (I. kötet 403. lap); ezután tovább: „Magában véve ugyan nem volna lehetetlen, hogy a szövetkezet meghatározott alaptőkével keletkezzék, a szövetkezet természete azonban ezt nem kívánja, sőt . . .” stb. . . . (I. kötet 413. lap); majd még alább: „. . . . A szövetkezet és a szövetkezeti tagság nemcsak törzsbetétek, hanem üzletrészek nélkül is lehetséges . . . némely szövetkezeteknél üzletrész nem is lehetséges . . .” stb. (I. kötet 421. lap).

Avagy itt van Jacob: *Volkswirtschaftliche Theorie der Genossenschaften* (Berlin 1913.) című kitűnő munkájában az egész első fejezet (17—32. lap) „Die Genossenschaft ist eine Personal-, nicht Kapitalgesellschaft.” A második fejezet (33—41. lap) „Der streng persönliche Charakter des Erwerbs und der Beendigung der Mitgliedschaft bei der Genossenschaft.” A negyedik fejezet (62—92. lap) „Die dienende Stellung des Kapitals bei der Genossenschaft” mind ugyanazokat a gondolatokat fejtegetik, amelyeknek apai jussát tisztelt bírálóim nekem akarják tulajdonítani. De idézhetném a szövetkezeti tudományos irodalomnak még tömérdek más tekintélyét, ha

egyáltalában érdemesnek találnám, hogy ezzel az irodalmi közhellyel tovább is foglalkozzam. E helyett inkább a gyakorlati élet nyilvánulásaira mutatok rá.

Megint egy példával kezdem s elárulom t. bírálóimnak azt a titkot, hogy Magyarországnak egyik legrégebbi, legnagyobb és legjobban biztosított szövetkezete, a Magyar Földhitelintézet, alaptőke nélkül alakult és immár több mint egy félszázad óta a világiacok nagy krízisei közepette is mindvégig rendületlen hitellel áll fenn, osztalékot nem fizet, ellenben kamatlábját fokozatosan lejjebbszállította. Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület 1858-ban kibocsátott felhívására alakult s a folyó kiadások fedezésére szükséges biztosítéki tőkét az akkori alapítók jegyezték, (209 alapító 1,677.000 forintot írt alá) az aláírt összegnek 10%-át befizették készpénzben, a többi $\frac{9}{10}$ részről pedig mindnyájan 9—9 darab kötvényt tettek le, amelyeket a felügyelő bizottság felhívására kellett volna a felmerülő szükséglet szerint befizetniök. E kötvények beváltására azonban sohasem került a sor, idővel ezeket vissza is adták az alapítóknak s csupán a befizetett $\frac{1}{10}$ rész maradt meg az intézet biztosíték-alapjában. Hivatkozhatom azonban a németországi Raiffeisen-szövetkezetekre is, amelyek eredetileg kivétel nélkül valamenynyien üzletrész nélkül alakultak és csak 1876 óta a birodalmi kormány egyes rendelkezésére voltak kénytelenek üzletrészeket felmutatni; de e szövetkezetek közül 62% még 30 évvel később is csak 1—10 márkáig terjedő alaptőke jegyzését és heti részletekben való befizetését követelte tagjaitól, 100 márkán felüli alaptőke pedig csak a szövetkezetek 12%-ánál szerepelt.

Hogy pedig a nyereség ellenkezik a szövetkezet egész életrendjével, azt még a legkonzervatívabb felfogású szakemberek sem tagadják. A *Rochdale-Plan* hívei azt a klasszikus elvet követik, hogy a szövetkezetben előálló feleslegek, a nyereségek, az egyes tagok között olyan arány szerint osztandók szét, amilyen mértékben az egyes tagok az illető feleslegek keletkezéséhez hozzájárultak; vagyis a klasszikus szövetkezeti elv az előálló nyereségeket nem foglalja le a szövetkezet részére, hanem a hitelszövetkezeteknél a fizetett kamat, fogyasztó szövetkezeteknél a tényleges fogyasztás, nyersanyag-beszerző szövetkezeteknél a tényleges vásárlás aránya szerint téríti vissza tagjainak azokat a feleslegeket, amelyeket tulajdonképpen nem is kellett volna az illetőktől beszednie. Ezzel a klasszikus szövetkezeti elvvel szemben áll a *Civil Service Plan*, amelyet a londoni tisztviselő-szövetkezetek alkalmaztak először, t. i. az üzletrészek aránya szerinti nyereségfelosztás és az újabb időben néhol előforduló fejenként egyenlő arányban való nyereség-megállapítás. Mindezek az eljárások azonban meghamisítják a feleslegek természetét, mert hiszen a szövetkezet saját tagjainak befizetéseiből, kamataiból stb. jut a szóbanforgó feleslegekhez: tehát tulajdonképpen az a fonák helyzet áll elő ily módon, hogy a szövetkezet nyer a saját tagjain azért, hogy nekik nyereséget fizethessen.

Hogy az alaptőkével és a nyereséggel csakugyan szövetkezet-ellenes, kapitalisztikus veszedelem jár együtt, annak legjobb bizo-

nyítéka az a sokféle óvakodás és védekezés, amelyet a jóhiszemű szövetkezeti szervezkedéseknél és alapításoknál majdnem mindenütt megtalálunk. Intézkedések fordulnak t. i. elő, amelyek egy-egy tagnak csak egy üzletrész jegyzését engedik meg; vagy ellenkezőleg azt kötik ki, hogy ki-ki a szövetkezeti működés érdekkörébe vágó vagyoni kapacitása arányában tartozik üzletrészeket jegyezni és befizetni. (Pl. hitelszövetkezeteknél a kölcsön összege szerint, tejszövetkezeteknél a tehének arányában, pinceszövetkezeteknél a szőlőföld nagysága szerint stb. kell a tagnak üzletrészeket jegyeznie.) Másutt viszont hasonló óvakodás célzatával korlátozzák a kiosztható nyereségek maximumát; így van ez az 1898:XXIII. t.-c. alapján alakult magyarországi hitelszövetkezetekben, amelyek 5%-nál nagyobb osztalékot nem fizethetnek. Raiffeisen már 30 esztendővel ezelőtt így írt ezekről a kérdésekről: „... ne feledkezzünk meg arról, hogy 1. az üzletrészek nagysága és a befizetési módok olyanok legyenek, melyeknek a szegényebb sorsú ember is megfelelhet; 2. sohase engedjük meg, hogy egy-egy tag egynél több üzletrésszel is bírhasson; 3. hogy a befizetett üzletrészek után sohase adjunk osztalékot, csupán kamatokat és pedig a kölcsönöknél szokásos kamatláb szerint. (Raiffeisen: *A hitelszövetkezetek*. Ford. Szabó és Pólya, Budapest 1885. 53. lap.) Íme, ahol akár a dologhoz nem tudás révén, akár külső körülmények miatt, akár valóságos gazdasági szükségesség nyomán jelentkezik is a szövetkezetben az alaptőke és a nyereség: ott csakhamar felvetődnek azok a törekvések és intézkedések, amelyek az alaptőkét és a nyereséget iparkodnak eredeti kapitalisztikus természetükből kiforgatni, vagy legalább korlátozni, csökkenteni igyekeznek ezeknek kapitalisztikus hatásait.

És ahol ez a korlátozás nem következik be, ott a szövetkezet vagy valóságos parazita életműködést fejt ki, vagy részvénytársasággá vedlik át. Emlékeztetem t. bírálóimat a magyarországi évtársulati és korona-szövetkezetek történetére. E szomorú hírű intézetekben az egyes szövetkezeteknek aktív tagjai, akik csupán üzletrészeket, vagy törzsbetéteket jegyeztek, ellenben kölcsönt nem vettek fel, a szó legszorosabb értelmében kiuzsorázták a törvény betűjének teljesen megfelelő osztalék-politikájukkal passzív tagtársaikat. A teljesített kamatfizetésekkel ugyanis az adós tagok rakták össze a szövetkezeti nyereséget, amelyben azután az aktív tagok az üzletrészek arányában osztozkodtak a passzív tagokkal.* Emlékeztetem továbbá t. bírálóimat a termelőszövetkezeteknek történetére s idézem Oppenheimernek azt a találó megjegyzését, amelyet más formában, más szövetkezetekről is megállapított, hogy t. i. amely szövetkezetek huzamosabban jó osztalékokat fizetnek, azok kivétel nélkül valamennyien átalakulnak részvénytársaságokká. S ez az átalakulás nem véletlenség, hanem igenis természetzerű következménye az alaptőkével és az osztalékkal járó kapitalista életrendnek.

* V. ö. a *Huszadik Század* 1904. X. köt. 583. s köv. 11. *A szövetkezeti ügy reformja* és 1905. XI. köt. 147. s köv. 11. *Szövetkezeti reformjavaslatok* c. cikkeimet.

Hogy különben t. bírálóimnak mennyire nincsen igazuk, amikor az alaptőkenélküliség elvét az én egyéni elméleti thézisemnek tulajdonítják: ennek legfényesebb bizonyítéka az, hogy a magyarországi szövetkezetek reformjáról szóló törvényjavaslatnak 1904. évi előadói tervezete teljesen a szövetkezetekre bízta azt, hogy akarnak-e üzlet-részeket előírni, vagy nem? Tehát a konzervatív magyar törvényhozás már tíz esztendővel ezelőtt megengedte volna annak az anti-kapitalisztikus és felforgató „elméleti thézisnek” törvénybe iktatását, amelyet a *Társadalomtudományi Társaság* kétségtelenül modern és radikális tudósai helytelenítenek. Ennek csak az lehet a magyarázata, hogy a t. bírálók e kérdésnek irodalma, törvényhozása és gyakorlati nyilvánulásai körül a legnagyobb mértékben tájékozatlanok.

Szaporíthatnám még ezeket a példákat is végnélkül, de elegendőnek tartom, ha még csupán arra a köztudomású tényre hivatkozom, hogy a szövetkezetek azt a hitelalapot, amely harmadik személyekkel szemben az anyagi bonitást nyújtja, alaptőke nélkül is megszerezhetik a szavatossági és utánfizetési kötelezettségek megállapításával, továbbá tartalék- és biztosítékalapok gyűjtésével. Nagyon messze vezetne s nem is ide tartozik mindezeknek részletes fejtegetése; az idézetekkel és példákkal csupán azt akartam igazolni, hogy a szövetkezetek alaptőke- és nyereségnélküli működése nem az én egyéni kitalálásom s nem is valami megvalósíthatatlan illúzió, hanem a szövetkezeti irodalomnak sokat vitatott problémája és a gazdasági életnek reális jelensége.

II. Igazolni akarom azonban még azt is, hogy tulajdonképpen csakis ez az alaptőkenélküliség és a velejáró nyereségnélküliség szolgálhat a szövetkezeti szervezkedésnek alapjául. E szempontból azt kell megvizsgálnunk, hogy a mai közgazdasági életben micsoda szerepre vállalkozhatnak a szövetkezetek? Van-e a szövetkezetekre egyáltalában szükség s ha van miben áll az a szükség, amelyet ki kell elégíteniök és mik a szövetkezet működésének gazdasági és jogi lehetőségei? Mert az ugyebár kétségtelen, hogyha a szövetkezet csak a tőke koncentrációjának valamely módosult formája, amely azonban a gazdasági életben sem integrálódást, sem differenciálódást nem képes nyújtani: akkor a szövetkezetre egyáltalában nincsen szükségünk és reánk, a jövő társadalom mérnökeire nézve teljesen közömbös, bennünket egyáltalában nem érdekelhet ennek az intézménynek a sorsa.

Ha a szövetkezet valóban csak alaptőkével alakulhatna és nyereség nélkül nem élhetne: akkor a szövetkezet tulajdonképpen nem volna egyéb, mint egy alacsonyabb rendű részvénytársaság, amely apró részeitéből gyűjti össze alaptőkéjét és a taglétszámnak megengedett változásai folytán sohasem rendelkezik állandó alaptőkével. Csakhogy ez egyáltalában nem így van, mert a szövetkezet szerveződésében a modern személyiségeknek nagyszerű kollektív jelensége, a szolidaritás játsza a főszerepet, ez pótolja minden más gazdasági társulásnak, a tőkekoncentrációnak, biztosítéki funkcióit; ennek révén szerezhetnek a tőke nélkül szükkölködő rétegek olyan termelési eszközöket, amelyekkel beléphetnek a kapitalista termelés gazdasági birodalmába és beavatkozhatnak a jövedelem-eloszlás mechanikájába,

ahonnan különben teljesen ki volnának rekesztve. Ha tőke nélkül nem lenne lehetséges szövetkezetet alapítani, akkor a vagyontalanokra nézve a szövetkezeti szervezkedésnek egyáltalában semmi jelentősége nem volna. De a tőkésék részére viszont éppen semmi szükség sincs a szövetkezeti formulára, mert hiszen a részvénytársaság a tőkével rendelkező rétegek gazdasági kooperációjára teljesen alkalmas formáció s a szövetkezetekre éppen azért van szükség, hogy a szolidaritás jogi és gazdasági konstruálása révén a tőkenélküliek is részt vehessenek a kapitalista termelésben.

Ámde igazolja ezt a felfogásomat a szövetkezeti életnek minden nyilvánulása is. Mert hiszen a szövetkezetek a maguk alaptőkéjét működésük megkezdése után, életüknek első éveiben a tagok heti, vagy havi befizetéseiből apránként gyűjtik össze. Tehát az alakulásnak, a kezdetnek legnehezebb időszakát most is tényleg alaptőke nélkül élik át. És én nagyon kíváncsi vagyok arra, hogyan magyarázzák meg t. bírálóm a maguk felfogásával az életnek eme mindennapi nyilvánulását?

Ugyanígy vagyunk azonban a szövetkezeti nyereség kérdésével is. Mert hiszen a tagok szolgáltatásaiból állanak elő a szövetkezet gazdálkodásában a feleslegek: tehát a szövetkezet nem oszthatja szét ezeket a feleslegeket tőkenyereségek gyanánt. Teljesen konfúzus és bornírt eljárás az, amikor a szövetkezetek a saját tagjaiktól kellenél nagyobb kamatokat, nagyobb bevásárlási árakat stb. szednek csak azért, hogy nekik más kulcs szerint, t. i. üzletrészeik arányában nagyobb osztalékokat fizethessenek. Akárcsak egy gazda, aki megnyiratná ősszel a birkáit s aztán a birkák gyapjából jó meleg téli takarót csináltatna számukra.

A helyes szövetkezeti működésnél a szolidaritás alapján kell szerezni idegen tőkéket s ezek csak kamatra tarthatnak számot, a szövetkezet feleslegeit pedig nem osztalékul, hanem visszatérítésül kell a mindenkori hozzájárulások arányában a tagoknak kifizetni.

III. Az alaptőkenélküliségnek és a nyereségtelenségnek nagy kérdéseit a fentebbiekben elintéztvén, az objektív megjegyzések másik részével, a módszer problémájával már rövidebben végezhetek. T. bírálóm t. i. egyszerűen előírják, hogy induktív úton kellett volna vizsgálódnom. Mondhatom, hogy a szellemi zsarnokságnak ez a mértéke nagyon meglepett, mert ugyan ki jogosult annak előírására, hogy mily módon gondolkozzék az ember? A Társadalomtudományi Társaság szemléjében bizonyára felesleges volna a gondolkodás szabadságának ilyen korlátozása ellen egyetlen egy szót is vesztegetni s én csupán tárgyam jobb megvilágítása érdekében ismétlem Tervezetem 6. lapján már elmondott nézetemet, hogy miért választottam a deduktív módszert a tervezet első részénél és az induktív módszert a szövetkezetek országonkénti ismertetésénél. Azért kellett így cselekednem, mert az egész világon elterjedt szövetkezeteket elemezve, lehetetlen lett volna a szövetkezet fogalmának és működési törvényeinek megállapítása. A különböző szövetkezetek körében legellentétesebb szervezetek, a legeltérőbb életműködések és a legkülönbözőbb gazdasági eredmények fordulnak elő és ezek csak tarka és zavaros össz-

benyomásokat adhatnának. Ezek a fejlődésben lévő, forrongó gazdasági szervezetek, a politikai és gazdasági élet tömérdek zavaró körülményei között sohasem élék ki a maguk lehetőségeit eszmei tökéletességgel. S aki eféle indukciós vizsgálatba fogna, annak első teendője csak az lehetne, hogy mint álképleteket és fattyúhajtásokat kiszórja példatárából a szövetkezeteknek nagy részét, de eme kritikája közben már folytonosan szüksége volna azokra a fogalmi elemekre, amelyeket a t. bírálók kívánsága szerint majd csak az induktív munkálkodás végén állapíthatna meg.

Azt hiszem továbbá, hogy a Neuschloss- pályázatnak gazdaságpolitikai tendenciája van s a pályázónak nem az a hivatása, hogy pl. a magyarországi szövetkezetek vizsgálatából kimutassa, milyen jól lehet alkalmazni a szövetkezeti formulát uzsoráskodó nagy pénzintézeteknek és apró betéti bankoknak létesítésére. Szerény nézetem szerint az én feladatomból legfontosabb része az volt, hogy megjelöljem azt a gazdasági hivatást, amelyet a tőkés társadalomban a szövetkezetek betölthetnek s azután megállapítsam a szövetkezeti szervezetnek és működésnek e hivatás betöltésére legalkalmasabb és legcélszerűbb típusait. Mert a gazdaságpolitika szempontjából csak az lehet fontos, hogy a társadalmi differenciálódás szerint elintézésre váró gazdasági funkciókat milyen szervezettel és milyen életrend mellett lehet elvégezni; ellenben maguk az egyes szövetkezeti alakulások, az induktív vizsgálatok elemei e szempontból nagyon másodrendű dolgok. A két-féle eljárás között itt körülbelül az a viszony áll fenn, mint a leíró természetrajz és a biológia között. T. bírálóm a szövetkezeti bogarásztást, a csápok és falámok mércsikélését követelnék tőlem: engem ellenben a társadalom gazdasági életének, a makrokozmosznak nagy folyamatai érdekelnek. Mellesleg mondva, tervezetem szerint az egész munkának körülbelül fele a különböző országok szövetkezeteinek monografikus ismertetésével és kritikájával akar foglalkozni, hanem épen a legkülönbözőbb szövetkezeteknek és különösen a kapitalisztikus célzatú, osztalékos szövetkezeteknek és a konzervatív irányú, sőt felekezeti szövetkezeteknek részletes vizsgálata egyáltalában nem volna alkalmas az indukció tudományos munkájára.

IV. A bírálatnak az a sovány kis része, amely csakugyan magával a tervezettel foglalkozik szintén nem ment egy nagy tévedéstől. T. bírálóm t. i. nem voltak tisztában azzal, hogy ők egy tervezetet, vagy egy kész munkát bírálnak-e? Bírálatukban legalább majd tervezetnek, majd munkának tekintik dolgozatomat aszerint, hogy hogyan lehet nagyobbat sújtani a szerencsétlen szerzőre. Azután haragszanak reám t. bírálóm azért, hogy makacsul ragaszkodom megállapított tételeimhez. . . . Hát talán az lett volna a helyes, ha a tervezetem első részében megállapítottam volna egynémely tételt s aztán nem makacszkodva, a tervezet másik részében nem alkalmaztam volna azokat? Hibáztatnak továbbá azért is, hogy az összehordott statisztikai anyag nagy tömegével fásasztóm az olvasót. Hát ez részben igaz; már Arisztoteles megmondta kitűnő tanítványának, Nagy Sándornak, hogy a tudományhoz nem királyi út vezet. De ha valaki, — ez esetben én magam, — az általánosan elterjedt téves közvéleménnyel

szemben igazolni akarja, hogy a magyarországi szövetkezetek nem töltik be gazdasági hivatásaikat: akkor annak bizony elő kell állnia a bizonyító statisztikai táblákkal. Jószándékú ember ilyenkor csak azt teheti, amit én meg is cselekedtem, hogy a táblázatok magyarázására és könnyebb áttekintésére grafikonokat alkalmaz. Én pl. hét darab színes grafikus táblázatot mellékeltem kis tervezetemhez, amelyek egyszeri rátekintésre, a legszemléltetőbb módon demonstrálják a táblázatok fontos eredményeit. Arról azonban nem tehetek, hogy t. bírálóim még így is kifáradtak.

Még aránylag a legkönnyebben viselem el azokat a súlyos megjegyzéseket, amelyek előadásom szabatosságának és világosságának hiánya miatt gáncsolnak. Mert az olyan bírálóktól, akik nem tudják megkülönböztetni a tervezetet a kész munkától; akik nem veszik észre, hogy nem a pályadíj odaítélése, hanem csak a szerző megbízatása iránt kell nyilatkoznio; akik szélesen elterjedt közfelfogást egyéni vélekedés gyanánt cáfolnak; akik a deduktív módszer jogosulatlanóságát vitatják s akik rossz néven veszik a megállapított tételekhez való makacs alkalmazkodást: azoktól a szabatoságának és világosságának kérdéseiben nem kell nagyon tragikusán venni a kritikát. Különösen könnyen túltehetem magamat ezen épen én, akinek nemcsak kenyérkereső foglalkozásom, hanem szerény közéleti munkám is főképen azon alapszik és sok üldöztetésem is abból származik, hogy talán még kelletténél is szabatosabban s világosabban írok és beszélek.

Az igazsághoz híven ki kell még jelentenem, hogy a fentebb előadottak csupán Dr. Czakó Zsigmond és Dr. Vágó József urak bírálatára vonatkoznak, amennyiben a harmadik bíráló, Dániel Arnold úr a Társadalomtudományi Társaság választmányi ülésén megindult vita folyamán módosította bírálatbeli álláspontját. Kijelentette ugyanis, hogy dolgozatom tervpályázati jellegéről tudomása nem volt, hanem azt végleges pályaműnek tekintette.

Abban a reményben, hogy a fentebbiekben a magam álláspontjának helyességét mindenben sikerült igazolnom, most már nyílt ajánlatban fogom kérni a Társaságtól a Neuschloss-pályázat kitűzött kérdésére vonatkozó megbízatást. Mert bizonyára mindenki méltánytalannak tartaná azt, hogy én elessem a megszolgálendő pályadíjtól azért, mert Dr. Czakó és Dr. Vágó urak nem ismerik a szövetkezeti problémának sem elméletét, sem gyakorlatát és tévedtek a tudományos kutatás módszerei körül.

SZEMLÉK ÉS JEGYZETEK

Adler Artur: Európa gazdaságának jövője

Varga Jenő e szemle március-áprilisi számában a legsötétebb színekkel ecseteli Európa jövőjét. A szerző Európa vagyonát kizárólag a termelt árúk piaci árában állapítja meg, s miután a háború folytán a termelt árúk nagy része elhasználódott, a termelés csökkent és megdrágult, földrészünk elvesztette versenyképességét. Koncedálja, hogy a háború után egy bizonyos gazdasági fellendülés fog bekövetkezni, melyet azonban egy nagy válság vált fel, amelyben azután Európa elveszti gazdasági hegemóniáját.

Varga Európát egy mérleget készítő könyvelő szemeivel vizsgálja. Vagyon: Anglia, Franciaország, Németország vagyontétele 800—900 milliárd, a többi államok a mérlegben nem szerepelnek. Kiadás mint veszteség: a háború költsége egy évre 140 milliárd. Ezen tétel a mérlegben mint tiszta veszteség szerepel. Az üzem a veszteség kamatai folytán túlságosan megdrágul, az üzem folytatása tovább is veszteséggel fog járni, következik tehát a csőd.

Európa azonban nem cipőgyár, sem asztalosműhely vagy gyarmatárú nagykereskedés. Nem tudom milyen forrásból merítette Varga a 800—900 milliárdot mint Anglia, Franciaország és Németország vagyonát, a vagyonnak ezen megállapítása azonban minden tekintetben helytelen. Egy ország, egy világrész vagyonát pénzürtékben kifejezni, hogy visszatérjek a könyvelői stílusra, leltározni nem lehet. A nemzetek vagyona nem a különböző termelőknél és raktárokból felhalmozott árúk leltári értékének számszerű összege.

A különböző ipari és mezőgazdasági felhalmozott termelt javak és árúk, gyárak, munkagépek, vasutak és épületeken stb. stb. kívül a népek műveltségi foka, erkölcsi niveauja, évszázadok felhalmozott tapasztalatai, a jog, a tudomány, a művészet, az ipar és kereskedelem szervezetsége, a közigazgatás és közegészségügy fejlettsége, a különböző alkotmányok, a kivívott népjogok, az egyes termelő osztályok szervezetei, a közbiztonság, továbbá egyes országok és országrészek természeti fekvése, éghajlata, az utak, a föld természetes termékenysége, a bányák gazdagsága, a folyók hajózhatósága stb. stb. s főleg és legeslegelső sorban a természeti erők legjobb kihasználásának tudása képezik a nemzetek vagyonát. Hogy a háború az emberiség javaiban, emberéletben óriási pusztítást okoz, hogy a háború okozta károk súlyosak, borzalmasak és sok tekintetben helyrehozhatatlanok,

fájdalom, általánosan elismert igazság, melyet külön bizonyítani felesleges, a károk nagyságát pedig számszerűen kimutatni lehetetlen, meddő munka.

Ha Európa gazdasági fejlődésére a háború okozta konzekvenciákat le akarjuk vonni, véleményem szerint más szempontokat kell figyelembe venni.

Az emberiség történetében minden mozzanatnak, történésnek és fejlődésnek indító okai és rugói gazdaságiak, ezt azt hiszem nem kell külön bizonyítanom. Hogy ezen, a világ legnagyobb háborújának szintén gazdasági kérdések az okozói, ma már a legszélesebb néprétegek köztudatába is átment, s azt, hogy a nemzetiségi kérdés, mely e háborúban oly nagy szerepet játszik, végeredményben szintén gazdasági kérdés, mindinkább tisztábban látják át a népek nagy tömegei.

A termelés és birtokmegosztás rendje Európában az egyetlen okozója minden háborúnak. A latifundium és nagybirtok szükségképen extenzív gazdálkodási módszere a föld népének munkát adni és azt eltartani nem képes, a nép nagy tömegekben a városokba szorul, ahol a nagy és olcsó munkásajánlat folytán megszületik a modern nagyipar.

A nagyipar termékeinek felvételére a belföldi piac képtelen. Képtelen, mert az átlagos munkabérek egyrészt a fenti indokoknál fogva alig érik el a létminimumot, másrészt a nagybirtokosok, a közhatalom tényleges urai, hogy földjára adékukat emeljék, magas védvámokkal akadályozzák meg az olcsó élelmiszer behozatalát, úgy, hogy a föld- és vagyonnélküli népnek, mely a lakosság zömét alkotja, az általa elkészített ipari termékek megvételére nincsen meg az anyagi ereje. Ezért kell a nagyiparnak kivitelre dolgoznia és ezért kell minden európai államnak, hogy lakossága megélhessen és népe munkaalkalom híján ki ne vándoroljon, expanzív politikát üzni.

Világos, hogy az államok ily politikájában érdekeik homlok-egyenesen ellenkezőek és mindenki tisztában volt azzal, hogy ezen érdekellentét szülte súrlódások és óriási fegyverkezések, melyek már komolyan fenyegették az európai népek gazdasági boldogulását, előbb-utóbb háborúra kellett, hogy vezessenek. A szerajevói tragédia a feszült állapotban úgy hatott, mint egy gyújtó szikra egy puskaporos hordóban és Európa népei alig ocsúdtak fel, már is benn voltak a világháborúban.

Ha visszatekintünk az elmúlt tíz hónap küzdelmeire, véleményem szerint a központi hatalmak végleges legyőzése és megsemmisítése igen valószínűtlen. Előbb-utóbb bekövetkező győzelmük, ha a győzelemnek méretei ma még nem is tekinthetők át, előrelátható. Országhatárok esetleges eltolódására következtetni ma még korai, a felvett kérdés szempontjából nem is fontos. Bizonyosan vehető az, hogy a központi hatalmak politikai és gazdasági súlya nem fog csökkenni.

Ha visszatekintünk az emberiség történetére, úgy azt tapasztaljuk, hogy a fejlődő gazdasági produktivitás által támogatott háborúk végeredményben kisebb államok egységesülését nagyobb politikai és gazdasági egységekbe, továbbá ha lassan és megszakításokkal is, a

kiváltságos osztályok befolyásának csökkenését, a nép jogainak és gazdasági boldogulásának előmenetelét és gyarapodását és a demokratikus intézmények erősödését eredményezték.

Minden okunk megvan feltételezni, hogy a fejlődésnek ezen iránya folytatódni fog. Nem szabad mindenekelőtt figyelmen és számításán kívül hagynunk az emberiség szellemi áramlatának erejét. A történelmi materializmus túlzói a szellemi áramlatok abszolút lekicsinylésével, sőt semmibevevésével ép oly hibába esnek, mint azok, akik s történést kizárólag egyes vezérlő emberek eszméinek tulajdonítják.

A lövészárokból és fedezékekből visszatérő nép nagy szellemi átalakuláson megy át. A háború kézzelfoghatóan bebizonyította neki a szervezett tömegek ellenállhatatlan erejét, mindent elsöprő hatalmát és vaskézrel ébresztette fel még a legtunyábbakban is a közösség iránti érdeklődést. Azok az emberek, akik a hazáért hosszú hónapokon át emberfeletti fáradalmak és nélkülözések között száz és százszor néztek szembe a halállal, felháborodással fogják elsöpörni útjukból azokat, akik anyagi érdekből megkísérelték, hogy kirekesszék őket a haza sorsának irányításából, amely hazáért ők a szó legszorosabb értelmében életüket és vérüket áldozták. A parlamentek, a kormányok, a közigazgatás demokratizálódása elkerülhetetlen. Elkerülhetetlen ennek következtében egy, a nép anyagi és szellemi érdekeit megvédő és elősegítő törvényhozás is.

E folyamattal párhuzamosan kevesebb feltűnéssel, de még nagyobb és mélyrehatóbb következményekkel járó gazdasági átalakulások várhatók. E folyamat, mely a modern kapitalista termelés átmenete egy új, tökéletesebb termelési és gazdasági világrendbe, természetszerűleg, mint minden átváltozás a természetben, bonyolult, lassú, fokozatos, néha visszaeső és változatos intenzivitású. Ez átalakulásnak a háború nem közvetlen okozója, eredeti mozgató ereje a társadalmi világrend fejlődésének törvényszerűsége. A háború folytán beállott körülmények e folyamat intenzívását csak fokozzák.

Általánosan ismeretes, hogy a háború alatt Európában a készletek úgy élelmiszerekben, mint iparcikkokban lényegesen megcsappantak. A háború alatt a mezőgazdasági termelés nem csökkent ugyan oly mértékben, mint azt a háború kitörése előtt gondolták, a fogyasztás azonban oly mérveket öltött, hogy a hiány igen érezhetővé vált. Az ipari termelésben a háborús célokat szolgáló ipartermékek előállítására és fogyasztására óriási méretű volt. A nem háborús célokat szolgáló iparcikkek termelése részben a beállott munkás- és anyaghiány, részben a kereslet nagymérvű kisebbedése folytán lényegesen csökkent. A felhalmozott árukészletek, miután kiegészítésük igen hiányos volt, túlnyomó részben elfogytak. A háborútól közvetlenül sújtott országrészekben a pusztítás és rombolás óriási, hihetetlen mérveket öltött. Több ezer falu és pár száz város égett le és pusztult el részben vagy teljesen. Hajók, hidak, vasúti felszerelések, kocsik stb. stb. beláthatatlan tömege ment tönkre. Mindezen hiányok pótlására szükségszerűen egy oly ipari termelési periódusnak kell megindulnia, amelyhez fogható még nem volt s mely természetesen óriási munkástömegeket igényel.

A mezőgazdaságban egy-két évtized óta egy új jelszó merült fel: a többtermelés. A modern tudományok, a biológia, az organikus chemia, a különböző új földművelési módszerek, a mezőgazdasági gépek felhasználása, az öntözőcsatornák, az állattenyésztés modern tervszerű fejlesztése, stb. stb. bebizonyították, hogy a mezőgazdasági tudományok mai fejlettségének tervszerű kihasználása mellett a föld hozama rendkívüli mértékben emelhető. A többtermelés azonban, aminek kifejtése és bizonyítása túlmenne e cikk keretein, a latifundiumokon és nagybirtokon ma lehetetlen. A többtermeléshez okvetlenül szükséges munkaerőtöbblet fizetése felemészténé a latifundium és nagybirtok munkanélküli földjáradékát.

Már a közelmúlt évtizedek ipari fejlődése, a növekvő kívándorlás által előállott munkáshiány és ennek következtében emelkedő munkabérek folytán, a latifundium és nagybirtok földjáradéka csakis úgy volt fentartható, hogy a mezőgazdasági termékek ára magas védvámok által mesterségesen felemeltetett. E vám, mely úgy hat, mint a mezőgazdasági termékek behozatali tilalma, tulajdonképpen a fogyasztók adója a latifundium munkanélküli földjáradékának gyarapítására. A nagybirtokos körök a vámot „a hazai föld védelme”, „a gazda a nemzet gerince”, „a nemzetfenntartó osztály megerősítése” és hasonló hangzatos és hazafias ízű jelszavakkal indokolták. A széles fogyasztó néprétegek kellő szaktudás és felvilágosítás híján e hazafias jelszavak hatása alatt ezen állapotba tényleg nagyobb részt bele is nyugodtak.

Nos a háborúban beállott élelmiszerhiány, s e hiánynak a „hazafias” földbirtokosság részéről való, hogy igen enyhén fejezzem ki magam, kíméletlen kihasználása fel kellett, hogy világosítsa úgy Európa lakosságát, mint a mértékadó katonai és kormányzati köröket, hogy nem a nagybirtok munkanélküli földjáradékának emelése, hanem a mezőgazdasági többtermelés a nemzet fennállásának legfontosabb tényezője. Az előreláthatóan demokratikus szellemű európai államok egyik legfontosabb feladata lesz mezőgazdasági termelésük fokozása országaiknak élelmiszertermelésben a külföldtől való függetlenítése, ami csak a legintenzívebb belterjes mezőgazdasági munkával, ennek következtében a kisbirtokosok nagymérvű szaporításával és nagy munkástömegek felhasználásával lehetséges.

Amint a fentebbiekből láthatjuk, úgy az iparban, mint a mezőgazdaságban egyidejűleg óriási, eddig még nem tapasztalt munkáskereslet lesz. Munkás azonban nincsen, illetőleg igen kevés van. Európa munkabíró férfiai színe-javának egy része a különböző harc-tereken alussza örök álmát, egy másik, tekintélyes része rokkant, beteg és munkára képtelen. Az eddig tapasztalt legnagyobb munkáskereslet úgy az iparban, mint a mezőgazdaságban egybeesik a legnagyobb munkáshiánnyal. Ez az állapot az európai háború legnagyobb horderejű ténye. Az ezen körülményből következő politikai, társadalmi és gazdasági átváltozások nagyobbak, fontosabbak, mélyrehatóbbak, mint bármely országhatár eltolódások. A munkásság óriási hiánya, a még nem tapasztalt munkáskereslet a munkabérek oly nagyfokú emelkedését vonja maga után, melyet a nagybirtok még a legexten-

zívebb gazdálkodás mellett is megfizetni képtelen. A nagybirtok munkanélküli földjára ennek folytán érzékenyen csökken és a nagybirtokos sietve parcellázza birtokát, hogy azon túladhasson és megmentse a még menthetőt. S a közel jövőben bekövetkezik Oppenheimer jóslata. A nagybirtokok tömeges áruba bocsájtása folytán a nagy kínálat lenyomja a mai horribilis földárakat. A nagymérvű parcellázások azonban még több földnélküli munkást változtatván át önálló birtokossá, a munkáshiányt még fokozzák, a munkabérek tovább emelkednek és a földjára tovább csökken. A birtokkínálat mindig sürgősebb és sürgősebb lesz; a földárak rohamosan esnek és beáll a latifundium, a nagybirtok csődje.

Óriási lesz ennek a folyamatnak a befolyása az ipari fejlődésre. A mezőgazdasági munkások beözönlése a városokba és ipari munkássá való átváltozásuk megszűnik, ellenben az ipari munkásság nagyrésze kivonul az olcsó földekre, és a munkáshiány az iparban hatványozott mértékben fokozódik. Az ipari munkásság ki fogja aknázni előnyös helyzetét, ki fogja erőszakolni a tőkétől az általa produkált érték-többlet nagy részét és döntő befolyást fog biztosítani magának a termelés vezetésében és irányításában. A tőke abszolút hatalma ez által meg van törve és a kapitalizmus kizárólagos teljhatalmú uralma megszűnik.

Jogosultnak látszik az az ellenvetés, hogy a beállott munkáshiány átmenetileg megjavítja ugyan az ipari munkás helyzetét, de megbénítja és lehetetlenné teszi magát az ipari termelését.

Ezen aggodalom jogosulatlanságát fényesen bizonyította be a közvetlenül szemünk előtt lefolyt háborús iparcikket termelő termelés. A különböző ipartelemek a legrövidebb idő alatt a háborús célokat szolgáló ipartermékek hihetetlen mennyiségét produkálták, dacára a nagy nehézségeknek, melyeket nemcsak a tanult munkások hiánya, hanem még a megfelelő nyersanyagok beszerzése és a közlekedés súlyos zavarai is okoztak. E nagy, a leghátrányosabb feltételek között lefolyt termelés a legerősebb bizonyítéka a modern ipar és technika megfelelő szervezés mellett elérhető óriási termelő-képességének és egyszersmind lesújtó kritikája a mai kapitalista termelési módszernek, mely képtelen az ipar és technika mai fejlettségét az emberiség javára kihasználni.

A mai kapitalista uralom mindenekelőtt a tőke minél magasabb profitját tartván szem előtt, trösztökkel és kartelekkel szorítja mesterségesen vissza a termelést oly célból, hogy hasonlóan a nagybirtokhoz, mely földjára emelésére a mezőgazdasági termékek árait vámokkal emeli, a termelés megszorításával és csökkentésével a profit érdekében az iparcikket árát emelje.

Európa termelésének e forradalmi átváltozása át fogja segíteni Európa népeit a háború okozta óriási pusztulás és rombolás krízisében. Úgy a felszabadult mezőgazdaság, mely ezután nem a munkanélküli földjára nagyobbításában, hanem a minél nagyobb többtermelésben fogja hasznát találni, mint az ipari termelés, melyet ezután nem kizárólag a tőke profitérdeke fog szabályozni, illetve megbénítani, óriási, eddig még nem tapasztalt arányokban fogja termékeit produ-

kálni. Az intenzív mezőgazdasági termelés folytán beálló élelmiszerbőség, az ipari termelésben előálló értéktöbblet arányosabb felosztása a lakosság legszélesebb rétegeinek fogyasztóképességét oly mérvben fogja emelni, hogy termelési krízisek várható kitörésére nincsen elfogadható ok. Miután az ipari termelés természete egyes iparcikkek előállításának specializálódására vezet, mely specializálódás nagy piacot igényel, a középeurópai államok a háborúban annyira összeforrott politikai egysége előbb-utóbb valamilyen formában gazdasági egységesülésre is fog vezetni.

Nem állhat fenn továbbá Varga azon feltevése sem, hogy Európa el fogja veszíteni a többi világrészekkel szemben vezető hatalmát. Mindenekelőtt függetleníteni fogja magát a többi világrésztől élelmiszerzsükségletében s miután iparának belföldi fogyasztása óriási mérvben gyarapszik, a kivitelnek esetleges összekkenése nem volna oly katasztrofális jellegű, mint azt Varga vázolja.

De Európa gazdasági fölénye nem is fog süllyedni, kivitele nem is fog csökkenni és a többi világrészek természetes gazdasági és ipari erősödése nem Európa rovására fog történni. A tengerentúli világrészek ipari fejlődése csakis Európa közreműködésével lehetséges. Európai tőke, európai tudás, európai kivándorlás teszi egyedül lehetővé fejlődésüket; ennek legerősebb bizonyítéka az Egyesült Államok gazdasági története. Az Egyesült Államok iparának óriási fellendülése és gyarapodása az európai kivándorló olcsó, kizsákmányolható „kulik” munkaereje nélkül el sem képzelhető.

A kivándorlás Európából a fenti körülmények következtében megszűnik. Megszűnik hosszú időre az európai tőke kivándorlása is. De nemcsak megszűnik a munkásság és a tőke kivándorlása, hanem a visszavándorlás fog az európai munkáshiány és a kedvezőbb megélhetési viszonyok folytán nagyobb mérveket ölteni, oly annyira, hogy a termelési viszonyok az egész világon az európaihoz hasonló átalakulásokat fognak átmenni. A tengerentúli államok eliparosodása, gazdaságuk növekedése, kultúrájuk fejlődése különben sem lehet Európára veszélyes, mert minél gazdagabb, fejlettebb egy társadalom, annál nagyobb a fogyasztóképessége. A háború előtt Anglia és Németország voltak egymás iparcikkeinek legnagyobb vevői.

Az európai államok mai szükségképpen expanzív politikájának a fent leírt körülmények folytán természetszerű megszűnése, a nagyobb gazdasági egységekbe való tömörülés, a demokratikus elemeknek az állam irányításában legnagyobb arányban való részvétele lényegesen csökkenti majd az államok egymásközi súrlódásának okait: a háborús készülődés, a militarizmus külső és belső okoknál fogva nagy mértékben csökken. A közintézmények és a közigazgatás demokratizálódásának törvényszerű következménye a nemzetiségi súrlódások megszűnése, lévén a nemzetiségi súrlódások lényege egy nemzetiségnek, egy idegen nemzetiség uralkodó kiváltságos osztálya részéről való politikai elnyomása és gazdasági kizsákmányolása. A militarizmus költségeinek lényeges csökkenése némiképpen ellensúlyozza majd a háborús kölcsönök kamatterheinek súlyát.

Az európai államok további fejlődésének menetét és irányát

megjósolni, a technika és a tudományok fejlődésének ismerete nélkül — melyek azokat determinálják — hiábavaló utópisztikus munka volna.

A most folyó világháború, melyhez kiterjedésre, intenzivitásra, borzalmasságra fogható még nem volt, az emberiség történelmében forduló pontot jelent. A háború okozói a kapitalizmus, a feudális nagybirtok, a túlzó nacionalizmus a háború befejezésével elvesztik hatalmukat.

Az emberiség egy szebb jövő felé halad.

Vágó József: Imperializmus, vámunió és többtermelés

A háborús célok fejtegetése helyett a legtöbb államférfiú és gondolkodó a mihamarábbra óhajtott béke feladataira mereszi szemét. A békefeladatok megállapítása körül azonban fonák látvány tárul elénk. A célkitűzés dolgában szinte azonos törekvéseket követnek régebben ellentétes pártállásuak is. Hasonló célokat különböző eszközökkel javasolnak kiküzdeni; azonos eszközök igénybevételére törekednek ellentétes célra igyekvők. Legfőbb ideje volna, hogy e kavardásba bizonyos rendszer hozassék, hogy valamely legfőbb princípium szerint történjék meg a pártok elkülönülése.

Ahhoz, hogy ez a világtörténelemben páratlanul álló rettenetes háború ne egészen hiábavalóan múltjék el, leginkább azt kellene elérni, hogy megismétlődése lehetőleg elkerültessek, sőt kizárassék; minden háborús célkitűzést ennek a legfőbb szempontnak kellene alárendelni.

Ha ez megtörténik s minden gondolkodó a háború megismétlődése elkerülésének a nézőszögéből ítéli és bírálja meg a különböző pártok és osztályok részéről felmerült *Kriegsziel*-okat, akkor elkerülhetők lesznek azok a konfúziók is, amelyekbe ma a különben rendszeres elmék is beleesnek. Akkor nem fog többé elénk tárulhatni az a furcsa látvány, hogy gazdasági imperialisták és pacifisták közt egyaránt akadnak hívei pl. a közép-európai vámunióknak.

Az imperialisták ebbéli törekvése könnyen megérthető. Őket célkitűzéseikben sohasem zavarta az, hogy törekvéseik nem hintik-e szét a nemzetközi egyenetlenség csiráit s hogy nem visznek-e bele sok gyújtóanyagot a nemzetközi érintkezésbe. A háború megismétlődésének elkerülésére törekvőknek azonban gondosan számot kellene vetniök avval, hogy a közép-európai vámunió nem jelentené-e a háború folytatását gazdasági téren a békekötés után is?

Vámterületek egybeolvasását az ezáltal érdekeikben megbántott többi gazdasági területek érdekeltiségei mindig provokálásnak fogták fel. A nemzet vámegegyetel történelme is megtanít erre, de a közelmúlt és a jelen eseményei is erre intenek. Alig néhány éve Bulgária és Szerbia kísérleteztek vámunióval, majd Szerbia Montenegróval tervezte a vámunióra lépést. Ausztria-Magyarország, Törökország és a Német

Birodalom ezt mindig érdekeik kijátszásának, provokálásnak fogták fel és hatalmi szóval megakadályozták.* És alig, hogy a középeurópai hatalmak vámegegyesülésének a tervét a folyó év eleje óta gyűléseken, napilapokban és füzetekben propagálják, már is megállapítható, hogy ezt a törekvést az entente államaiban szintén kihívónak és gazdasági érdekeikbe ütközőnek fogják fel. Ezt nem is lehetett másként elvárni. Végül is egy nagy, 120 millió vásárlóra támaszkodó gazdasági imperium lépne e koncentráció révén a színre, amely sokkal nagyobb súllyal képes imperialisztikus törekvéseinek nyomatékot adni és foganatot szerezni, mintha két fele akkora terület külön-külön állapodik meg a kisebb-nagyobb államokkal árúik kölcsönös forgalmának feltételeiről. Másfelől pedig elvitathatatlan, hogy minden vámunió két gazdasági terület szükségletkielégítésének eddigi rendjét bolygatja meg, amikor a kívülállókát kizsoriítja az uniónál területről, amelynek piacait elsősorban egymás termelésének biztosítja és a kívülállók versenyképességét rontja, amikor az unió létrejöttéig fennállott versenyegyenlőséget megszünteti.

A középeurópai vámunió gondolatának reakciója máris mutatkozik az Angliában tervbevelt vámtörekvésekben s az entente államainak vámunióra vagy legalább is egymás vámelőnyösítésére irányuló tervekben.** Mindkét hatalmi csoport vámpolitikai terveiben lehetetlen meg nem látni a jövő vámháborújára való felkészülődést és azokat a veszedelmeket, amelyeket az ilyen imperialisztikus törekvések méhükben rejtnek.

Egyszóval szerény nézetem szerint nem fér össze a háború megismétlődésének elkerülésére törekvő pacifizmussal a vámunió erőltetése.

Annál nagyobb csodálkozással töltött el a *Husadik Század* legutóbbi száma, amely szemben avval az egyértelműséggel, amellyel Pályi Edét kivéve, eddig Wekerle Sándortól Varga Jenőig,*** minden magyar közgazdasági hozzáértő pártállásra való tekintet nélkül elutasította a Németországgal való vámunió gondolatát, egyszerre megszólaltat több hangot is ez imperialisztikus törekvés mellett. Az alábbiakban kizárólag Dániel Arnold † dolgozatával kívánok közelebb-ről foglalkozni annak vizsgálata céljából, hogy vajon csak a pacifista szempont szól-e a vámunió terve ellen avagy az ország fontos gaz-

* L. Dr. A. Stojanoff cikksorozatát a *Das Handelsmuseum* című lap 1914. évi 10. és 11. számaiban *Zur Geschichte des Projektes einer serbisch-bulgarischen Zollunion u. deren eventuelle Folgen*.

** L. Erre nézve Edmond Théry cikkét a *Matin* július 10-ki számában, melyet a *Vorwärts* ez évi július 17-ki száma közölt fordításban legelőször. Azóta más lapok is (*Deutsche Presse; Der Österreichische Volkswirt*) átvették.

*** L. cikkét a *Neue Zeit* 1915. évi május 25-iki számában, *Der Plan eines deutsch-österreichisch-ungarischen Zollverbandes*.

† A középeurópai vámunió és a magyar közgazdaság: *Husadik Század*, XVI. évf. 7. szám.

dasági szempontjai is? A vámunió melletti érvelése röviden a következőkben foglalható össze:

„A 201 millió q-nyi terméshez még hozzá kell vásárolni egy-két millió q-t a külföldről ... és ezért érvényesül a gabonavám. Mihelyt 1—2 q-nyi többtermésünk volna — a vámok nem érvényesülnének — ... ezért nem termelünk többet ... Vámunió esetén ez a behozatali többlet 60 millió q-ra szökne fel és így sokkal többet lehetne termelni anélkül, hogy félni kellene az agrár vámhatás csökkenésétől.”

Hát először is: az utolsó öt évben soha nem volt pusztán 1—2 millió q gabona-j-kukorica importunk, hanem ez kitett:

1909-ben	9,5 millió q-t
1910-ben	4,3
1911-ben	5,9
1912-ben	7,9
1913-ban	6,9

tehát az utolsó öt év átlagában 6,9 millió q-t. Ha tehát 1—2 millió q behozatal Dániel szerint is már elég a vám érvényesüléséhez és a gazdáknak ekkora import esetén már nincs okuk a többtermeléstől tartózkodni, — mért nem termelik legalább azt az öt q-nyi többletet, amely ezek szerint már nem ártana nekik?

Aztán meg, ami a munkaigényes növénytermésnek a vámunióval való előmozdítást illeti: importtöbbletünk elsősorban, sok évben szinte kizárólag kukoricában van, amely a gabonaneműekkel szemben igazán már munkaigényes növény. Mért nem termeljük meg legalább azt az 1—7 millió q-nyi kukoricatöbbletet, amelyre az évek során mindég szükségünk van, amikor azt is tudjuk, hogy Európában rajtunk kívül csak egy-két balkán állam termel nagyobb mennyiségű kukoricát, a szükséglet kukoricában pedig annyival elasztikusabb, mert Ausztria alig termeli, pedig használhatna belőle az eddig vásároltnál jóval nagyobb mennyiségeket is?

Hát csakugyan azt hiszi az olyan tudós ember, mint Dániel, hogy a többtermelés a gazdák tudatos akaratán törik meg? Hát nem látja, hogy az osztrák gazdák tudatosan és eredményesen ráfeküdtek a többtermelésre? Hát nem tudja, hogy a többtermeléstől elriasztó egyes agráriusok mellett vannak nagy számmal magyar bérlők és kisgazdák, akik vámpolitikával nem is törődve, igyekeznek a földből minél többet kihozni? Már pedig, ha itt összebeszélésről nincs szó, miféle biztosítékunk van arra, hogy amikor az öt milliós veszély nélküli többtermelési lehetőség nem hat még ösztönzőleg a magyar gazdák millióira, akkor majd a vámunió esetén előálló 60 millió nem veszélytelenebb többtermelési lehetőség mégis inkább fog a többtermelésre serkenteni? Kár, hogy Dániel nem kísérelte meg kiszámítani azt, hogy hány év céltudatos munkája, mekkora tőkebefektetés, szakértelem-elterjedés és egyéb előfeltétel kell ahhoz, hogy csak azt az öt milliónyi deficitet is magunk állítsuk elő? Számításainál figyelembe kellene vennie természetesen azt is, hogy mekkora fo-

gyasztásbeli szaporulat áll majd be ez évek során *a)* a természetes népszaporulat, *b)* a nép vásárló erejének fokozódása, *c)* a háborús készletek gyűjtésére való fokozatos áttérés és *d)* végül annak folytán, hogy a depekoráció ellensúlyozása érdekében fejlesztendő sertéstöbbtermelés mekkora kukoricatermelési többletet fog igényelni?

Dániel is tudja, hogy többtermelésünk kerékkötője a birtoktagozódás aránytalansága, de miért reméli akkor agrárreform nélkül is a vámuniótól a többtermelést?! Agrárreform + vámunió: ez lehetne komoly törekvés tárgya, de vámunió a nagybirtokforma túltengésének megmaradásával csak gazdasági csalódást szülhet. Vagy azt remélheti Dániel, hogy a vámunió fogja meghozni a nagybirtok feldarabolódását? Vajon miért? Tán a 60 milliós behozatali szükséglet által folyton érvényre emelt agrár vámhatás fogná a gazdát birtokainak parcellázására rászorítani?

Dániel azt reméli, hogy Németországban le fogják szállítani a gabona- és takarmány vámokat s a vámunió révén reméli, hogy ezt kiterjeszthetnék hazánkra is. Hát jól van informálva a német vámpolitika jövője felől! Az eddiginél lückenlosabb agárvámvédelmet tán nem érik el a német gazdák, pedig erősen törekszenek rá, de hogy jelenlegi védvámjaiktól nem fosztják meg őket (vagy magukat?) — azt épen a háborúnak köszönhetik. Nincs ugyan igaza annak az álláspontnak, hogy épen a háború mutatta volna ki a német (még kevésbé az osztrák-magyar) agrár vámpolitikának a beváltságát, (háború utánra tartom fenn magamnak kimutatni ennek az álláspontnak a hipokrita és téves voltát), de hogy a német birodalomban a nép széles rétegei ezt hiszik és vallják — az bizonyos. Német közgazdákvaló elég gyakori eszmecseréim folyamán kellett arról meggyőződnöm, hogy még iparosok és kereskedők is esküsznek rá, hogy bevált az agrár vámvédelem s hogy enélkül Anglia kiéheztetési terve sikerült volna. Erre az utópisztikus tévhitre építi fel Dániel Arnold is következtetéseinek egész sorát.

Igy pl. a vámuniótól csak a bortermés megkétszereződését reméli s ezúton 200.000 munkás új megélhetés-alkalmat. Vajon tudja-e Dániel, hogy mekkora borözönt jelentene bortermésünk megduplázása? Úgy látszik elfelejti, hogy a mi bortermésünk az utolsó tíz év átlagában $4\frac{1}{2}$ millió hl, aminek megduplázása 9 millió hl bort jelentene. Ezt a bortömeget, vagy ennek csak a többletrészét: $4\frac{1}{2}$ millió hl-t Németországban véli elhelyezhetőnek. Kár, hogy nem nézett utána annak, vajon a német piac felvevő képessége kiterjed-e ekkora mennyiségre. Ha ezt megteszi, akkor rájött volna arra, hogy 1913-ban Németország importált:

Roter Verschnittwein u. Most in Fässern usw.	57.480 mm-át
Wein zur Kognacbereitung in Fässern usw.	41.129
Marsala-, Port-, Madeirawein	36.249
Anderer Wein	1,143.11
Stiller Wein in Flaschen	5.997
Weine mit Heilmittelzusätzen	16.679
Összesen	<hr/> 1,300.64 mm-át

Hozzáértő előtt nem lehet kétséges, hogy magyar borokkal nem lehet kiszorítani mind a görög, spanyol, török, olasz, portugál és francia borokat Németországból, valamint bizonyos az is, hogy Németország cognacfőzésre ezentúl sem magyar bort fog használni (jelenleg egy liter magyar bort sem fordít e célra), végül az is bizonyos, hogy a portói, madeirai és marsalai bornak a helyét a tokaji aligha fogja elfoglalhatni. De feltéve, hogy a világ összes nem exotikus borainak kiszorítása nekünk a vámunió révén sikerülne, akkor sem lehet a német piacon egy millió q-nál több bort, szóval a megkétszerezett bortermelés egy nyolcadánál többet elhelyezni. Hiszen lehetne (kellene is) fokozni Németországba való borexportunkat, de hogy a vámunió nem bázis bortermelésünk megduplázására és 200,000 munkáscsalád új kereseti lehetőségére, azt — úgy hiszem — bebizonyítottam.

Nem valami vigasztaló képet tart Dániel a magyar ipar elé, amikor a népjólét emelkedésével biztatja (amelyet a vámunió hozna meg). „Nagyobbodván az ipari fogyasztás:... tér nyílik az ipari fejlődésre.” Mintha nem lehetne vámunió esetén az ipari fogyasztás növekedését vámtmentesen behozott német iparcikkekkel is kielégíteni! Házakat, igaz, vámunió esetén sem fognak importálni. De hogy a házépítéshez szükséges német cement, vas- és épületfa-alkatrészek, vasalások, vízvezetéki-, csatornázási-, egészségi berendezések, takaréktűzhelyek, fűtőszervezetek stb. már most is megbirkóznak alacsony vámjainkkal s ezek ellenére is bejönnek, azt tudjuk és csak fogvacogva gondolhat a magyar iparosodás minden híve arra, hogy mindezt vámtmentesen szeretnék a vámunió hívei a nyakunkra zúdítani. A földműveléssel kapcsolatos iparágak fejlődését is az uniótól reméli Dániel. Számot vetett-e azzal, hogy már ma is milyen nehezen lehet piacaink előzőnlésétől távortartani pl. a német cukoripart, amikor pedig vám védi s vájjon nem sajnálná-e ő is, ha a magyar cukoripar s; az általa lehetővé tett egyetlen tömeges intenzív magyar művelési ág: a munkaiányes cukorrépatermelés itt lassanként megszűnne? Szép vigasz ezzel szemben, hogy ha az országban bőven lesz tőke, akkor lesz ipar is. Jól kezdődő tőkegyűjtési periódus az, amely a meglévő ipari tőkebefektetések elértéktenítésével kezdi hatását, aztán minden megszerezhető tőkét a mezőgazdasági többtermelésnek abszorbeál! A háború után hosszú ideig külföldi tőke alig lesz kapható, az is, ami kapható lesz, igen drága lesz. És ebből a kevésből a magyar ipar fejlesztésére ne jusson semmi? Szép kis demokrácia, amely a magyar progresszió egyik legbiztosabb talaját: az ipari munkás- és alkalmazott-elemet akarja megtizedelni?

Az eszmék tisztázása céljából végül még csak futólag érinteni kívánom Dániel Arnoldnak a magyar ipart, mint szubvencionáltat illető kézlegyintő megvetését. Érteném ezt a letárgyalást, ha Dániel minden fajtajú állami protekcionizmust ellenezne. Amde ő a munkaiányes termelőágak teljes vámvédelmét kívánja. Az ipari termeléstől viszont ennek munkaiányes voltát elvitatni nem lehet. Ennélfogva alkalmasint nem ellenzi ő sem az ipari vámvédelmet és csak abban különbözik az önálló vámterület híveitől, hogy ő épen csak a leg-

erősebb versenyzővel: a német iparral szemben nem kívánja megvédeni a hazai ipart. Ámde mi egyéb egyes ipartelepeink szubvenciója, mint a hiányzó szűkebb vámterületi védelem szurrogátuma? Aki a vámvédelmet nem veti meg, annak nincs elvi oka a védelem gyengébb és a fogyasztókra nézve enyhébb helyettesét sem lenézni. Különbösen is nemcsak a szubvencionált iparágak (sőt ezek legkevésbé) ellenzik nálunk a vámuniót, hanem a szubvenciókban sohasem részesült vas-, bőr-, cipő-, asztalos stb. ipar is.

Kár, hogy Dániel csak a bortermelés példáján mutatja be számszerűen a vámuniónak általa remélt többtermelést fokozó hatásait. Miután azonban egyéb részletekbe nem bocsátkozott, lehetetlen többtermelési fejtegetéseit továbbmenő konkrét példák kezén ellenőrizni, így lehet ugyan „vakmerő jövő terveket kovácsolni”, de a népek millióinak existenciáját érintő kérdésekben nem lehet eléggé „aggodalmas reálpolitikával” e terveket értékükre és kivihetőséjükre nézve megelemezni.

Dániel Arnold: Vámunió és többtermelés

Az előbbi cikket Vágó József barátom még kéziratban megküldte nekem és egyidejűleg felajánlotta, hogy amennyiben cikkére már a *Huszadik Század* jelen számában óhajtanék válaszolni: ehhez a maga részéről készséggel hozzájárul. Előzékenységgel szívesen élek, mert a most következő hetekben előreláthatólag más dolgozatokkal leszek elfoglalva és így nehezen jutnék hozzá, hogy Vágó cikkére szemlénk jövő számában válaszoljak. Emellett alkalmat kívánok Vágónak nyújtani arra, hogy a polémiát esetleg a napisajtóban folytassa akkor, amikor vitánk még nem merült a közönség előtt feledésbe.

Vágó érvelésének politikai részével, amely szerint a közép-európai vámunió létrejövetele a most folyó világháború megismétlődésének veszedelmét növelné: nem kell sokat foglalkoznom. Ha egyszer úgy van, amint Vágó mondja: hogy a közép-európai vámunió a benne résztvevő államcsoportot egy 120 millió fogyasztóra támaszkodó, kifelé egységes gazdasági imperiummá kovácsolná össze: akkor egészen világos, hogy a vámunió létrejötte csak lendít a világbéke ügyén. Mert a világtörténelem és az ethnográfia tanúsága szerint a politikai közösségek megnagyobbodása sohasem ártott, hanem inkább használt a békés munka ügyének. — Ratzel, a kiváló ethnografus azt a tételt állította föl, hogy általánosságban az államok területének csökkenésével egyenes arányban növekszik a háborúk gyakorisága és hosszadalmassága. — S abban a fejlődésben, amely a legsötétebb középkor óta a mai napig végbement, Ratzel ezen tételének igazolását kell látnunk: a középkor háborús időszakában, amikor a harcok majdnem örökösök voltak, az emberek apró államocskákba voltak szervezve; évszázadok óta egyéb sem történt, mint az, hogy ezek az államocskák mindig nagyobb és nagyobb közösségekbe tömörültek, s ez a folyamat párhuzamos volt a békés munka térfoglalásával. Ha Európa mai államai két-három államszövetségbe fognak összetömö-

rülni: ez nem lesz egyéb, mint a középkor óta végbement haladás folytatása.

Több figyelmet érdemel Vágó érvelésének gazdasági része, amelyet hat csoportba lehet összefoglalni. A következő hat pontban ebenként fogjuk megbeszélni ezeket a csoportokat. Megjegyzem, hogy e megbeszélésben nem térhetek ki (helyszűke miatt) Vágó érvelésének jelentéktelenebb részleteire, hanem inkább csak a lényegre szorítkozom.

1.

Én azt állítottam, hogy a mai osztrák-magyar szerződéses vámterületen az évi gabonabehozatal mindössze 1 — 2 millió métermázsa; következőleg a magyar földművelés erőteljesebb haladása azt eredményezné, hogy a behozatal megszűnnék, a vámok elvesztenék áremelő hatásukat és a gabona ára 6—8 koronával süllyedne; ez okból mezőgazdasági termelésünk reformja az osztrák-magyar közös vámterület fennmaradása esetén ellentétben áll a nagybirtokosság érdekével.

Vágó ezt az állítást a következő argumentációval igyekszik cáfolni:

Mindenekelőtt nem igaz, hogy gabona- és kukoricabehozatalunk a szerződéses vámterületen csak 1—2 millió q-val múlja felül a kivitelt; — az utolsó 5 év átlagában évi gabonabehozatalunk 6,9 millió métermázsa volt. „Ha tehát 1—2 millió q behozatal Dániel szerint már elég a vám érvényesüléséhez és a gazdáknak ekkora import esetén már nincs okuk a többtermeléstől tartózkodni: miért nem termelik azt az 5 millió q-nyi többletet, amely ezek szerint már nem ártana nekik?”

Tegyük föl, hogy úgy, amint Vágó mondja, tényleg 6,9 millió q a gabonabehozatal évi többlete* és hogy a magyar földművelésnek tényleg 5 millió q vámmal védett többtermelésre nyílnék alkalmak. Ez az 5 millió q a Magyarbirodalom 122 millió q-nyi gabona- és tengeritermésének éppen 4%-a. Tehát a közös vámterületen Vágó szerint mutatkozó konjunktúrát a magyar földbirtokosság számára egy olyan termelés-reformmal lehetne kiaknázni, amely éppen 4%-kal növelné a termésátlagokat. Ez a reform azonban túllőne a célon — megszüntetné t. i. a vámok áremelő hatását — ha véletlenül nem 4, hanem 8%-kal növelné a termést. El tudja képzelni Vágó a földművelés egy olyan javítását, amely plánum szerint éppen csak 4%-kal, és nem többel, növelje az országos termelést? Én nem tudok ilyet elképzelni.

* Nem lényeges ugyan, de a szabatosság kedvéért megjegyzem, hogy Vágó kimutatása téves. Ha a gabona áralakulásának lehetőségeit vizsgáljuk: nem csupán a szorosán vett gabonafélék mennyiségi viszonyait kell tekintetbe vennünk, hanem az összes terményekét, amelyek a gabonát helyettesíthetik. Mármost azonban mindezen terményekből, amelyek a vámtarifá V. csoportjában foglalják össze (gabona, hüvelyesek, liszt, őrlemények, rizs stb. együttvéve az 1909/1913 évek átlagában 4,2 millió q volt a behozatal többlete. L. *Statistik des auswärtigen Handels des Vertragszollgebietes. Wien 1914. I. Bd. 888-889. l.*)

Egy másik ellenérvet hoz fel Vágó akkor, amikor megállapítja, hogy a monarchia gabonaszükséglete nem helybenálló valami, hanem állandóan növekszik a nép szaporodásával és igényeinek nagyobbdásával. Ezt a körülményt — a mint Vágó szememre veti — én figyelmen kívül hagytam a számításaimban. Am ezt a szemrehányást én igazán nem érdemlem meg: mert hiszen harmadéve megjelent *Többtermelés* című könyvemben a 34. laptól az 57. lapig egyébbel sem foglalkoztam, mint annak kimutatásával, hogy a gabonafogyasztásnak a most következő évtizedekben várható emelkedése az osztrák-magyar közös vámterületen távolról sem elég ahhoz, hogy — a magyar földművelés erőteljes haladása esetén — az agrárvámok áremelő hatását föntartsa azért, mert a népesség szaporodása aránylag gyenge és igényeinek várható emelkedése, adott viszonyok következtében, aránylag kis gabonamennyiségeket fog lekötni.

Vágó a szemes termények fogyasztásának egy különleges emelkedését várja a háború után a depekorációtól, amelynek ellensúlyozására a sertésállományt fogják növelni, ami azután majd nagy kukoricamennyiségeket köt le. Am viszont épen a depekoráció következtében (amely csökkenti a takarmányszükségletet) fel fog szabadulni sok olyan termőföld, amely közönségesen állati takarmány termelésére szolgált; — e fölszabaduló takarmányterületen pedig egyelőre alig termelhetünk egyebet, mint gabonát. Különben a háború okozta egész depekoráció csak átmeneti jelenség. — A háborús készletek gyűjtése, amelyet Vágó tovább felhoz, szintén csak átmeneti jelenség, már t. i. a gabonaszükséglet fokozása tekintetében, mert a gyűjtés nem mehet a végtelenségig; ha a szükséges készlet már együtt van: be kell fejeződnie. Ha ugyan egyáltalán bekövetkezik a közelebbi jövőben; mert a háború befejezése után az államoknak jó ideig sokkal több lesz a pénzügyi gondjuk, semhogy háborús készletek gyűjtésére adhatnák magukat.

2.

„Kár” — mondja Vágó — „hogy Dániel nem kísérelte meg kiszámítani azt, hogy hány év céltudatos munkája, mekkora befektetés ...” stb. kell ahhoz, hogy gabonaterméseinket akár csak 5 millió métermázsával is növelhessük!

Kár, hogy Vágó nem olvasta el *Többtermelés* című könyvem második, negyedik és ötödik fejezetét, amelyekben az adatok egész sorával mutattam ki, hogy szemterméseinknek akár 60—80 millió métermázsányi növelése is lehetséges minden rendkívüli nehézség nélkül, aránylag rövid idő alatt, ha termelésünk megfelelő reformját a kellő eszközökkel végrehajtuk.

3.

Hát csakugyan azt hiszi Dániel — mondja Vágó — „hogy a többtermelés a gazdák tudatos akaratán törik meg?” Holott — folytatja — szó sincs arról, hogy a gazdák összebeszéltek volna a több-

termelés ellen, sőt igen sok bérlő és kiscgazda nagy igyekezettel azon van, hogy minél többet hozzon ki földjéből.

Vágó polémiájának ez a része egy kissé homályosan és kétértelműen van fogalmazva; úgy is lehet értelmezni, mintha Vágó nekem azt a felfogást tulajdonítaná, hogy a „gazdák (beleértve pláne a kiscgazdákat) énszerintem összebeszéltek, kartellt kötöttek volna a termelés nagyobbitása ellen. Meg vagyok győződve, hogy Vágó szándéka ellenére csúszott be írásába ez a kétértelműség, egyebektől eltekintve már azért is, mert a cikkben, amely ellen Vágó polemizál, álláspontom elég szabatosan, minden félreértést kizáró módon van megjelölve. Ott ez van: „... a magyar nagybirtokosság érdekképviselői, féltvén a föld jövedelmét, arra törekcszenek, hogy a magyar mezőgazdaság lehetőleg minél kevesebbet haladjon termelőképeség dolgában. Befolyásukkal mindezeideg sikerült is erősen hátráltatniuk az újabb és jobb termelőmódok elterjedését.” * Soha, sehol nem állítottam, hogy a széles gazda-rétegek többtermelés ellenes összebeszélésén múltnék a magyar mezőgazdaság haladásának gyöngesége.

Ha azonban Vágó azt hiszi, hogy csak ilyen összebeszélés képes hátráltatni a mezőgazdaság haladását: akkor nem jár helyes nyomon. A mi ezidőszert uralkodó viszonyaink között a nagybirtokosság érdekképviselőinek befolyása, ha a földművelés haladása ellen irányul, elég hatalmas ahhoz, hogy e haladást igen lényegesen hátráltathassa. A nagybirtokosság érdekképviselője, — amelynek legfőbb szerve az *Országos Magyar Gazdasági Egyesület* — rendkívül erős befolyást gyakorol a gazdák szervezeteire és a mi ennél is fontosabb: az állam összes földművelésügyi szerveire, amelyek a mezőgazdasági oktatást, a kísérletügyet és az ország földművelésének egész szellemi irányítását intézik. Tegyük föl, hogy fölmerül valamely új művelésmód, amely a gabona termésátlagait 50%-kal emeli, és tegyük föl, hogy a nagybirtokosság szervezett érdekképviselője nem akarja e művelésmód meghonosodását: vajjon nincs-e neki módja és eszköze ahhoz, hogy akaratának nyomatókat adjon? Mindenesetre van és pedig sok különböző alakban. A nagybirtokos érdekképviselő ha akarja, keresztül tudja vinni, hogy a fölmerült új termelőmóddal, amely neki nem tetszik, az állam kísérleti állomások ne foglalkozzanak, hogy a tekintélyes szakemberek elhanyagolják az új termelőmódot, sőt egyikük-másikuk alkalomadtán ellene is nyilatkozzék; — ha pedig mégis foglalkozni kell valami okból az új művelésmóddal: akkor ki lehet adni olyan bizottságnak, amely az ügyet elposványosítja; — ha akad olyan lelkes gazda, aki az új művelésmódot felkarolja es sikereket ér el vele: akkor a nagybirtokos érdekképviselő, nagy tekintélyét latba vetve, hangulatot kelthet az illető gazda ellenes különböző fogásokkal megronthatja az új művelésmód hitelét a gazdák előtt, hogy alig akad, még a képzetebb gazdák között is olyan, akinek kedve volna megpróbálkozni vele. A kiscgazdák tömege pedig még csak meg sem tudhatja, hogy a

* L. a *Huszdik Század* múlt számában 42. 1. első bekezdését.

szóbanforgó új művelésmód létezik: mert a népies gazdasági oktatás úgy van szervezve, hogy a kisgazdát — ha egyáltalán oktatja — nem tanítja meg arra, amire a nagybirtokosság szervezete nem akarja megtanítani.

Ilyen és hasonló eszközök alkalmazásával a nagybirtokosság szervezeteinek befolyása nagy mértékben megláthatja a földművelés újabb és újabb javításainak meghonosodását. Amelyet ugyan nem akadályozhat meg mindörökre, mert a jó, bármilyen hatalmas befolyás állja útját, előbb-utóbb mégis keresztüldolgozza magát a mesterséges akadályokon. De annyira már terjed a szervezett nagybirtokosság hatalma, hogy meg tudja kíséreltetni egy-két évtizeddel az ország mezőgazdasági haladását; ekkora időbeli hátrány pedig adott viszonyok között elég lehet ahhoz, hogy az ország lemaradjon a népek versenyében.

Azt valószínűleg Vágó sem állítja, hogy a magyar nagybirtokosság szervezetei ne lettek volna a közelmúltban a termelés nagyobbítás ellen. Hiszen pl. — többek között — nyíltan szembehelyezkedtek néhány évvel ezelőtt gróf Serényi földművelésügyi miniszterrel, aki a termésátlagok lényeges nagyobbítását tűzte ki program gyanánt; az Omge ellenállásán múlt, hogy a földművelésügyi kormánynak e programot el kellett ejtenie.

A közeli jövőben az állami pénzügyek várható alakulása kényszerítő erővel fogja minden kormányzati politika középpontjába tolni a földművelés reformját. E reform végrehajtása annál gyorsabb, annál könnyebb lesz, minél kisebb lesz vele szemben a nagybirtokosság érdekképviselőinek ellenállása, ez az ellenállás pedig annál kisebb lesz, minél nagyobb vámmal védett többtermelésre fognak módot nyújtani a vámpolitikai viszonyok.

Vágó azt gondolja, hogy a középeurópai vámunióban, ha létrejönne, mindenesetre az agrárius álláspont diadalmaskodnék és egy új n. hégagnélküli vámtarifa jönne létre, a mezőgazdaság összes termékeire kiterjedő vámvédelemmel. Hogy Vágónak ez a várákozása indokolt-e, vagy nem: az, a *Huszadik Század* múlt számában kifejtett álláspontom helyessége vagy helytelensége szempontjából teljesen közömbös; nem is vitatkozom róla. Tegyük föl, hogy úgy, amint Vágó mondja, az agrárius álláspont fog a vámunió tarifáiban diadalmaskodni. Ebben az esetben nem történik nagyobb baj, mint az, hogy a magyar földművelésnek 60 millió q vámmal védett gabona-többtermelésre nyílik alkalmá és a nagybirtokos érdekkör ellenállása az államkormány szükségsszerűen bekövetkező termelés-nagyobbító törékvésével szemben minimális lesz, ha ugyan nem szűnik meg teljesen.

4.

Mindenesetre: ha a német haladó néppárt vámpolitikai irányának érvényre jutásával jönne létre a középeurópai vámunió: a munkáigényes mezőgazdasági termékek konjunktúrája sokkal jobb volna, mint az esetben, ha az agráriusok hégagtalan vámtarifája jutna diadalra. Azonban még ez esetben is óriási piac nyílnék

meg Németországban a magyar földművelés munkaiigényes termékei számára.

Vágó azt állítja, hogy az a várapozás, amelyet én a közep-európai vámunióhoz szőlőkultúránk kiterjedése dolgában fűzök: teljesen indokolatlan, mert Németországnak a háború előtt évente mindössze 1¹/₄ millió hektoliter borbevitel volt, s az is főleg finom dél-európai borokból. Ezeket pedig magyar csemegeborokkal nem lehet kiszorítani. Vágónak tökéletesen igaza volna, ha erről volna szó. Azonban egészen más az, ami be fog következni az esetben, ha a vámunió létrejön. Nem luxus-boraink fogják ez esetben kiszorítani a dél-európai luxus-borokat: hanem könnyű homoki boraink fognak teret hódítani Németországban a mai sör- és pálinkafogyasztás rovására.

Németországban ma az a helyzet, hogy a nagy borvámokat csak a finom csemegeborok bírják ki, úgy hogy a bor ott ma luxus-cikk, amelyet csak a jómódúak fogyasztanak, míg a kevésbé jómódúak széles rétegei sörre és pálinkára szorulnak. Ha mi Németországba olcsó homoki borainkat vámentesen vihetnők be: igen nagy mennyiségeket helyezhetnénk el belőlük, mert Németország sör- és pálinkafogyasztása oly óriási, hogy ha ennek csak egy csekély hányadrészt hódíthatjuk el könnyű borainkkal: már azzal is módot nyerünk szőlőkultúránk megkészszerzésére.

Homoki szőlőkultúránk kiterjeszkedése aránylag kis tőkebefektetés árán is igen nagy arányokban lehetséges. Egy hektár homoki szőlő telepítésének költségére átlag 1200 koronát lehet számítani; a kisember számára azonban ez összeg harmadrészébe sem kerül a telepítés, mert a velejáró munka javarészt a kisember elvégezheti az év olyan szakában (főleg télen) amikor úgy sincs egyéb munkája és semmi egyéb keresetet nem mulaszt el vele. Ilyenformán egy, a mai 322,000 hektárnyi szőlőterületünkkel egyenlő új homoki szőlőterület telepítése, ha túlnyomóan kisemberek végzik (ami magától értetődik, mert a szőlő túlnyomóan a kisember művelésneme) körülbelül 150 millió korona tőkebefektetést igényelne.

A koalíciós kormány 1909. évi, az iparfejlesztésről szóló emlékirata különböző iparágakban egy bizonyos számú vállalat létesítését tartotta — magas szubvenciók árán — lehetségesnek, amely vállalatok együttvéve 700 millió korona tőkekefektetést igényelnének és

* Németország a munkaiigényes mezőgazdasági termékek számára a háború előtt is már igen nagy fölvevőképességű piac volt. Noha e termékeket a német vámtarifa többé-kevésbé magas vámokkal terheli — és így megdrágítván azokat, fogyasztásukat korlátozza: — mégis óriási mennyiségeket visznek belőlük a Német Birodalomba. Így csupán a legfontosabb 12 cikkből (vaj, sajt, zsír, hús, élőmarha, ló, sertés, baromfi és tojás, friss gyümölcs és szőlő, dohány, komló) a háborút megelőző években kb. 900 millió márka értékűt vittek be évenként Németországba, pedig e cikkeket olyan vámok terhelik, hogy az állam 150—200 millió márkát vett be utánuk vámok alakjában. Mennyit helyezhetnénk mi el e cikkekből Németországban, ha a létrejövő vámunió a Német Birodalom belfogyasztását ami vámentes bevitelünk számára foglalná le?

ennek fejében 120.000 munkásnak nyújtanának kereseti alkalmat. A német vámunió létrejötte esetén csupán a szőlőtermelés révén 150 millió korona tőkebefektetés fejében 200.000 ember számára lehetne új munkaalkalmat teremteni — minden szubvenció nélkül.

5.

Ad vocem: ipar. Vágó József szerint „csak fogvacogva gondolhat a magyar iparosodás minden híve” a német vámunióra. Mert hisz a német ipar igen sok terméke már most is megbirkózik alacsony vámjainkkal és ezek ellenére is bejön hozzánk. Ezt nem is csodálom. A német gyárosnak bővebben van tőkéje, olcsóbban épít, olcsóbban rendezi be a gyárat, gyártmányainak túlnyomó részét a hatalmas, készfizetőképes német tömegfogyasztásban helyezi el; kitűnő szakmunkásokkal rendelkezik, akik olcsón élnek és sokat teljesítenek. A mi gyárosunk drágán rendezkedik be, csak súlyos kamatra kap tőkét, azt is jó részben ki kell hiteleznie, szakmunkásai rosszak: mert a jó szakmunkások a drágaság elől Németországba menekülnek és a német konkurensnek dolgoznak; termelését nem tudja specializálni, mert az ország fogyasztóképesége nyomorúságos és nem tudja eltartani a specializált gyárat. Ennyi mizériától nyomva, a magyar ipar nem tud oly olcsón termelni, mint a német, és a német behozza a maga gyártmányát a vámok kerítésén keresztül is.

A magyar ipar mindezen mizériáinak — amint a Huszadik Század 1909. évi márciusi számában részletesebben is kimutattam — egy okuk van: a magyar mezőgazdaság elmaradottsága.

A háború után, föltéve, hogy a mezőgazdasági viszonyok nem változnak, a magyar ipar helyzete még rosszabb lesz, mint eddig volt. A háború elpusztította kevés tőkénk egy igen jelentékeny részét; ugyanakkor megszorította az állam terheit; adók jönnek, amelyek a drágaságot és az ipar megterheltségét még fokozni fogják. A magyar ipar fentebb felsorolt mizériái még ki fognak éleződni. A magyar gyáros termelő költségei még nagyobbak lesznek, mint ma. És a német ipar versenye még jobban meg fog birkózni vámjainkkal, oly mértékben, hogy a magyar iparosodás híveinek még több okuk lesz az aggodalomra, mint amennyire Vágó szerint a vámunió réme aggasztja őket.

A magyar ipar ilyen leromlásának bekövetkezését csak két módon lehet elkerülni. Az egyik mód: magasabbnál-magasabbra emelni a vámokat, kínai falat építeni Magyarország és Németország közé, így állítva méltó emléket a közös küzdelemnek. E kínai fal mögött azonban Magyarország (azért, mert ily esetben mezőgazdaságának reformja nehezebben jön létre) még mindig szegény s az ipara cse-nevész maradhat. — A másik mód: vámunióba lépni Németországgal, megkönnyíteti földművelésünk reformját és ezzel megszüntetni az összes mizériákat, amelyek ez idő szerint a magyar ipart a némettel szemben versenyképtelenné teszik. — Egy bizonyos átmeneti idő a vámsorompók teljes kiküszöbölése előtt, magától értetődőleg, kívánatos volna.

Az általános érveken kívül, amelyeket ipari szempontból felhoz

még egy különös érvet is hangoztat Vágó; azt, hogy a vámunió még a mezőgazdasági iparágaknak is ártana; legalább is a cukoripart tönkretenné. Vágónak ezt az aggályát könnyen eloszlathatom. Cukoriparunk versenyképessége nem állhat olyan igen rosszul, ha a világpiacon, ahol ugyancsak meg kell küzdenünk a német cukoripar versenyével, évente 3—4 millió métermázsa cukrot tudunk elhelyezni, amint ez pl. az 1912. és az 1913. években történt. Azonban, ha igaz is, hogy a német cukoripar ma még általában erősebb, mint a miénk: nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy cukoripar versenyképessége főleg a cukorrépatermelés versenyképességétől függ. Ez pedig tisztán a földművelés haladásának kérdése: s épen ez az, amit a német vámunió létrejövetele nálunk elsősorban előmozdítana.

6.

Vágó azt hozza fel, hogy én a munkaigényes mezőgazdasági termékek vámvédelmét szükségesnek tartom és ugyanakkor kész volnék kiszolgáltatni az ipart, amely szintén munkaigényes termelőág, az erősebb német ipar versenyének. Erre az ellenvetésre válaszom a következő:

A vámvédelem nem egyéb, mint a gazdaságpolitika eszköze, amelynek miként való alkalmazását tisztán a célszerűség szempontjai szabják meg. Magyarország gazdasági életének ezidőszerint semmire sincs nagyobb szüksége, mint arra, hogy földművelésünk, amelynek elmaradottsága aláköti az ország összes gazdasági erőit és megakasztja az ipar kifejlődését, minél rövidebb idő alatt a kor igényeinek megfelelő színvonalra emelkedjék. Ha földművelésünk ilyen átalakulása az önálló vámterületen könnyebben volna elérhető: akkor az önálló vámterület megteremtésére kellene törekednünk. Mivel azonban tényleg a közép-európai vámunió az, amelynek keretében földművelésünk reformja a legcsekélyebb súrlódással és a leggyorsabban vihető keresztül: arra kell törekednünk, hogy a közép-európai vámuniót segítsük megvalósítani, (főltéve, hogy ez a magyar érdekek kellő figyelembevételével lehetséges) mert a közép-európai vámunió vezet keresztül, gazdasági haladásunk számára a legkisebb ellenállás vonala. Ez egyszerűen a legjobb útja annak, hogy mai csenevész és egészségtelen alapokon nyugvó iparfejlődésünket szilárd és versenyképes fundamentumra helyezzük.

Farkas Gejza: A béke vértanújának háborús eszméi

— Jaurès halálának évfordulójára —

A valóban nagy, egész embereket az jellemzi, az különbözteti meg leginkább a nagyságnélküli tehetségektől, hogy sohasem lesznek egyoldalúak még akkor sem, ha egész erejükkel, egész lényükkel egy helyesnek felismert eszme szolgálatába állnak. Ilyen nagy, ilyen egész ember volt Jaurès. A szociális igazság, a nemzetek közötti béke megvalósítását tette élete céljává, de eközben sohasem lelt a már el nem kerülhető összeütközések elől elbúvó pityerévé meggyőződésének hirdetése közben épen úgy kitette magát a párbaj-

hősök, mint az orgyilkosok pisztolyainak és a nagy nemzetközi szocialista békebarát legnagyobb irodalmi műve nemzetének harci védelmét tárgyazta.

A *Huszadik Század* 1912. évi 2-ik számában ismertette Jaurès *L'armée nouvelle* című, közel hétszáz oldalas munkáját és leközölte honvédelmi törvényjavaslatának fordítását. De azért most, mikor a nemeslelkű szerző törekvése és vágya ellenére immár több mint egy éve folyik az a háború, melynek ő egyik első áldozata lett, mikor munkájának tanulságai legalább részben egy világháború gyakorlati tapasztalásai alapján ellenőrizhetők — időszerűnek látszik a könyvben lefektetett eszmékre visszatérni.

Jaurèsnak mély meggyőződése volt, hogy hazáját élete feláldozásával is megvédeni minden franciának, nevezetesen pedig minden francia proletárnak természetes kötelessége. Nem tudta el sem képzelni, hogy egy munkásság, mely fejét az idegen hódító jármába kész hajtani, valaha képes lenne a tőke rabságából megszabadulni. Az általános hadkötelezettséget is a törvény előtti egyenlőség folyamányának, a szociáldemokrácia szükségképeni követelményének tekintette. „A nemzet, midőn védekezik, minden családot védelmez, valamennyinek szabadságát, biztonságát, önérzetét. Mindnyájan kövessék a behívást. Az igazság maga kiált feljűk. Nem hagyják el otthonukat, hanem oltalmazzák, megnesemítik és különben mint apák többet tettek léssen gyermekeikért, ha a szabadság jövőjét biztosítják nekik egy szabad hazában, mintha valamely gyáva gyengédségből megtartották volna számukra egy becstelenné lett családfő kétes oltalmát egy nemzetben, mely az ő hibájából szolga lett és amelyet minden esetlegességnek kiszolgáltattott.” És nagyságában is tiszteletet parancsoló optimizmus nyilatkozik meg abban, hogy egy néphadsereggé szervezett nemzetet kalandos támadóháborúk indítására képtelennek tart. „Felfegyverzett nemzet egyszersmind igazságos nemzetet is jelent.”

Azonban Franciaország védelmének módjára, az általános hadkötelezettség rendszerére nézve már messze eltértek nézetei a hazájabeli hivatalos körökétől. Mindenekelőtt teljesen elvetette „a legjobb védelem a támadás” elvét és helytelenítette azt a számítást, hogy Franciaország a német birodalom ellen viselendő háborúban erőteljes támadó lökemekkel zavarba hozhatná, letörhetné ellenfelét. A meggyőződés ritka bátorságával mondta ki, hogy egy ily módon vezetett háborúban Franciaország nem vívhatna ki tartós sikereket a nagyobb emberanyagból kiegészülő, autokrata akarat által egységesen mozgatott német hadigépezettel szemben; a francia haza üdve ma már csak a védelemben lehet. Ebben azonban ellenállhatatlan lenne; egy Franciaországba törő német hadsereg, mely az egész francia nemzetet látna magával szemben fegyverben, ha eleinte óriási áldozatok árán lépésről lépésre előhaladhatna is, csakhamar azt tapasztalná, hogy a szükséges mértékben okosan hátráló, de a kellő pillanatban mindig újra támadó, saját országában, ennek segélyforrásaira támaszkodva harcoló, a nép legszélesebb rétegeiből folyton kiegészülő francia sereg által ütött sebei végre is kimerítik erejét; kénytelen

lenne előle szégyenszemre, hátrálása közben végkép tönkreverve, újra kivonulni.

Az így vezetett háborúban a Jaurès és katonai szakértő tanácsadója Gérard kapitány eszméi szerint szervezett francia hadsereg fölényét leginkább nagyobb erkölcsi ereje adná meg. A hadkiegészítés és katonai nevelés egész rendszere azt eredményezné, hogy minden egyes francia állampolgár teljes értelemmel és érdeklődéssel, tehát tiszta lelkesedéssel menne bele a háborúba, nem úgy mint ellenfele, melynek sorait nagyrészt pusztán csak a parancs kényszerének engedelmességek emberek töltenék meg, akik a hosszú kaszárnya-életben már az első lövés előtt megutálták a katoná-életet. A jövő háborúban nem a kaszárnya hadsereg, hanem a hadrakelt nemzet fog győzni. „Amíg hadsereg van, bűn lesz Franciaország szelleme és maga a hadsereg ellen, ha ezt a nemzettől elválasztják.”

„Kaszárnya-hadsereg” alatt Jaurès azt a német mintára majd minden európai hatalomban fennálló alakulatot érti, melynek magvát több évre besorozott és ez idő alatt vasfegyelem alatt tartott sor-katonák, tartalékait pedig részben ily szolgálat után, részben e nélkül behívható emberek képezik. Jaurès szerint az államok gazdasági ereje nem engedi meg az egész rendelkezésre álló emberanyag kaszárnyakiképzését; így a hon védelmére hivatott férfiak egy nagy része kihasználatlan marad; miután pedig már az egész védrendszert a bekaszárnyázott tényleges katonaságra alapították, a tartalékosok bevonulásukkor valósággal útban vannak; fegyvergyakorlataik alatt komoly továbbképzés helyett csak haszontalan időtöltelekkel lopják a napot. Ezzel szemben a néphadsereg, melyre Jaurès Svájc-ból és Skandináviából példákat is tud felhozni, sokkal rövidebb kiképzési folyamaira az egész védképes lakosságot bevonhatja, a kiképzési idő kellő kihasználásával és a fegyvergyakorlatok helyes beosztásával a legértékesebb katonát nevelheti minden egyes emberből. „Erős demokrata milíciák, melyek a kaszárnyát pusztán iskolává teszik és az egész nemzetet egy rengeteg, erős hadsereggé alakítják a nemzeti önrendelkezés és a béke szolgálatában: itt van katonai tekintetben Franciaország valódi felszabadítása.”

Az egész fegyverfogható népesség teljes katonai kiképzését és beosztását a hosszas kaszárnyaszolgálat mellőzésével Jaurès úgy tartja megvalósíthatónak, hogy a fiúk katonai nevelése már 10 éves korban megkezdődjék és szakadatlanul eltartson állításköteles korukig. Gyakorlataik ugyan egyelőre nem sajátképeni harcmozdulatok betanulására, hanem az erő, ellenállóképesség, ügyesség kifejlesztésére irányulnának; az erre alkalmasak gyakorlatoztatására már ekkor lovakat is bocsátana az állam rendelkezésre. A huszonegyedik életévben a hathónapi katonai kiképzés egyfolytában vagy két részletben mégis kaszárnyaszerűen történék; azonban a kiképzési kötelek csak iskolaszerű lenne és semmiképen sem befolyásolná az egyes ember állandó beosztását. A kiképzett legénység ugyanis területi csapatkötelekbe (ezredek, zászlóaljok) osztatnék; mindenkinek otthon lenne teljes felszerelése; a járások székhelyein levő fegyvertárakból azután behívás esetén a legrövidebb idő alatt meg-

kapná fegyverét is. A védkötelezettség különben az „aktív” hadseregben, tehát a sorhadban 34 éves korig, a „tartalék”-ban a 40. évig, a „territorial”-ban (népfelkelés) a 45. évig tartana. A sorhadhoz tartozás 13 éve alatt összesen 8 fegyvergyakorlat lenne teljesítendő, felváltva kisebb kötelékekben 10 és nagyobbakban 21 napi tartammal. Önkéntes menet- és lövőgyakorlatok elősegítendőek.

A keleti határhoz közel fekvő országrészekben minden embernek lakásán lenne fegyvere is; a szükséghez képest az ország más részeiből való újoncok is ezeken a különösen veszélyeztetett végeken töltenék el hathónapi kiképzési idejük felét.

Igen nagy mértékben méltányolja Jaurès a tisztikar megfelelő kiegészítését és képzését. „Ha a lépésről lépésre megtizedelt és mégis ellenállhatatlanul előretörő hadoszlop ezen fenséges és dühös alvajárásában a régi lénynek valamije még hat az új lényre, ez nem a tegnapi vagy tegnapelőtti mozgásokra való gépies visszaemlékezés. Nem. Ha a múltból valami fenntartja és lelkesíti az ily önkívületbe esett embert, ez a bátorságnak a tiszték által adott nagyszerű példája, akiket ebben a villámok által átcikázott éjszakában még felismer és akiknek magával ragadó feladatuk emberfölköti nagysága oly tények tudatos véghezvitelét teszi lehetővé, amelyet csak a majdnem öntudatlan hősiesség számára tartanánk lehetségesnek.” Tehát a tisztikarnál különösen első a szellem! A karnak egy harmad részben hivatásos tiszttekből kell állania, mert nem elég, hogy a tiszték épen csak újoncokat képezzenek, sőt az újoncképzést is jobban irányítják azok, akik a harcban való vezetésre is hivatva vannak. Ellenben hivatásos altiszték csak épen az újoncképzéshez szükséges számban lennének alkalmazandók; a többiek a főtisztikar két harmadával együtt a mi megjelölésmóduk szerint tartalékos lenne. Az altisztai állások betöltésére alkalmasaknak bizonyult újoncok megfelelő iskolákba osztása meglehetősen a nálunk is ismert régi módon történnék. A képesített altiszték közül az erre alkalmasak az egyetemeken és a megyeszékhelyeken szervezendő tanfolyamokon (tartalékos) tisztai képesítő levelet szerezhetnének. A hivatásos tisztteket végül az ország hat egyetemén négyéves elméleti és gyakorlati tanfolyamokon képeznék ki, melyeken az általános műveltség tárgyainak, különösen a történelemnek és közgazdaságnak is megfelelő tér nyílnék. A kész hivatásos tiszttekek minden előléptetés előtt egy újabb rövid előkészítő tanfolyamot kellene végezniök; vezérkari tanfolyam sem hiányoznék.

Nagy gondot okozott Jaurèsnak egy olyan előléptetési rendszer kieszelése, mely a demokrácia követelményének megfelel anélkül, hogy a tisztikar színvonalát leszállítaná. Evégből az előléptetési jegyzékek és bizottságok bonyolult rendszerét eszelte ki; a demokrata elemet leginkább az általános választójogból kikerülő „katonai kiképző bizottságok” képviselnék. A hadnagyi és főhadnagyi állások egy harmadrészét az érdemesen továbbszolgáló altiszték automatikus előléptetésének tartaná fenn; ellenben az egyetemen kitanult tiszték előléptetését úgy szabályozná, hogy minél rövidebb idő alatt elérjék a

századosi fokozatot, A munkás szervezeteknek és szövetkezeteknek lehetővé tenné, hogy tagjaik alkalmas fiait katonatisztekke kepeztesse ki.

A hadseregbe beviendő demokráciának ezen első pillantásra elég sovány biztosítékaival szemben állnak a tisztek és altisztek részére kilátásba helyezett nagy előnyök és viszont a katonai kiképzésükben lanyha állampolgárok súlyos hátrányai. Így az altisztek nyugdíjigényen kívül messzemenő előjogokat kapnának nemcsak köz-, de magánalkalmazásokra is. Ellenben, aki akár ifjúsági gyakorlatai, akár újoncpolgári jogainak gyakorlásától is felfüggesztenék. Az ember alig hisz szemének, midőn a törvényjavaslatban ezt olvassa: „Senki sem kaphat orvosi, ügyvédi, mérnöki, tanítói oklevelet, ha nem szerzi meg ezen katonai tanulmányi (tartalékos tiszti) oklevelet.”

Mindezek után azonban senki se higgye, hogy a nemzetközi szociáldemokrata Jaurès élete vége felé francia militarista vadhazafivá és háborúszószólóvá vedlett át. Ő a hadrakészülést tisztán és következetesen a békefenntartás eszközéül akarta. A nagy forradalom háborúja szent volt addig, amíg a szabadság oltalmára irányult, de megbecstelenítették azt a gőg és kapzsiság tényei. Marx és Engels 1847. kijelentése, hogy a munkásnak nincs hazája, csupán egy „boutade”, egy paradoxon és nem is szerencsés felelet volt azoknak a polgári hazafiaknak, akik a kommunizmust a haza feldúlásával vádolták. Jaurès szerint: „Az igazság, hogy ahol csak hazák vannak, vagyis folytonosságuk és egységük tudatával bíró történelmi csoportosulatok, ezen hazák szabadsága és sértetlensége ellen irányuló minden támadás merénylet a civilizáció ellen, visszaesés a barbárságba.” És tovább: „A nemzetköziségben van a nemzetek függetlenségének legfőbb biztosítója; a független nemzetekben bírja az Internationale leghatalmasabb és legnemesebb szerveit. Majdnem azt lehetne mondani: kevés nemzetköziség eltávoztat a hazától; sok nemzetköziség visszavezet hozzá. Kevés hazafiság eltávoztat a nemzetköziségtől; sok hazafiság visszavezet ehhez.”

Legmesszebb megy a tevékeny, sőt erőszakos pacifizmusban Jaurès törvényjavaslatának utolsóelőtti cikke, mely szerint ha egy kormány és egy nemzetgyűlés a választott bírósági segédeszközök alkalmazásának becsületes megkísértése nélkül vinné az országot háborúba, az országgyűlés megbízása megszűnik, „az állampolgárok alkotmányos és nemzeti kötelessége lesz ezen kormányt letérni.” Ez mar valóságos feljogosítás a forradalomra, *action directe* a béke és háború kérdésében.

Érdekes kérdésként marad fenn, hogy a szemünk előtt dúló világháború mennyiben igazolta, vagy cáfolta meg Jaurèsnak és katonai tanácsadójának eszméit. Kimerítő feleletet erre ma még katonai szaktekintélyek sem adhatnának; hiszen a háború hiteles történetét csak akkor kezdhetik írni, mikor már az utolsó ágyúlövés után is huzamosabb idő telt el. Annyi azonban a lapok mindenütt irányzatos híradásain keresztül is igazsággént csillámlik át: a legnagyobb leg-

meglepőbb sikereket eddig a nemzeti honvédelem aratta ott, ahol megfelelő katonai szervezet létezett irányítására. Ma több mint egy évvel a háború kitörése után majd minden hadviselő fél csekély határelterésekkel kezében tartja területét. Az orosz betörések Németországba, Ausztriába és különösen Magyarországra kezdetben való sikereik után véres kudarcra vezettek, melynek következménye, hogy az orosz hadak már saját területükön is vissza kénytelenek vonulni. A szerb néphaderő várakozás ellenére el tudta hárítani az osztrák-magyar foglalást; ellenben mikor a harcedzett szerb csapatok magyar területen próbálták lábukat megvetni, a legrövidebb idő alatt véres fővel kellett visszavonulniok. Kivételt csupán Belgiumnak és északkeleti Franciaországnak a németek által való megszállása képez; esetleg még ennek is abban fogjuk magyarozatát megkapni, hogy a Belgiumot kormányzó tőkés érdekeltség elmulasztotta a megfelelő hadszervezet kiépítését, a francia hadvezetőség pedig eleinte lökemtaktikával kísérletezett, későn tért át arra a védelmi harcmodorra, mely a német had eleinte oly káprázatos előnyomulását utóbb megakasztotta, vagy legalább is nagy mértékben meglassította.

Egy ponton azonban valóban tragikus módon az ellenkezőjére vált Jaurès számítása: a háború kitörésének napjaiban, amikor kétséges volt, hogy Franciaországnak bele kell-e keverednie a világfelfordulásba — a „közvetlen akció” nem a béke, hanem a háború mellett lépett működésbe azon nacionalista orgyilkos személyében, akinek lövése elűzte a nemes lelket a hihetetlenül gonosszá lett világból, melybe azután már valóban bele sem illett volna.

Jászi Oszkár: A középeurópai gazdasági közeledés és a magyarság jövője

A vámunió kérdésében a *Huszedik Század* és a *Világ* hasábjain megindított vita, melynek tisztító és felvilágosító munkáját a jövőben is folytatni és ébrentartani akarjuk, voltaképp egy nagyobb és egyetemesebb problémának csak az egyik, a gazdasági oldala: Közép-Európa vezető államai ama törekvésének, hogy a ma fennálló inkább diplomáciai és katonai szövetséget egy szilárd és szerves politikai szövetséggé kovácsolják össze.

Ennek a tervnek indító okai kézenfekvők. A nagy háború óriási mértékben fokozni fogja a vezető államok ama törekvését, hogy a mainál sokkal szélesebb belpiac, sokkal tágabb és változatosabb termelési erők, sokkal biztosabb és autarchikusabb mezőgazdasági produkció felett rendelkezzenek. A kapitalizmus erői többé nem férnek el a nemzeti gazdálkodás régi, izolált területein. E parancsoló követelmény a jogrend, a forgalom, a kereskedelmi szokások újabb és újabb egységesülését teszi szükségessé. Az angol világbirodalom, a merkantilizmus útjára áttérő Oroszország, a háborúból igazi győztesként kikerülő Egyesült Államok és a sárga imperializmus szemünk láttára fejlődő kolosszusai között a kis gazdasági piacok laza rendszere többé nem tartható fenn, lévén az egész közgazdasági életnek egyetlen alapvető motorikus ereje a fogyasztóképes piac tágulása.

Így válik Közép-Európa gazdasági integrációja kikerülhetetlen fejlődési szükségszerűséggé, bármily öntudatlan és hamis ideológiai leplek köntösebe rejtőzzék is ma ez a törekvés. Csak a rövidlátók mondják erre, hogy egy politikai és nem gazdasági motívumsorral állunk itt szemben. Ez csak annyiban igaz, hogy a nagy összefüggéseket nem látó „reálpolitikusok” (az aktuális konkok körül marakodó praktikusok) csak azokat a diplomáciai és katonai formákat veszik észre, melyekben a gazdasági egységesülésnek életkövetelménye ma jelentkezik, aminthogy minden politikai törekvés a világtörténelemben, mely több volt pusztán rablásnál vagy dinasztikus torzsalkodásoknál, ménében a produktív erők kifejlesztésének *pace-maker*-je volt.

Ez a törekvés különben már ma oly erős, hogy minden elméleti rövidlátásuk és gyakorlati szűkkeblőségük dacára a Bécsben és Berlinben járt urak között nem akadt egy sem, aki Németország és Ausztria-Magyarország végzeteszerű egymásra utaltságát ne hangsúlyozta volna, sőt a vámbeli elzárkózás követelése mellett, valamennyi lándzsát tört a jogrend, a forgalom, a kereskedelmi külpolitika lehető uniformizálása mellett.

Ép ez a felemás álláspont mutatja az elzárkózó politika tarthatatlanságát. A világ ma talán leghatalmasabb ipari államának versenyét differenciális vámokkal csak olyan iparágakban lehet feltartóztatni, melyekben Magyarországának természetes, a települési helyzetből fakadó előnye van. De valószínűleg közgazdasági gyerekesség azt hinni, hogy differenciális kedvezményekkel a *Standort* vastörvényeit kijátszani lehetséges (amint ezt a magyar radikalizmus régi jó ismerőse, dr. Gratz gondolja), pláne amikor egységes gazdasági törvényhozással és forgalmi politikával megnyitjuk a zsilipeket a német gazdasági óceán hullámai előtt.

Vagyis ezekben a kérdésekben csak két logikus és férfiasan komoly álláspont lehetséges: az egyik a vámunio az átmeneti időszak megfelelő biztosításával ; a másik az önálló vámterület egy utrírozott Colbertizmus alapján, mely az elzárkózás és vámvédelem minden lehető eszközével igyekeznék önmagát kielégítő, autarchikus gazdasági területté átforszírozni Magyarországot.

Ámde az önálló vámterület létesítését nemcsak ama nemzetközi helyzet teszi lehetetlenné, melyre kiindulási pontként utaltam, hanem merőben belpolitikai megfontolások is: ennek a háború által legyengített és elszegényített országnak fogyasztóközönységét egy idejét lejárt merkantilizmus drasztikus éhségkúrájának kitenni annyit jelentene, mint végleg lehetetlenné tenni a valóban életképes produkció fokozását, vagyis azt az egyetlen reális bázist, melyre az ország népét szolgáló s nem egyes monopolisták zsebébe tömő iparfejlesztési politikát alapítani lehet.

(Zárjel között legyen szabad ama reálpolitikus uraságok számára, kik minden melyebb összefüggés felett, mint „theória” felett szoktak mosolyogni, megjegyezni, hogy ez volt a vámvédelem két klasszikusának Listnek és Careynak álláspontja is, akik a vámvédelemben egyedül az átmenetileg gyöngébb nemzeti iparágak oltalmát kerestek, de minduntalan hangsúlyozzák, hogy a vámvédelem csak ott

indokolható, ahol a termelés összes feltételei: tőke, munka, telephely, kultúra, szabadság, bányák, tenger, szakoktatás stb. már fenforognak. Hogy a List és Carey nagyszerű nemzeti elméletéből miként csináltak törpe utódok világszerte egy uzsorás-ideológiát, azt talán máskor lesz alkalmam kifejteni.)

Ha tehát az önálló vámterület drasztikus, de őszinte kúráját úgy kül-, mint belpolitikai okokból, úgy hatalmi, mint gazdasági szempontokból nem alkalmazhatjuk, csak az a másik logikus megoldás marad: a vámunió kereteiben kell kifejlesztenünk mindazokat az ipari produktív erőket — elsősorban az óriási fejlődési lehetőségeket biztosító mezőgazdasági ipart, — melyekben Magyarország dús helyzeti előnyökkel bír, mihelyst extenzív mezőgazdaságát odahagyva áttér a modern földművelésre, melynek bámulatos perspektíváit Dániel Arnold könyveiben nagy meggyőző erővel fejtette ki.

Ami pedig azokat a ma életképes, komoly alapokon nyugvó iparágainkat illeti, melyek számára a német verseny valóban súlyos átmeneti nehézségeket jelentene, ezekre csakugyan akadály nélkül alkalmazhatjuk azt az akár egy egész emberöltőre szóló, de automatikusan megszűnő vámvédelmet, melyet Julius Wolf kínált fel. Az ő okfejtését én csak azzal az egy meggondolással akarom a magyar fogyasztók szempontjából kiegészíteni, hogy egy oly iparág, mely egy emberöltő differenciális vámkedvezményezésére mellett sem tanul meg nem is világpiaci, de középeurópai árakon termelni, merőben élősdi képződmény, melyet mint ártalmas penészt kell lekaparni a nemzeti gazdaság testéről.

Vagyis azt hiszem, hogy egy hatalmas világpiacon, megfelelő tőke, organizáció, jogrend, szabadság, közlekedés és hitelszervezet mellett, nemcsak a magyar mezőgazdaság termelő erejét lehetne a közel jövőben rendkívüli méretekben emelni, de az integrális iparfejlesztés csalóka fantomja helyett sokkal nagyobb mennyiségben hozhatnánk létre és fokozhatnánk amaz iparágak produkcióját, melyekben természeti előnyünk van, mintha egy *à tout prix* házárdjátékkal olyan iparágakban is próbálkoznánk, melyek merőben szubvenciókon, a fogyasztók kizsákmányolásán és egyéb *Liebesgabek*on alapulnak. Ha pedig valaki ezzel szemben azt mondja, hogy a német tőkének és szervezési zseninek nem lesz érdeke a magyar termelő erőkkal foglalkozni, azt válaszulom: ha a német gyáros és kereskedő elmegy Mezőpotámiába és Chinába és Afrikába, akkor a távolság négyzetével fordított gyorsasággal fog eljönni a magyar termelő erők hasznosítására.

Igen, de ép ez a baj . . . fogják mondani számosan és itt elérteztünk ama mélyebb és tiszteletreméltóbb aggodalmakhoz, melyek a progresszív Magyarország széles köreiben is élnek a középeurópai koncentráció gondolatával szemben . . .

— Ép az a baj, hogy a vámunió ránk szabadítja a német tőkét s ez csak előfutárja lesz egy oly irányzatnak, mely Magyarországot politikai szabadságától megfosztva, népe germanizálására fog törekedni. Hát nem ismerik Önök Elzász, Schleswig-Holstein és Pozen történetét? . . .

Ezen hatásos, de nem mély érvel szemben válaszom a következő: — Hisz évtizedek óta siránkozunk azon, hogy idegen tőke, fejlettebb ipari szervezési erő nem jön hozzánk. Az önálló vámterület híveinek mindenkor kedvenc argumentuma volt hogy a vámvédelem hatalmas külföldi tőkéket fog hozzánk csalogatni, ami végeredményben nagy nyereség, mivel a munkabéreket és a mezőgazdaságot emelve, olyan belföldi tőkeképződést fog eredményezni, mely előbbutóbb létre fogja hozni azt az idegen országokból jól ismert olyamatot mely szerint az idegen eredetű ipar néhány nemzedék alatt a honi által kiszorítottatik. Tehát a német tőke és szervezés úttörő munkájától ne féljünk, hanem teljes akaratunkkal kívánjuk azt. Ami pedig a germanizálás rémét illeti, az a tények merőben felületes megfigyelésén alapszik. Ha Németország a saját állami területén, a saját hivatalnoksága és egész hatalmi apparátusa megfeszítésével képtelen volt három millió lengvelt, kétszázézer franciát és százhatvanezer dánt beolvasztani, nem neveltséges-e feltételezni, hogy egy idegen állam területén, egy nála régibb és egységesebb politikai szervezettség földjén képes lesz tíz millió magyart asszimilálni. Ennek az egész gondolatnak dőresége még nyilvánvalóbb lesz, ha meggondoljuk, hogy az a feltételezett germán szörnyeteg ezzel az óriási fállattal, melynek lenyelésében okvetlenül elpusztulna, abszolúte semmit sem érne, mert utána még vagy 2 millió tóttal, 3 millió románnal, 1½ millió horvátal és szerbvel kellene csak a szoroson vett Magyarországon megbirkóznia. De ez a mithológiai fenevad egész Magyarország germanizálásával sem érne semmit, mert sorba kellene felfalnia Ausztria, Horvátország és a Balkán valemennyi nemnémet nemzetiségét, ha ehhez a neki imputált nacionalista imperializmushoz ragaszkodni akarna.

Elég ezeket a számsorokat emlékezetbe hívni, hogy gondolkodó ember mosolyogjon ezen a feltevésen még akkor is, ha Németország fegyveres erővel hódította volna meg egész Közép-Európát. Ámde Németországgal szemben Ausztria-Magyarország nem mint meghódított, hanem mint egyenrangú fél lépne be a gazdasági és politikai szövetségbe: Németország ép annyi gazdasági és külpolitikai függetlenségről mondana le, mint mi és mint minden állam, mely ebbe az államszövetségbe még kívülünk belép vagy belépni fog. Természetesen, ezzel nem tagadjuk azt, hogy Németország nagy gazdasági és organizatórius fölényével bizonyos hegemoniát fog gyakorolni ebben a szövetségben, de ez a hegemonia már a fentebb kifejtett gazdasági okokból is a magyarságra nem elnyomó, hanem csak fejlesztő és erősítő lehet.

Pedig nemcsak gazdasági előnyökről van itt szó, hanem a német lem, kötelességtudás, tudományos és technikai munkamegosztás, a német produkció és a fogyasztás mintaszerű szervezése, a közélet minden terén mutatkozó pontosság és megbízhatóság azzal is biztat, hogy a német nevelés kitűnő iskola lesz ép a magyarság számára, mely annyi nagyszerű szellemi és kedélyi tulajdonságai mellett, melyekkel a németiséget bizonyos életértékekben felülmúlja, ép a modern gazdálkodás előbb említett alapvető kvalitásait ma még nélkülözi.

De nemcsak a magyarság, hanem a nemzetiségekre nézve is

egy jobb kor hajnalát jelentené ez a világtörténelmi fordulat. A régi bismarcki nemzeti vas- és vérpolitika helyet nyitna egy liberálisabb és humánusabb nemzetiségi politikának. Tízmillió magyar elfogultsága és türelmetlensége például érthető ugyanannyi idegen nemzetiséggel szemben, melyek határon túli fajrokonai felé akaratlanul is centripetális törekvéseket táplálhatnak. Ámde ha hatvanmillió német gazdasági és politikai szövetsége támasztja alá közel százhuszmillió ember zavartalan gazdasági és kulturális cseréjét: akkor könnyű átlátni, hogy a nemzetiségi torzsalkodások méregfoga kihull: Ausztria és Magyarország ép úgy minden kockázat nélkül áttérhet egy modern, humánus és liberális nemzetiségi politikára, mint ahogy a képtelen és eredménytelen porosz nemzetiségi politika lába alól is kihull a talaj.

De nemcsak kockázat nélkül térhetnek át a szövetséges államok a nemzetiségek szabad kulturális kifejtésének politikájára, de a modern világ gazdaság szelleme egyenesen rákényszeríti őket, miként a hajdan szükkeblűen nacionalista, vérrel és vassal asszimiláló Angliát rákényszerítette a nemzetiségi szabadság és a teljes népies önkormányzat politikájára, mivel csakis ennek a szelleme biztosíthatja azt a demokratikus és kulturális létminimumot, mely nélkül világ gazdaságot üzni fizikai és morális lehetetlenség. A cél többé nem az lesz, lehetőleg minél több embert rákényszeríteni a német vagy a magyar nyelv beszajkolására, hanem minél több cserekes, sokat, finomat és értékeset fogyasztó embert szerezni a német vagy a magyar kultúrának. Egy cikk keretében nem fejthetem ki azokat az okokat, melyek a németeknek szükségkép előírják — nem szentimentalizmusból, hanem jól felfogott érdekből —, hogy ennek az új világnak kialakulása ép a magyarság természetes gazdasági és kulturális túlsúlyának jóindulatú támogatásával menjen végbe. Elég, ha itt utalok arra, hogy Magyarország csorbítatlan államisága Németországnak is létérdeke, ha kultúrájának és gazdaságának fejlődését nem akarja tőle idegen közjogi, közigazgatási és nyelvi problémák által megmérgezni. Különb is egy jól szervezett, gazdag és művelt Magyarország a legbiztosabb út Középeurópa számára a Balkán felé s csakis általa fejleszthetők ki azok a gazdasági, erkölcsi és szellemi erők, melyek a Balkán-országokat előbb-utóbb a középeurópai államszövetség ökonomiai és kulturális érdekszférájába fogják vonni. Középeurópa német hegemonia alatt s a Balkán magyar vezetés alatt: ez a derengő új idők perspektívája. Persze ez a változás csakis a demokratikus erők fokozódó érvényesülése mellett, a nemzetiségi szabadság elvének a vallási mintájára való elfogadása alapján jöhet létre: de minden gazdasági és kulturális élet ezen fog dolgozni, ha testet ölt a középeurópai koncentráció gondolata.

És mégis végezetül hadd mondjam ki nyíltan, hogy ez a ragyogó koncepció engemet első sorban nem gazdasági és nem politikai okokból hevít, hanem mindenekfelett azért, mert itt van a fejlődési vonal a háború rémének és gyalázatának fokozatos, de biztos kiküszöbölésére. Hosszas és fájdalmas töprengések után nyugodt lélekkel mond-

hatom, hogy a pacifizmus gondolatának — úgy a polgárinak, mint a szocialistának — csak egyetlen komoly útja és megvalósítási lehetősége van: egyre nagyobb és szervezettebb, politikailag és gazdaságilag kiegyenlített államszövetségekbe tömöríteni az emberiséget. Minden egyébmás a pacifizmusban — úgy a polgáriban, mint a szocialistában — vagy mellékes, szükségkép járulékos, vagy a helyzet félreismerése. A középeurópai államszövetség az egyetemes európainak előkészítője s mint ilyen hatalmas lépés a világbéke irányában. Akik csakugyan erkölcsileg átszenvedték a népek kölcsönös gyilkolásának rettenetességeit, lehetetlen, hogy ne akarják — ha bátrak és következetesek maradnak — az egyedül komoly lépést, melyet ma Középeurópában tehetünk (ha az Európai Egyesült Államok szövetsége egyelőre megvalósíthatatlannak bizonyulna) a háborús szörnyeteg legyőzésére.

KORTÖRTÉNETI JEGYZETEK

A háború átéléséhez

I.

— Levél s szerkesztőhöz. —

Igen tisztelt Szerkesztő úr!

Kedves Barátom!

A *Huszedik Század* legutóbbi számába a háború átéléséről írott szép és gondolatelindító cikkedhez néhány megjegyzést szeretnék fűzni. Az itthonmaradottak élményei és küzködései különbözőképen tükröződnek vissza a lelkekben s a kérdés tudományos érdekességén felül a tanulságok levonása a jövőhöz fűzött várakozások szempontjából is rendkívül fontos. Annak a szükségén felül, hogy ezek a dolgok lehetőleg több oldalról világíttassanak meg, úgy érzem, hogy cikked több félreértésre is alapot nyújthatott. Ezeknek tisztázására éppen azért van szükség, mert megállapításainak nagy része fontos gyakorlati cél érdekében van: korholásai és erkölcsi elítélései kapcsán a jövő nagy feladatainak erős lélekkel való előkészítésére buzdít. S épp azoknak van szükségük rá, akik ezt a feladatot mindenek felett valónak tartják s emellett — saját személyükre vonatkozólag is — megkezdették a lelki nagytakarítást.

Arra a megállapodásra jutsz, hogy az a lelki magatartás, mellyel az itthonmaradottak legnagyobb része a háborút átéli, oly szűk, frivol és siralmas, hogy megszüntet bennünk minden illúziót az emberi természetre vonatkozólag. S az itthonmaradottak túlnyomó többségéből néhány csoport háborús életét külön is tárgyalod, hozzáfűzvéen erkölcsi elítéléseidet. Ezek a csoportok: a művelt középosztály, a háborúból gazdagodók csoportja, a társadalom altruista berendezésének ideológusai s végül az esztéták, szabadgondolkodók, forradalmárok és szociális reformerek legnagyobb része, akiknek egy alosztályát az úgynevezett reálpolitikusok alkotják.

A művelt középosztályt illető vád tulajdonképen egybeesik az itthonmaradottak túlnyomó többségére vonatkozóval, hogy t. i. a békés idők játékaikat és szórakozásait folytatják, üzleteit és hiúságait kergetik s épen mert művelt létükre így élnek, fokozódik a vád súlyossága.

Mindenki érzi ennek a vádnak igazségeleleit. Ebbe a csoportba azonban véleményem szerint oly különböző lelkiállapotok és lelki-folyamatok átélői tartoznak, hogy közös nevezőre való hozásuk nem is lehetséges, nem is igazságos.

A művelt középosztálynak csak nagyon kis része — talán épen

a háborúból gazdagodók s még azok sem feltétlenül — halad el cinikusan a háború szörnyű tényei mellett. S hogy mégis túlnyomó többségük s különösen ma már a békés idők játékait és szórakozásait folytatja, különböző és méltányolható okokra vezethető vissza. Ezek közül csak egynehányat.

Hogy háború lehetséges, hogy emberek pusztíthatják egymást, minden művelt embert az elszörnyűködés iszonyatával töltött el es a háború kitörése után sok ideig lenyűgözve tartott. Azokat is, akik tudták, hogy a társadalom mai berendezésében a háború normális intézmény, sőt ennek a világháborúnak a kitörésével is régóta számoltak. A háború természetes következményének, az emberpusztulásnak intenzív és folytonos átérzésére azonban az emberi természet nincs berendezve. Aki maga háborúba megy, vagy sebesülten itthon tartózkodik és élete újabb kockáztatására készül a harctérre való visszaindulása előtt: az sem tudja még saját halálának esélyeit sem teljes átéléssel mérlegelni. „Inkább leszek öt percig gyáva, mint egész életemben halott” mondotta egy francia fogoly s mi ösztönszerűleg szellemesnek, találónak éreztük ezt a szószertívéve együgyű kijelentést. A halál, mint megsemmisülés, mint a lét megszűnése, elképzelhetetlen; képe és félelme csak úgy tükröződik, mint egy más, új létezési állapoté, amely nem kívánatos. Még kevésbbé tudják a megsemmisülés jelentését egészben átérzeni azok, akik itthonmaradtak s csak a jelentésekből olvassák „számtalan halott feküdt árkaik előtt”. Sőt az élet regeneráló ereje még azokkal is elfeledteti ezt az érzést, akik hozzátartozóik elvesztése folytán közelről találkoztak a megsemmisülés fogalmával.

De még ha a szörnyűségek intenzív és állandó átélése lehetséges volna is, az élet követeli a maga jogait s minthogy a békés idők játékait és szórakozásait éppen az emberek életigényei teremtették meg s ezek az igények a háború alatt is jelen vannak, azért folynak eme játékok és szórakozások. Hisz magad mondod cikked egy későbbi helyén, amidőn az altruista vallás helyébe egy többé-kevésbbé hedonikus vallást, az altruista etika helyébe individuális etikát kívánsz léptetni, hogy az élet, szépség, szerelem, tudomány és művészet érzékeltetése eme vallás alapvető gondolata legyen. S ezt nem csak az etikai helyeslés értékítéletével, hanem azzal is indokolod, mert az élet ilyen folytatása felel meg az emberi természet valódi hajlamainak.

Hiszen kétségtelen, hogy ezek a tények másfelől igen fájdalmasak. Aki a harctérre megy vérét ontani, még ha megérti is az otthonmaradottak életkedvét (amelyet, valljuk csak meg, az otthonmaradással kapcsolatos életbiztosság érzése gyakran még fokoz) dus rezignáltsággal veszi azt tudomásul. Az is bizonyos, hogy az emberi lélek veleérző és átfogó képessége kisebb, mint a szörnyű idolt es események, amelyekben élünk, s ezért tényleg megszűnhetnek a háború folyamán azon illúziók, amelyek az emberi lélek ezen képességeitől a megpróbáltatás idejében többet és nagyobbat vártak. Viszont azonban be kell azt is látnunk, hogy akik így viselkednek azok a szerinted majomszerű lények, valóban emberek, viselkednek így, mert éppen emberek.

De a szórakozók táborának egy része viszont éppen abból a csoportból került ki, amely az életigenlők fenti táborával szemben leginkább szenved a háborús események súlya alatt, sőt ennek kínjait sokszor flagelláns önkínzással súlyosítja. Egy régebbi cikkedben Te írtad, hogy a háborúnak egyebek között azok is örülnek, akik egyéb bajaik feledtetésére narkóizist keresnek a háború izgalmaiban. Nos, az itthonmaradottak közül azok, akiknek éppen a háború fáj, ennek feledtetésére keresnek és találnak kábítószereket szórakozásaikban, amelyeknek alakját a régi békés időkből vették, de rendeltetésük nem egészen ugyanaz többé.

Helyes és szükséges, hogy a művelt középosztály eme részének önnarkotizálása más, hasznosabb vágányokba tereltesék és pedig éppen azokba, amelyeket Te ezen osztály bizonyos tagjainak, a mindjárt említendő intellektuelleknek ajánlasz, hogy figyelmüket ők is a jövő nagy kérdéseire meresztve essenek túl a háborún. De magatartásuk megfigyelésével kapcsolatos lenéző és megvető kritika, legalább is nagy részükre nézve, elemi természeti tényeknek ostorozása volna s ezért igazságtalan.

Az előadottakban már benne foglaltatik a helyeslése mindazoknak a gondolatoknak, amelyeket az altruista etika és vallás megdőlését illetőleg előadtál. Így hát szólni szeretnék még arról a csoportról, amelyet szintén külön invokálsz, a tudományos és művészi intellektuellek azon alosztályáról, amelynek tagjait réalpolitikuskoknak nevezed. Ha ezek alatt a panamistákat értenéd — és cikked utolsó sorai erre a feltevésre is alapot nyújtanak, — akkor felesleges volna ezzel a kérdéssel foglalkozni. A panamistákról elvégre mindnyájunknak megvan a magunk véleménye s ez már további tisztázására a mi soraink között nem szorul. De úgy vélem, másféle réalpolitikuskokról esik szó a cikkben. Nem akarom növelni a félreértéseket s ezért feltételezem, hogy cikked alapján a következő tulajdonságok együttes fenforgása avat valakit szemedben réalpolitikussá (a panamistáktól természetesen itt eltekintünk): 1. Nem él benne az a meggyőződés, hogy ebből a titáni küzdelemből a világtörténelem legnagyobb fordulatának kell bekövetkeznie. 2. Kiki a maga mesterségét folytatja, pl. közjogi vagy vámpolitikáját veszi elő stb., ami mellett feltételezem ama feltevésedet is, hogy megfelelnek a világháború által felvetett nagy összefüggésekről és alapvető problémákról.

Ami az elsőt illeti, bizony nagyon lehetséges, hogy valaki a háború alatt tapasztalt tények alapján is más meggyőződésre jut, mint arra, hogy ebből a titáni küzdelemből a világtörténelem legnagyobb fordulata fog bekövetkezni (mint ahogy kívánatos volna, hogy bekövetkezzék). Azt hiszem, felesleges előadni itt mindazon tényeket, amelyek egy ilyen világtörténeti pesszimizmus megalapozására elégségesek. Ezzel szemben készséggel elismerem, hogy az előrelátó és nagykonceptiójú alkotó munkához nem erre, hanem ellenkezőleg, optimizmusra van szükség, gyakorlatilag tehát nagyon helyes, ha tudományos hajlandóságú intellektuelljeinket erre a szemléletre buzdítod. De megvető és lenéző kritikát ez a pesszimista szemlé-

let egymagában véve nem érdemel. Ami viszont azt a szemrehányást illeti hogy eme reálpolitikusok a nagy összefüggések figyelmen kívül hagyásával saját mesterségüket folytatják, közjogi, vagy vámpolitikát vagy egyebet: hát ténykérdés és minden esetben külön állapítandó meg, vajjon melyek ezek a nagy összefüggések? A mi épenséggel nem könnyű dolog. Másfelől megvizsgálendő, hogy valóban figyelmen kívül maradnak-e ezek? E mellett az is kétségtelen, hogy bár a munkamegosztás alapján fontos a háború összes tényeit egységesen áttekintő szintetikus tanulmányozás és felismerés, de azokra, akiknek hivatásuk szűkebb kört szab meg, a részletmunkák elvégzésének feladata hárul. Hogy egyébként mily nehéz megállapítani azt, hogy melyek a nagy összefüggések, arra épen a Te cikkedben találok példát. A választások körüli mandátumverekedés — ha ugyan erre intellektuális köreinkben van példa — a reálpolitikusok elítélendő üzelve volna. (Ez egyébként az én véleményem is.) Másfelől azonban annak a megállapítása, hogy a Tisza féle választási törvényt bojkottálni kell s azt részletfizetesként sem szabad elfogadni, szintén reálpolitika, mert egy a népek sorsára nem véglegesen döntő jelentőségű és végső célokat szolgáló, hanem inkább taktikai értékű kívánság. Ugyanilyenek, reálpolitikának, látom egyebek között a vámunió problémáját is.

Valóban, az az ideálkép, amelyet te arról az emberről állítottál fel, aki a most végbemenő tragédiát igazán emelkedetten tudja átélni, megkapó és eszményi magasságú. E sorokkal azt kívántam kifejezésre juttatni, hogy az e képpel nem egyirányú lelki magatartásnak sok természetes oka van, továbbá hogy mily nehéz az eligazodás a jövő közvetlen előkészítése tekintetében. Cikkednek abban a részében, amelyben a jövő érdekében való munkálkodást teszed meg erkölcsi kötelességgé, minden tisztességes érzésű ember kell, hogy kövessen Téged. S e tekintetben bizony buzdításaidra még nagyon sok szükség van. Szeretettel köszönt igaz híved

Halasi Béla

II.

Halasi Béla barátom finom és nemes soraira csak néhány rövid megjegyzést kívánok tenni:

1. Amaz igénytelen jegyzetem nem akart diétetikát adni a háború átéléséhez. Mindössze néhány erős érzelemnek akartam merőben impresszionista kifejezést adni, mert úgy gondoltam, hogy mint minden mélyen átélt és átszenvedett dolog alkalmas lehet a jövő nemzedék felvilágosítására, ha egyszer keresni fogja, hogy mit érezhették az otthonmaradottak a világtörténelemnek e legrettenetesebb hónapjaiban.

2. Tudom, hogy az emberi természet, a legfejlettebb és leg-együttérzőbb sem volna képes állandó tragikus komolysággal élni át e borzalmakat. Hisz legdrágább emberünk temetése után is asztalhoz ülünk s agyonkínzott lelkünk olykor röpke tréfában keres menedéket De minden valamirevaló ember egész lényén meglátszik egy friss sír közelsége. Fantasztá vagyok-e mikor feljavulok, hogy a legeslegtöbb

emberen nem lehet észrevenni a milliós tömegsír közelségét? Túlzott mértéket állítok-e fel, mikor azt kívánom, hogy ma minden ember érezze át a gyász általánosságát? Én értem még a mámorba fullasztott gyászt is, de nem hiszek olyanban, mely egy apró-cseprő hedonikát napról-napra zavartalan beamteres pontossággal folytat.

3. Azután azt kívántam, hogy ez a vérözön a nemesebb lelkekre *katharsis* legyen: megtisztulás és megerősödés, nem pedig cinizmus vagy elfásulás forrása. Senki nálam a becsületes részletmunkát jobban nem becsüli. De túlzás vagy fantazma-e, ha azt kívánom, hogy a haladni vágyó emberek kötelessége revízió alá venni értékeiket s kitégítani horizontjaikat? Mert nem igaz, hogy a háború csupán rossz intézmények eredménye, mint jóllakott filiszterek gondolják. A háborút igen nagy mértékben az ész tunyasága és a morál fejletlensége idézi elő.

4. A jövőért való munkálkodás, mint a háború utáni idők programja, nem elegendő célkitűzés. Hisz már a háború előtt is a jövőért dolgoztunk. Nem elég, hogy ki-ki a maga mesterségét folytassa. A sok millió véres sírdomb kell, hogy figyelmeztesse a jobbakat arra, hogy több meggyőződést, erélyt, keménységet, meg nem alkuvást vigyenek be a régi küzdelembe az úgynevezett reálpolitikának sekély kompromisszum-ethikájával, a lényegét múló átmeneti értékeknek feláldozó rövidlátásával szemben. Mert bizonyos fokig valamennyien felelősek vagyunk a borzalmas drámáért. És érezni kell egy a réginél nagyobb kötelességet azokkal szemben akik értünk haltak meg (mert értünk haltak meg, bármily ránk kényszerített is ez a háború s ha teljesen esztelen volna is, ahogy egy rövidlátó egyéni teleológia hiszi) és azokkal szemben, akiknek jövőjét az erkölcsök visszabarabárosításával és sok százmillió adóssággal megterheltük.

Lehet, hogy mindebben a praktikus utilitarizmus szempontjából — melynek különben még ma is komoly erkölcsfejlesztő erőt tulajdonítok — tévedek, de az emberi öntudat legmélyebb problémái kívül esnek az örömek és fájdalmak kettős könyvvitelén s oly kevésbé disputálhatók, mint esztétikai törvényhozásunk ítéletei.

Köszönöm Halasi Bélának, hogy okos és loyális cikkével hozzájárult sok derék ember erkölcsi dilemmájának további tisztázásához.

Jászi Oszkár

Sárgák és európaiak

A világlapokat bejárta ez a hír londoni július 31. kelettel: *Vesztegetési botrány Japánban*. Reuter jelenti Tokióból: Politikai körökben nagy szenzációt kelt, hogy gróf Ura belügyminisztert vád alá helyezték választási visszaélések miatt. Gróf Ura vissza fog lépni s vele együtt az egész kabinet. A krízis tegnap vette kezdetét, mikor gróf Ura a lemondási kérdést felvetette. Erre hosszú tanácskozások következtek a kabinetben. Ma hivatalosan jelentik, hogy gróf Ura benyújtotta lemondását. Erre Okuma betérjesztette az egész kabinet visszalépését. Az országgyűlést valószínűleg július 31-ére egybehívják,

hogy tanácskozzék a képviselőház indítványai felett. Időközben széleskörű vizsgálatot indítanak a megvesztegetés terjedelmének megállapítására.

Ezenkívül angol lapoknak jelentik, hogy a képviselőház első titkárát Hayaskidit a miniszterelnök elé idézték, hol Hayaskidi elbocsátását kérte. Erre egy tíz órás vizsgálat következett, mire Hayaskidit a tokiói fogházba vitték. Hayaskidit szintén vád alá helyezték a választásoknál elkövetett vesztegetés miatt.

Eddig az érdekes jelentés ama kis „barbár” nép parlamentarizmusának egy epizódjáról, melyről nacionalista tudósaink úgy szoktak beszélni, mint a félkultúra gyanús és történelmietlen termékéről. Ez a kis félkultúrnép jelenleg háborút visel és a legnagyobb külpolitikai bonyodalmak közepette él, mikor is a mi fogalmaink szerint oly könnyű lett volna a „nemzet erkölcsi egységét” helyreállítani az idegen támadásokkal szemben s nem firtatni a belpolitikai bajokat. Látjuk egészen másként történt.

Ezzel szemben jól emlékezünk egy ezeréves államra, mely teljes béke idején szó nélkül nézte és tűrte, hogy a választásokon ország-szerte nyílt piacon vesztegessenek s e rendszer képviselőinek a haja szála sem görbült meg. Ennek nyilván az az oka, hogy a japán nemzet még nem jutott el a valóban kifinomult politikai formákhoz.

Az amerikai mentalitás

Érdekes ma a német sajtót — nemcsak a kis uszítókat, de a komoly nagy orgánusokat is — megfigyelni, hogy mennyire nem képes magát az Egyesült-Államok népe lelki hangulatába beletalálni. A *Lusitania* elsüllyesztése feletti felháborodás érthetetlennek, sőt naivnak tűnt fel a német közvéleménynek. Százféle variációban olvashattuk az ilyenféle megjegyzéseket: — Furcsa egy nép ez a yankee! El sem akarta hinni, hogy akadjon hadviselő fél, aki az ő hajóit megmeri torpedózni. És amikor megtörtént, olyan felháborodásba tört ki, mintha nem is hallotta volna, hogy Németország blokád alá vette Angliát. Mindez a yankee önteltség és az a képtelen dogma, mely lenézi az erőnek eszközeit s a militarizmust régi korok barbarizmusának tartja. Az amerikai azt hitte, hogy ő köztársasági elnöke oltalma alatt zavartalanul kereskedhetik és semmi köze sincs az európai népek vérengzéséhez, melyet a feudális porosz államszerkezet barbarizmusa eredményének tartott. És most egyszerre rá kellett eszmélnie arra, hogy a csillagos lobogó nem védte meg az amerikai állampolgárok életét! Innen az ő hihetetlen elkeseredésük és a Wilson-féle jegyzek kemény hangja — állapítja meg az előkelő *Frankfurter Zeitung* nem pedig Anglia iránti szimpáthiából vagy gazdasági érdekekből.

És ezt a kedélyhangulatot az egész német sajtó felette furcsának naivnak sőt nevetségesnek találja. Oh ezek a nagy gyermekek akik szerencsés geográfiai helyzetükben mit sem tudnak az élet igazi realitásairól s felülnek a pacifista hóbortnak. Még hozzá lenéz ka fejlettebb Európát, mint régi barbár idők hagyomány-csökvényeinek

rabját. Na de majd ez a háború megfogja tanítani őket a háborús erkölcsök kellő értékelésére, Amerika militarizálódni fog s így közelebb fog jutni a német nép mentalitásának megértéséhez.

Sőt a német sajtó itt sem áll meg, hanem lemosolyogja, sőt meggyanúsítja magát a német-barát Bryant, hogy békéről szaval, mint valami pacifista apostol. Nyilván az öreg impozitor megakarja buktatni Wilsont a következő választásoknál, máskülönben elképzelhetetlen volna, hogy egy vezető állásban lévő ember ilyen gyermekes dolgokat beszéljen. Mert ez már igazán vezető reálpolitikushoz méltatlan dolog a háborúról, mint valami kiküszöbölendő szörnyüségéről, a kölcsönös félelem és gyűlölködés termékéről beszélni s konkrét javaslatokat kovácsolni a világbéke megszervezésére. Ez az úr vagy hapajkás vagy politikai stréber! A háborúnak egyik nagy eredménye lesz, hogy leckét fog adni az amerikai gyermekeknek arról, hogy a „szabad polgár”, „az erőszak korszakának letűnése”, „mindenki jogainak tisztelete, mint a béke alapja” pusztá szentimentális frázis, hogy az új világnak is át kell térni az európai militarizmus formáihoz . . .

Ez a német sajtó alaptónusa s valóban ha nem fog sikerülni a háború után egy államszövetségbe szervezni a közös kultúra nemzeteit, könnyen megérhetjük, hogy Amerika tanulni fog a porosz példától és militarizálódni fog. Ámde ez nem jelenti a németek morális igazát és amerikaikkal szemben, nem jelenti, hogy a pacifista ideál gyermekded, a militarista ellenben komoly reálpolitika, hanem legfeljebb azt mutatja, hogy militarista államok versenye alatt a békés kultúra is kénytelen felfegyverkezni mindaddig, míg a békés kultúr típus képviselőiben hiányzik az erő az egész emberi társadalomnak ez alapon való szervezésére.

Melyik fejlődési irány felé fog az emberiség a közel jövőben hajolni, az ma még eldönthetetlen probléma. De az amerikai és a német lelkiállapot e fundamentális ellentéte egy értékes tanulságot rejt magában: íme egy széleskörű demokrácia, a fajok és a nemzetségek szabad küzdelme, a születési nemesség és az összes feudális intézmények, valamint az államegyház hiánya, a történelmi ideológiák át nem örököltsege, a magas munkabérek és a Selfmademen karrierek hazája, mely sokáig a szabad föld alapján épült fel ép oly kikerülhetetlen természetességgel vezet egy pacifista ideológiához, miként a többi feudális államokkal való rivalitás, a született arisztokrácia, az államegyház, a hivatalos tudomány, a hitbizományok és az államszocializmus rendszere szükségkép egy militarista lelki típushoz vezet el. Ennek az ellentétnek a mérlegelése kulcsot ad sok dolog megítéléséhez úgy a múltban, mint a jövőben. (J.)

KÖNYVISMERTETÉSEK ÉS BÍRÁLATOK

Bismarck öröksége. [*Hans Delbrück: Bismarcks Erbe. Verlag Ullstein, Berlin-Wien, 1975, 227 l.*]

Hans Delbrück a *Preussische Jahrbücher* kiadója, a történelem világánál mutat rá azokra az új, nagyszerű feladatokra, melyek a világháború után várnak Németországra. Bismarck munkája volt: megteremteni a német nemzeti államot a porosz állam politikai és katonai erejével, a porosz gondolatot egybeforrasztani a némettel. Bismarck öröksége ennek a munkának a folytatása, anélkül azonban, hogy a kivitel minden részlete annak felelne meg, ahogy azt Bismarck elgondolta. A mi korunk új feladatot lát maga előtt, amelyben túlhaladja Bismarck korát. A német nép nem akar többé csak szárazföldi hatalom maradni, hanem világpolitikára törekszik.

A németek nagy nemzeti feladata volt 1862-ben, amikor Bismarck a kormányra lépett, a német nemzeti egység. A németek mai nagy feladata egy nagyobb Németország megalkotása széles, új munkaterülettel, melyen a kivándorló németek megmaradnak németeknek és új erőt adnak az ó-hazának.

Erre a feladatra Delbrück szerint sem Afrika, sem más exotikus terület nem alkalmas. De megnyílik más terület a háború után a német munka számára. Törökország, melynek birtokában vannak a világtörténelem legrégebb kultúrországai, várja a német tőkét és a német iskolamestert, hogy gazdasági álmából felébredszék. Ez a mi korunk nagy német feladata, melyet előkészített II. Vilmos császár gyakori utazásaival Konstantinápolyba és Jeruzsálembe, előkészítette a német tőke, és előkészítették a német mérnökök, akik az anatóliai és bagdadi vasutat építik. Ezt a célt szolgálják Németország hadihajói és Németország tengerészei, akik a Fekete tengerben és a tenger alatt védik az Osmán birodalmat.

Az, amit Delbrück leír az már nemcsak az ő gondolata többé, sem a Rohrbaché, sem a Winterstettené, akik ő előtte leírták, hanem egyszerűen és tisztán a német gondolat.

A roppant területen, mely az északi tengertől és a keleti tengertől a vörös tengerig és a perzsa öbölíg nyúlik el, nem törekszik

a némettség uralomra, de munkatért keres a német szellem, a német szervező erő, és a német tőke számára. A némettség és az Izlam összetalálkoztak a Dardanellák védelménél, a fegyverbarátság fűzi őket egybe. Németország segítőkézével újra hatalmas, gazdag és termékeny lesz a szultán birodalma, Babylon és Ninive romjaikból felélednek, Konstantinápoly, Damaskus, Jeruzsálem, Mekka, Bagdad új életre kelnek. Ez a mai némettség nagy feladata, amely nem szakítás a Bismarck hagyományával, hanem Bismarck örökségének átvétele.

A német eszme, amelyet Delbrück könyvében történelmileg világít meg, nem újság előttünk. Nagy feladat, nagy cél egy nagy nemzet számára. Politikai szempontból nem látszik előttünk veszedelmesnek, sőt összeegyeztethetőnek tartjuk a magyarság nemzeti törekvéseivel. Az, amiért a könyv, vagy még inkább a nagy gondolat, amely a könyvet betölti, bennünket épen most különösebben foglalkoztat — a gazdasági konzekvencia, amely belőle levonható és annak hatása mireánk.

A közös küzdelemben egybeforrott népek gazdasági téren sem lehetnek közömbösek, vagy ellenségesek egymás iránt. Több körülmény kényszerít rá a szorosabb gazdasági kapcsolatra. Egyik a katonai érdek a szövetséges hadi erejének és nemzeti ellenálló erejének a fejlesztésére, ami az iparilag előrehaladottabb tőkeerős országot arra készteti, hogy saját tőkájével, mérnöki karával, organizáló erejével vasutat építsen, új keresetforrásokat nyisson meg a szövetséges ország területén. Másik az export-ipar érdeke, mely az ellenséges országok piacáról visszaszorítva a szövetséges népnél keres új fogyasztókat. Ismét más érdek a nyersanyagellátás biztosítása, mely úgy béke, mint háború idején minden kétséget kizárólag csakis a földrajzi fekvésénél fogva könnyen elérhető, politikailag egybeforrott szövetséges ország területéről történhetik.

A háború után a német és török ép ügy, mint az osztrák-magyar és török gazdasági közeledésnek kétségtelenül be kell következnie. Németország és a Monarchia, mint ipari exportú és nyers anyagot importáló országok, kétségtelenül megtalálják a módot, hogy mint szövetségesek és nem mint vetélytársak lépjenek fel a nagy fejlődésre képes török föld gazdasági exploataálásában. Németországot nagyobb tőkeereje és fejlődöttebb ipara, az osztrák-magyar monarchiát kedvezőbb földrajzi helyzete teszi hivatottá, hogy ebben a munkában részt vegyen. A gazdasági érdekszférák elkülönítése, a kooperáció egyes nagy munkák létesítésénél az organizált termelés korában lehetséges. Törökország európai és ázsiai nagy területei Németország és az osztrák-magyar monarchia tartós szövetségében adnak munkát nemcsak a német mérnöknek és a német iskolamesternek, hanem a magyar és osztrák iparosnak, kereskedőnek és vállalkozónak is. Törökország földje elég termékeny ahhoz, hogy kellően kihasználva mind a három országnak adjon nyers anyagot.

Ne feledjük azt sem, hogy az út Berlinből Konstantinápolyba, Kisázsiaiba, Szíriába és Mezopotámiaiba Bécsen és Budapesten át vezet, ne feledjük el, hogy ha mesterséges öntözéssel nagyszerű mezőgazdasági kultúrát teremtünk a Tigris és Eufrát völgyében, a tropikus

termények, pamut és rizs, hamarabb érkeznek a Monarchiába, mint Németországba. Törökország exploataciója ép oly fontos érdeke a Habsburg-Monarchiának, mint Németországnak. Eszerint Bismarck öröksége, a nagy német nemzeti eszme, amellyel Delbrück, a történetíró, foglalkozik könyvében, sem gazdasági hatóságban nem állhat a mi gazdasági törekvéseink útjában.

A német-osztrák-magyar gazdasági közeledés, amit önmagában — ez persze csak egyéni vélemény — nem tartunk elég termékeny eszmének, mert egyformán nyersanyag importra szoruló országok kerülnének csak szorosabb kapcsolatba, akkor válna igazán hasznos-hozóvá mindkét hatalomra nézve, ha kiegészítené azt a szorosabb gazdasági kapcsolat Törökországgal. Magyarország nem maradhat meg tovább is nyersanyag exportáló országnak. Ausztria ma sem az többé. Egy olyan szövetségi viszony, amelyik Ausztriát és Magyarországot a fejlettebb iparú Németországnak közzgazdaságilag alárendelné, nem lehet a mi szemünkben kívánatos. A mi tekintetünk messzebb visz ennél. A mi törekvéseink kelet és nyugat felé irányulnak. Mi kelet nyersanyagának a feldolgozóit akarunk lenni a nyugat számára. Mi mezőgazdaságunkat is ki akarjuk emelni a főképen gabonatermelő gazdaság nivójából. Mi kelet nyersanyagainak felhasználásával akarunk intenzív, modern állattenyésztő, finomabb termékeket exportáló mezőgazdaságot kifejleszteni. Ezenkívül exportpiacot kívánunk a monarchia sőt Németország ipara számára is Törökország területén abban a biztos tudatban, hogy iparunkra nézve csak előnyös lehet, ha a német iparnak van rajtunk kívül más levezető csatornája.

Így válik előttünk Bismarck öröksége — a nagy német eszme — amelynek történelmi fejlődését Delbrück mutatta be, rokonná a mi törekvéseinkkel, Delbrück könyve hasznos olvasmánnyá azok számára, akik az osztrák-magyar-német gazdasági közeledést úgy kívánják megvalósítani, hogy megtermékenyítse iparunkat és mezőgazdaságunkat.

Balkányi Béla

Egy orosz történelembölcselet. [*Wladimir Solovjeff: Die geistigen Grundlagen des Lebens. Übersetzt von Harry Köhler. Jena, Diederichs, 1914*]

Ez a könyv közvetlenül a háború kitörése előtt jelent meg. A német egyetemeket elárasztó oroszok, a *Logos* folyóirat Németországban nevelkedett orosz munkatársai ismertté tették Solovjeff nevét s annak az univerzális érdeklődésnek hatása alatt, mellyel a német szellem egy-egy új külföldi irodalmi, művészi vagy filozófiai irány felé tordul, a kitűnő Diederichs sietett Solovjeff munkáinak háromkötetes kiadását előkészíteni. Ez a kötet az első a tervezett három közül s alighanem az utolsó marad: annál inkább ragadjuk meg a ritka alkalmat, hogy az orosz filozófia rejtett értékeit önmagukban, közvetlenül megismerjük. (Aki ismertetéssel megelégszik, az Masaryk nagyszabású munkájához fordulhat: *Zur russischen Geschichts- und Religionsphilosophie 1913*, mely szintén Diederichs kiadásában jelent

Wladimir Solovjefff az orosz kritika és Masaryk egybehangzó ítélete szerint a legnagyobb orosz filozófus; ő az első gondolkodó, aki nem kantianus, bár Kant egyetlen alapos ismerője és fordítója Oroszországban, nem hegelianus, meg nem emésztett Hegel-olvasmányok hatása alatt, mint az orosz filozófusok jelentékeny része volt a XIX. században, nem Schopenhauer-tanítvány, bár sokat tanult a pesszimista filozófustól, hanem önálló gondolkodó, akinek rendszere spiritualista metafizikájában, de még inkább vallás- és történetfilozófiai elmékedéseiben éri el tetőpontját. A német fordításban megjelent munkái közül az első, „az élet szellemi alapjai” címét viselő, misztikus vallásfilozófiáját foglalja össze. Etika, teológia, metafizika és misztikus szemlélődések össze-vissza kuszált egybefonódása; néhol csodálatos felvillanások, tovatűnő intuíciók, azután oldalakon át zavaros áradások. Az európai olvasót Dostojewskijre emlékeztetik tanításai s valóban Masaryk munkájában azt olvassuk, hogy a két nagy író szoros barátság fűzte egymáshoz. Solovjefff gondolatainak Dostojewskij világnézetének kialakulásában jelentős szerep jutott. De annyi bizonyos, hogy az európai filozófiának a miszticizmusnak ez a faja semmit sem nyújthat: a mi metafizikai és világnézetkérdéseink sokkal bonyolultabb és mélyebben megalapozott problémákból alakulnak s a misztikus világnézet, ha biztosítani akarja létjogosultságát, ma a tudományos ismeret és értékelmélet szigorú módszereivel dolgozik (így pl. Emil Hammacher a modern kultúra nagy kérdéseit tárgyaló szép könyvében: *Hauptfragen der modernen Kultur*, 1914).

Solovjefff történetfilozófiájával ismertet meg a „Három beszélgetés.”* Ez a felette szellemes, irodalmi és lélektani finomságokban gazdag munka tette híressé Solovjefff nevét egész Oroszországban. Ez volt utolsó írása is (1900). Alap gondolata: az európai kultúra belső tartalmatlansága, hitetlen, szkeptikus világnézete, áthidalhatatlan ellentétei miatt halálra van ítélve. Ez a feloszlás a világtörténet egy új fázisával együtt következik be, a Kelet uralomrajutásával. A sárga veszedelem filozófiája: Japán és Kína seregei elárasztják Európát, az európai királyságok összeomlanak, míg végre a Túlemler, akinek népszerűségét az örök békéről írott munkája alapította meg, magához ragadja a hatalmat s mint az egyesült európai államok elnöke és diktátora megszabadítja Európát a Kelet zsarnokságától. Ám a Túlemler: Antikrisztus, hatalma nem a szív és a jóság, hanem a negatív racionalizmus hatalma. Az új uralmat szintén eléri végzete, amely a régi Európát megsemmisítette és így tovább az utolsó ítéletig anno 2000, ahol a vízió megszakad.

Újra azzal a meggyőződéssel tesszük le Solovjefff könyvét, mint a vallásfilozófiai fejtegetések olvasása után; a gondolkodásnak azzal a teológiai-metafizikai stádiumával állunk itten szemben, amelyen az

* Teljes címe: Három beszélgetés a háborúról, a haladásról és a világtörténet végéről, s egy rövid történet az Antikrisztusról. A szereplők között a békebarát moralista Tolsztoj, a háborús generális és a diplomata kilétét nem tudtuk megállapítani.

európai filozófia a középkor első századaiban ment át. Solovjeff maga mondja, hogy Kantot a gnosztikusok segítségével akarja legyőzni „Az absztrakt elvek kritikája” címet viselő filozófiai főműveben. Úgy látszik, Masaryk nemcsak az orosz kultúra egészét, hanem a filozófiát is nagyszerűen jellemezte ezzel a megállapítással: Oroszország szellemi életének tragédiája abban rejlik, hogy a középkorból a legújabb korba átmenet nélkül csöppent bele. F. B.

Norvégia mezőgazdasága (*Agrarverfassung und Landwirtschaft in Norwegen, von J. Frost. Mit 7 Karte und 76 Textbildungen. Berichte über Landwirtschaft. Herausgegeben im Reichsamte des Innern. Berlin, Parey 1914.*)

Norvégia azon államok közé tartozik, melyet az intenzív mezőgazdálkodás vidékeihez lehet sorolni. Erre vall a mezőgazdálkodás minden ott üzhető ágának fejlődése, ami annál elismerésreméltóbb, mert a természeti viszonyok (nem csupán a klíma, hanem a hegyek és sziklák) rendkívül sok akadályt gördítenek az emberi munka elé. A természeti viszonyok okozzák azt, hogy a gyér lakosságú állam (2,4 millió, négyzetkilométerenként 7) képtelen közlekedését javítani, ami a gazdasági fejlődés legnagyobb akadályja. Jöllehet az állam 33 millió koronát költ évente vasúttakra, mégis egy vonala van, de így is 1000 lakosra 1,19 km. jut, míg Németországban 0,90, ellenben 1000 km.-re csupán 88 km. vasút esik, ami a visszamaradottság jele. Ezt a hiányt nem pótolja sem a hajózás, sem a telefon és telegráfnak legtávolabbi helyekre való elterjedése. Ámbár a vasutak hiánya fő keréktörője az intenzív gazdálkodásnak, mégis ellensúlyozza azt egy egészséges, művelt földművelő osztály, mely évezredes múltra tekinthet vissza. A mai norvégek ősei keltákkal vegyült germánok voltak, akik a fjordok és folyók mentén települtek le és családonként vették a földet művelés alá. Általában, ahol volt is közösség (erdőnél és rétnél), korán megszűnt. Csupán a falu földjén kívül eső területet használták közösen és ezt *Almindingen*-nek nevezték s amit ebből nem vettek művelés alá, azt a norvég királyok korán lefoglalták állami földnek. Minthogy a királyoknak gyakran volt szükségük pénzre, az *Almindingen*-t részenként eladogatták a nemeseknek és így állt elő a nagybirtok. A tulajdonjog nem az egyént, hanem a *Sippét* illette, amelyre visszaszállott a családi birtok, melyet *Odel*-nek neveztek. A parasztnak (*Bonder*) is volt önnálló birtokuk, amelyből később szintén lehetett *Odel*. Kialakult ezenkívül a bérlők osztálya (*Leiländer*) is, akiken kívül voltak még nem szabadok, vagyis házirabszolgák (*Trállert*), kiket a leigázott népekből szedtek össze. Ezeknek már 1200 körül nyoma vész, mert lassanként ezek is bérlők lettek. A szabad parasztság helyzete a Dániával való egyesítés következtében (1524-1814) rosszabbodott ugyan, mert dán mintára rohamosan képződtek nagybirtokok azonban már 1814-ben a hitbizományokat eltörölték — kettő kivételével! amely különösképen máig is megmaradt. A mai Norvégia a szabad parasztké. Egy-egy parasztra átlag 2-50 ha. föld jut, mely kizárólag az ő tulajdona. Az egész terület 45%-a ilyen kisbirtok. A 24 millió lakosságból 900 ezer mezőgazdasággal foglalkozik és ebből 250 ezer önnálló, akik közül — a norvég hivatalos statisztika szerint — 22 ezer földművelőnek nincs szántóföldje, kb. 36 ezernek pedig alig ½ ha. szántóföldje van, ellenben:

19%	rendelkezik	0,5—	1 ha. birtokkal,
25%		1—2	
29%		2— 5	
15%		5— 10	
8%		10— 20	
4%		20— 50	
0,2%		50— 70	
0,05%		70—100	és csupán
0.02%		100 ha.-on	felüli birtokkal.

A földbirtok ilyen megoszlása tette lehetővé a rendkívüli nehéz viszonyok mellett is a mezőgazdaság fejlődését s azt, hogy Norvégia az elmúlt században a nyugateurópai államok mintájára haladhatott. Csupán a hetvenes években állott be gazdasági válság az amerikai konkurencia következtében. Ekkor ugyanis majdnem mindenütt alászállott a föld ára s így Norvégiában is, bár itt inkább a régi maradt és nem emelkedett az előbbi évek szokásához képest. Minthogy az ipar fejletlen volt és a mezei munkabér csekély, az agrárkrízis itt is kivándorlásra vezetett és ez ismét munkahiányra, ami gépek behozatalát eredményezte és azt, hogy a szántóföldeket legelőkké alakították és szarvasmarhatenyésztésre tértek át. Nagyobb arányú javulás 1900 óta észlelhető, ugyanis a hatvanas évektől eddig a szántóföld 36%-kal, a rét pedig 5,5%-kal nőtt s az állatlétszám is öröndetesen emelkedett, kivéven a lovakat, melyeknek száma a régi maradt (170.325) és a juhokat, amelyeknél 0,8 az apadás (összes létszám kb. 992 ezer), a kecskénél (kb. 223 ezer) 3,8 emelkedés van, a szarvasmarhák száma több mint 1 millióra, a sertés pedig kb. 216 ezerre (gyarapodás 30) emelkedett, amit a behozatal csökkenése is mutat. További bizonyítéka a mezőgazdálkodás fejlődésének a föld értékének növekedése; míg 1890—900 közt a szántóföld értéke ha.-ként 981—2 márka, 1910-ben ugyanaz 1330 márka értékű volt. További bizonyítékok: a műtrágya behozatalának megkétszereződése és hogy 1900—907 közt 32.300 ha. új területet vettek művelés alá, a takarékpénztárak vagyona pedig megkétszereződött, viszont csőd alig fordult elő a gazdálkodók közt. Külön meg kell említeni a fejlett tejgazdaságot, mely az export számára dolgozik, azonkívül a kitűnő mezőgazdasági és erdészeti szakiskolákat. Mindezek azt bizonyítják, hogy dacára a mostoha természeti viszonyoknak, a norvégiai mezőgazdaság a technikai és gazdasági haladás korszakát éli.

Seltmann Rezső